

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ**

**ΠΥΡΓΟΙ, ΦΥΛΑΚΕΙΑ ΚΑΙ ΦΡΥΚΤΩΡΙΕΣ
ΤΗΣ Ν. ΚΕΑΣ
ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΪΚΗ ΕΩΣ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ**

ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΔΗΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ

**ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ
ΣΤΗΝ ΚΛΑΣΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ**

**ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ
Κ. Ν. ΣΤΑΜΠΟΛΙΔΗΣ**

ΡΕΘΥΜΝΟ 2005

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	1
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	3
ΟΡΟΛΟΓΙΑ	6
ΜΕΘΟΔΟΣ	7
ΑΡΧΑΙΕΣ ΠΗΓΕΣ	10
ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ Ν. ΚΕΑΣ	15
ΑΝΑΛΥΣΗ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΠΟΛΕΩΝ ΒΑΣΕΙ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΩΝ ΟΡΙΩΝ	21
ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΘΕΣΕΩΝ	31
ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ	86
ΜΕΜΟΝΩΜΕΝΑ ΟΧΥΡΑ ΚΤΗΡΙΑ ΤΗΣ ΥΠΑΙΘΡΟΥ ΣΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΧΩΡΟ	92
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	103
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	109
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι ΔΕΛΤΙΑ ΚΑΤΑΓΡΑΦΗΣ ΘΕΣΕΩΝ	120
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΘΕΣΕΩΝ	159
ΧΑΡΤΕΣ	164
ΠΙΝΑΚΕΣ	208

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η παρούσα μελέτη έχει ως αντικείμενο πραγμάτευσης την παρουσίαση ενός μεγάλου μέρους των μεμονωμένων οχυρών κατασκευών της υπαίθρου στη νήσο Κέα που χρονολογούνται από τα Αρχαϊκά έως τα Ελληνιστικά χρόνια. Συγκεκριμένα, ο αριθμός τέτοιου είδους κατασκευών που έχουν εντοπιστεί στο νησί κυμαίνεται ως τώρα μεταξύ 77 και 80. Εδώ γίνεται αναφορά σε 38, οι περισσότερες από τις οποίες έχουν ήδη εντοπιστεί από νεότερους και σύγχρονους ερευνητές που ασχολήθηκαν με τις αρχαιότητες του νησιού.

Τα αρχαιολογικά κατάλοιπα αυτών των κτηρίων παραμένουν ο πιο σημαντικός μάρτυρας της ύπαρξής τους και σε πολλές περιπτώσεις βρίσκονται σε τόσο αποσπασματική κατάσταση διατήρησης, ώστε να τίθεται εν αμφιβόλω ακόμη και η ταύτισή τους.

Όποιο και αν είναι το πρίσμα προσέγγισης και ερμηνείας αυτών των κατασκευών, οι περισσότεροι θα συμφωνήσουν ότι πρόκειται για το αμυντικό σύστημα της υπαίθρου στα αρχαία χρόνια. Η αναγκαιότητα της αντιμετώπισης των αρχαιολογικών καταλοίπων ως ενιαίου συνόλου, έστω και αν δεν πρόκειται για το απόλυτο αριθμητικό σύνολό τους, επιβάλλει την εξέτασή τους όχι τόσο ως κτηρίων, αλλά ως ομάδας κτηρίων διεσπαρμένων στο χώρο. Πρωτίστως λοιπόν η προσέγγιση γίνεται από τοπογραφικής πλευράς –και όχι από αρχιτεκτονικής άποψης–, που είναι και η πλέον ενδεδειγμένη.

Η ενασχόλησή μου με τις αρχαιότητες της Κέας άρχισε το 1997. Από τότε οι επισκέψεις στο νησί έγιναν όλο και συχνότερες. Πιο καθοριστική όμως στάθηκε η ανάληψη καθηκόντων σχετικών με την Κέα στο πλαίσιο της εργασίας μου ως ωρομίσθιου αρχαιολόγου στην Α΄ ΕΠΚΑ. Από το 2000 έως το 2003 ήμουν υπεύθυνος –μεταξύ άλλων– για τη διενέργεια αυτοψιών στο νησί. Σ' αυτό το διάστημα αποκόμισα σημαντική εμπειρία σε θέματα υπαίθρου της Κέας, αφού μου δόθηκε η ευκαιρία να επισκεφθώ όλες σχεδόν τις περιοχές του νησιού, ακόμα και τις πλέον δυσπρόσιτες.

Είχα επιπλέον τη δυνατότητα να έρθω σε επαφή με τους κατοίκους της Κέας. Αν και η επαφή με τους γηγενείς είναι απαραίτητη, αφού μέσα από την

προφορική παράδοση διασώζεται η συλλογική ιστορική μνήμη, και ειδικά σε επίπεδο μνημείων, θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο αρχαιολόγος ερευνητής που εργάζεται στην Αρχαιολογική Υπηρεσία είναι εξαιρετικά δύσκολο να δημιουργήσει σχέσεις εμπιστοσύνης με τους κατοίκους, όταν μετέχει εμπράκτως στη διαχείριση της πολιτιστικής μας κληρονομιάς. Ωστόσο, αν και πολύ εύκολα δημιουργείται κλίμα καχυποψίας, μπορώ να θυμηθώ αρκετούς φίλους που απέκτησα στο νησί.

Η μελέτη πραγματοποιήθηκε μετά από άδεια της οικείας Εφορείας Αρχαιοτήτων (υπ' αρ. πρωτ. 7234/19.12.2003 έγγραφο της Α' ΕΠΚΑ), βάσει της οποίας μου επιτράπηκε η πρόσβαση σε υλικό που εντοπίστηκε στις αυτοψίες που διενέργησα, αλλά και σε αρχαιολογικό υλικό άλλων συναδέλφων της Υπηρεσίας.

Πολλοί είναι οι συνάδελφοι που στήριξαν τις προσπάθειές μου εντός της Υπηρεσίας και βοήθησαν ειδικά ως προς την πραγματοποίηση της παρούσας μελέτης. Ιδιαίτερως οφείλω ευχαριστίες στη Διευθύντρια της Α' ΕΠΚΑ Δρα Ά. Χωρέμη, την Υποδιευθύντρια κ. Π. Λαζαρίδη, την αρχαιολόγο κ. Ι. Γαλάνη, τη Δρα Χ. Βλασσοπούλου, τον αρχιτέκτονα - τοπογράφο κ. Κ. Καζαμιάκη και την αρχαιολόγο κ. Ι. Βενιέρη. Επίσης ευχαριστώ την κ. Γεωργία Σολδάτου και την Εύη Γιαννοπούλου.

Επίσης οφείλω τις ιδιαίτερες ευχαριστίες μου στον τ. Πρόεδρο της Συνέλευσης του Ιστορικού - Αρχαιολογικού Τμήματος της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ρεθύμνου κ. Ν. Φαράκλα, αλλά και στα υπόλοιπα μέλη ΔΕΠ του τμήματος, για τη συμπαράσταση και την εμπιστοσύνη που μου έδειξαν.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω επίσης στον Αρχαιοφύλακα Κέας κ. Ε. Λέπουρα. Στα τρία χρόνια που εργάστηκα στο νησί συμμετείχε σχεδόν σε όλες τις αυτοψίες που διενεργήθηκαν, και πολλές θέσεις εντοπίστηκαν ή επανεκτοπίστηκαν χάρη σ' αυτόν. Η βιωματική γνώση του χώρου αλλά και οι γνώσεις του γύρω απ' τα μνημεία τον καθιστούν σημαντική μονάδα της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας για το νησί. Χωρίς τη συμβολή του κ. Λέπουρα η παρούσα μελέτη δύσκολα θα είχε πραγματοποιηθεί στους χρόνους που συντελέστηκε.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ως χώρος μελέτης νοείται το μεγαλύτερο μέρος της νήσου Κέας. Η τοπογραφική προσέγγιση του θέματος επιβάλλει την όσο το δυνατό καλύτερη μελέτη του γεωγραφικού αναγλύφου και τη συνάρτηση του συνόλου των μεμονωμένων οχυρών κατασκευών με το εδαφικό ανάγλυφο. Επειδή ο αριθμός των κατασκευών που εξετάζονται στην παρούσα μελέτη αποτελεί ουσιαστικά δείγμα –μεγάλο μεν, αλλά δείγμα–, είναι σημαντικό να γίνει αναφορά στους παράγοντες που καθόρισαν αυτό το δείγμα. Ο βασικότερος παράγοντας ήταν οι ανάγκες αυτοψιών της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας. Με βάση αυτές τις ανάγκες εντοπίστηκαν ή επανεκτιμήθηκαν οι περισσότερες κατασκευές. Ομοίως, αυτός ο εξωτερικός παράγοντας καθόρισε ως επί το πλείστον και τη διασπορά των εξεταζόμενων θέσεων στο χώρο του νησιού.

Τον ίδιο προσανατολισμό που έχει ολόκληρο το νησί στο χάρτη έχουν και οι κύριες υδροκριτικές του γραμμές. Η πρώτη κύρια υδροκριτική γραμμή διασχίζει κατά μήκος το νησί με άξονα προσανατολισμού ΝΔ - ΒΑ και βρίσκεται στο ανατολικό - κεντρικό τμήμα του. Η δεύτερη κύρια υδροκριτική γραμμή είναι σχεδόν παράλληλη στην πρώτη και βρίσκεται στο δυτικό - κεντρικό τμήμα του νησιού. Στο ύψος της κορυφογραμμής των Μύλων της Ιουλίδας και στο ύψωμα Προφήτης Ηλίας, οι δύο παραπάνω κύριες υδροκριτικές γραμμές ενώνονται. Οι υδρολογικές λεκάνες που σχηματίζονται εξαιτίας του γεωγραφικού αναγλύφου διαιρούν το νησί σε τέσσερα τμήματα: το ΒΑ τμήμα, που αντιστοιχεί στην αρχαία πόλη της Ιουλίδας, το ΒΔ, που αντιστοιχεί στην αρχαία πόλη της Κορησίας, το ΝΑ τμήμα, που αντιστοιχεί στην αρχαία πόλη της Καρθαίας, και το ΝΔ και κεντρικό τμήμα, που αντιστοιχεί στην αρχαία πόλη της Ποιήσας.

Σημαντική παρακαταθήκη για το νησί αποτελούν οι ποικίλες αρχαιολογικές έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί από τα νεότερα χρόνια έως τα σύγχρονα, με αποτέλεσμα να υπάρχει πλήθος στοιχείων. Πέρα από τους ξένους περιηγητές που πέρασαν από το νησί, δύο σημαντικοί Έλληνες έγραψαν έργα που σχετίζονται με την ιστορία και τα αρχαιολογικά κατάλοιπα της Κέας: ο Μάνθος και ο Ψύλλας, οι οποίοι διέσωσαν πολύτιμες πληροφορίες.

Εξίσου σημαντική είναι η συμβολή σύγχρονων ερευνητών, που με εκτεταμένες επιφανειακές έρευνες επιβεβαίωσαν ή όχι τις πληροφορίες που διασώθηκαν. Η επιφανειακή έρευνα των Cherry et al., το 1991, και η αντίστοιχη των Georgiou, H. - Farakla, N., το 1985, παρέχουν πληροφορίες ιδωμένες κάτω από διαφορετικό πρίσμα επιστημονικής γνώσης. Ομοίως πρέπει να μνημονευτεί και η επιφανειακή έρευνα του Πανεπιστημίου Αθηνών στη ΝΑ Κέα, που μέχρι στιγμής έχει αποσπασματικές δημοσιεύσεις.

Μεθοδολογικά ακολουθήθηκε εδώ η γεωγραφική διαίρεση του νησιού που προτάθηκε από τους Georgiou - Farakla. Παράλληλα με την έρευνα του κατεξοχήν αντικειμένου της μελέτης, έγινε προσπάθεια επαλήθευσης των στοιχείων αυτής της διαίρεσης.

Ως προς τη χαρτογράφηση των θέσεων, προτιμήθηκαν σύγχρονες μέθοδοι. Συγκεκριμένα, χρησιμοποιήθηκε όργανο δορυφορικής λήψης γεωγραφικών συντεταγμένων (GPS), με πολύ μικρή απόκλιση –ανάλογα με τις συνθήκες–, που εξακριβώθηκε ότι είναι ακριβές σε σχέση με τους χάρτες της Γ.Υ.Σ., ανεξαρτήτως κλίμακας. Μ' αυτό τον τρόπο τέθηκε τέλος στην υποκειμενικότητα της περιγραφής μιας θέσης ή στις διαφορετικές αποδόσεις τοπωνυμίων ανάλογα με τον γηγενή που αποτελεί κάθε φορά τον «οδηγό» μας.

Φυσικά η αρχή ότι ένας γηγενής είναι δυνάμει ο καλύτερος φορέας γνώσεων του χώρου τηρήθηκε απαρέγκλιτα. Έγινε όμως προσπάθεια αυτή η βιωματική εμπειρία του χώρου να εξακριβωθεί και να επιβεβαιωθεί με σύγχρονες μεθόδους, οι αδυναμίες των οποίων μπορεί να είναι γνωστές, όμως διέπονται και από στοιχειώδη αντικειμενικότητα. Παρ' όλα αυτά, προφορικές γνώσεις που δεν έχουν πιστοποιηθεί ή δεν είναι εξακριβωμένες απόλυτα αναφέρονται με τη συνοδεία ενός ερωτηματικού, που δηλώνει άλλες φορές ότι δεν έχει πραγματοποιηθεί αυτοψία και άλλες ότι γίνεται αναφορά σε κατεστραμμένες θέσεις που αξίζει να διασωθεί η μνήμη τους.

Το ζήτημα των αυτόνομων οχυρών κατασκευών στο χώρο (φυλάκια και φρουκτωρίες) είναι αρκετά παλιό και απαντάται συχνά στη βιβλιογραφία. Οι ιδιομορφίες και οι ιδιαιτερότητες αυτών των κατασκευών σχετίζονται σε μεγάλο βαθμό με αντίστοιχες ιδιαιτερότητες του εδαφικού αναγλύφου.

Η κυριότερη διάκριση που ερμηνευτικά διχάζει την επιστημονική κοινότητα είναι αν αυτές οι κατασκευές θεωρούνται έργα κρατικού σχεδιασμού ή ιδιωτικής πρωτοβουλίας. Το σχήμα φαίνεται αρκετά απλοϊκό στις μέρες μας και το μοτίβο της διάκρισης ίσως φαίνεται σε αρκετούς ξεπερασμένο. Μια ειδοποιός διαφορά βρίσκεται στο σχήμα «κατασκευαστής - χρήστης». Ποιος κατασκευάζει και ποιος χρησιμοποιεί το κτήριο και γιατί; Είναι διαφορετικό το υποκείμενο και πότε; Η διάκριση παραπέμπει σε δύο σχήματα κατοίκησης του χώρου, απ' τα οποία συνήθως προκύπτουν διαφορετικά πολιτικά συστήματα: άστυ και οχυρές αγροικίες ή άστυ και κώμες;

Στην παρούσα μελέτη κρίθηκε επιβεβλημένη, όσο ήταν δυνατό, η ένταξη των κτηρίων στο οικιστικό τους περιβάλλον. Η απομόνωση των αρχαιολογικών καταλοίπων και η εξέτασή τους ως ανεξάρτητων δειγμάτων συσκοτίζουν πτυχές σχετικά με τη χρήση τους και, κατά συνέπεια, το χρήστη τους.

Στο κείμενο γίνεται συχνά συμβατική χρήση του όρου *πύργος*, χωρίς κατ' ανάγκη να δηλώνεται η οχυρή αγροικία. Αν και υπάρχουν αρκετές αναφορές στην αρχαία ελληνική γραμματεία που συνδέουν τον όρο *πύργος* με το όνομα κάποιου ιδιοκτήτη, καθώς και λεξικογραφική αναφορά που δηλώνει ότι *πύργος* ήταν το τμήμα εκείνο στο οποίο κατοικούσαν οι γυναίκες¹, φαίνεται ότι ο όρος *πύργος* στην αρχαιότητα έπρεπε να λάβει προσδιορισμό κτήσης για να δηλώσει την οχυρή αγροικία και δεν ήταν αυτονόητο ότι επρόκειτο για ιδιωτικό έργο. Η εξίσωση του όρου *πύργος* με την οχυρή αγροικία επικράτησε στις μέρες μας καταχρηστικά, αλλά δεν είναι και αυτονόητη. Τα περισσότερα χωρία αναφέρονται σε κτίσμα, συνήθως στα τείχη μιας πόλης, και δεν ταυτίζουν το χρήστη με κάποιον ιδιώτη.

¹ Liddell, H. G., και Scott, R. D. D., *A Greek - English Lexicon*, 1983, 7th ed., Oxford, Clarendon Press, s.v. *πύργος*.

ΟΡΟΛΟΓΙΑ

Το ζήτημα της απομονωμένης ελεύθερης οχυρής κατασκευής στην ύπαιθρο έχει απασχολήσει σε τέτοιο βαθμό τους ερευνητές, που αποτελεί πλέον πολυσύνθετο πρόβλημα. Η βασική διάκριση² μεταξύ ιδιωτικού αγροτικού πύργου (οχυρή αγροικία ή αγροικία με οχυρό τμήμα) και δημόσιου οχυρού κτηρίου τηρήθηκε, προσαρμοσμένη στα δεδομένα της Κέας. Η ορολογία που υιοθετήθηκε στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης είναι αυτή που προτάθηκε από άλλους μελετητές αντίστοιχων κατασκευών στον ελλαδικό χώρο³. Γενικά χρησιμοποιούνται οι όροι *φυλακείον*, *φυλάκιον*, *φρυκτωρία*, *πυρσουρίς* και *πύργος*⁴. Θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι ο όρος *φυλακείον* χρησιμοποιείται εδώ εμπειρίχοντας σε μεγάλο βαθμό την έννοια του δημόσιου κτηρίου στο οποίο μπορούν να καταφύγουν οι κάτοικοι της γύρω περιοχής. Εμπειρίχει επίσης την έννοια του κτηρίου που σε αρχαίες πηγές αναφέρεται ως *περιπόλιον*⁵.

Κριτήρια για την κατάταξη του υλικού ήταν: οι διαστάσεις, η θέση, το σχήμα, τα αρχαιολογικά κατάλοιπα, οι εντοπισμένες θέσεις της ευρύτερης περιοχής. Έμφαση δόθηκε στη θέση, με λεπτομερή αναφορά στο γεωγραφικό ανάγλυφο, που προτάθηκε ως κριτήριο και στις περιμετρικά εντοπισμένες θέσεις πιθανών εγκαταστάσεων, όπως έχουν δημοσιευθεί σε επιφανειακές έρευνες για το νησί.

Ένα ακόμη κριτήριο που υιοθετήθηκε εδώ είναι αυτό της οπτικής επαφής μεταξύ των κτηρίων με αμυντικό χαρακτήρα, ώστε να τεκμηριωθεί ή όχι αν αποτελούν δίκτυο.

² Munn, M. H., *Studies on the Territorial Defences of Fourth – century Athens*, Ph.D. 1983, University of Pennsylvania.

³ Πίκουλας (1995), σ. 27-28. Βλ. και Πίκουλας (1990-91), σ. 247-257, και Πίκουλας, Γ. Α., «Με Αφορμή τους Πύργους της Σίφνου», στο *Πρακτικά Α' Διεθνούς Σιφναϊκού Συμποσίου*, τ. Α', Αθήνα, 2000, σ. 263-278.

⁴ Ο όρος *πύργος* χρησιμοποιείται στην παρούσα μελέτη συχνά συμβατικά, ως προς την κατασκευή και όχι το χρήση της ή τη χρήση της.

⁵ Ormerod, H. A., "Towers in the Greek Islands", University of Liverpool, *Annals of Archaeology and Anthropology*, 11, 1924, σ. 31-36. Lawrence (1979), σ. 188.

ΜΕΘΟΔΟΣ

Ένα στοιχείο που κρίθηκε απαραίτητο να προστεθεί είναι αυτό των γεωγραφικών συντεταγμένων. Το γεωγραφικό στίγμα των θέσεων που περιλαμβάνονται στην εργασία ελήφθη με όργανο GPS⁶. Το στίγμα ελήφθη στο επίπεδο του εδάφους της θέσης και δεν έχει υπολογιστεί το πιθανό ύψος του κτηρίου. Η χαρτογράφηση λοιπόν της οπτικής επαφής των θέσεων είναι δυνατό να είναι πολύ ευρύτερη από την προτεινόμενη. Εδώ φαίνεται η ελάχιστη δυνατή. Η χαρτογράφηση των θέσεων έγινε με το πρόγραμμα ηλεκτρονικού υπολογιστή Map Send, της Magellan. Με το ίδιο πρόγραμμα εξετάστηκε η οπτική επαφή των κτηρίων, εφαρμοσμένη στο γεωγραφικό ανάγλυφο του νησιού όπως αυτό προσφέρεται από τον κατασκευαστή του προγράμματος⁷.

Συγχρόνως με την οπτική επαφή των θέσεων, σημειώθηκε –με τη χρήση τοπωνυμίων– και η δυνατότητα εποπτείας του χώρου, δηλαδή το εύρος της θέας.

Ως μελέτη γεωγραφικού αναγλύφου του νησιού υιοθετήθηκε αυτή των Γεωργίου, Χ. και Φαράκλα, Ν.⁸ Η διαίρεση των περιοχών του νησιού με κριτήριο τις υδροκριτικές γραμμές, που πρότειναν, εφαρμόστηκε σ' αυτή την εργασία, με μια αλλαγή στην απόδοση του όρμου του Οτζιά στην επικράτεια της Ιουλίδας. Αυτή η διαίρεση τοποθετήθηκε στο χάρτη και επάνω σημειώθηκαν οι θέσεις της μελέτης, με τη βοήθεια ηλεκτρονικού υπολογιστή. Πέραν της φυσικής διαίρεσης γεωγραφικών περιοχών των Γεωργίου και Φαράκλα, εξετάστηκε η περαιτέρω διαίρεση υποπεριοχών βάσει της ίδιας μεθόδου. Αν και στους χάρτες της μελέτης δεν εμφανίζεται αυτή η υποδιαίρεση, όπου παρατηρείται σύμπτωση των καταλοίπων μ' αυτές, αναφέρεται στο κείμενο και στο αντίστοιχο δελτίο.

Θα πρέπει να επισημανθεί ότι οι χρονολογήσεις, που προέρχονται κυρίως από τη διάσπαρτη κεραμική του περιβάλλοντος χώρου, δεν μπορούν να

⁶ Το όργανο που χρησιμοποιήθηκε είναι το Spor Trak Map της Magellan, με προδιαγραφές απόκλισης έως 3 μ. Ελέγχθηκε η υψομετρική ένδειξη σε επίπεδο θάλασσας, όπου η τιμή ήταν μηδενική.

⁷ Το σύστημα αναφοράς γεωγραφικών συντεταγμένων που χρησιμοποιήθηκε είναι το NAD27 UTM, GRB36 Lat/Lon.

⁸ Georgiou, H., και Faraklas, N., "Ancient Habitation Patterns of Keos: Locations and Nature of Sites on the Northwest Part of the Island", *Αριάδνη* (Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Κρήτης), 3, 1985, σ. 207-266.

χαρακτηριστούν απόλυτα ασφαλείς. Ομοίως, χωρίς ανασκαφική έρευνα επισημάνει πρέπει να θεωρηθεί και η χρονολόγηση βάσει ομοιοτήτων τοιχοποιίας.

Στο σύνολό τους αυτά τα κτήρια στο νησί αριθμούν τα 77 - 80. Εδώ εξετάζεται ένα δείγμα 38 εξ αυτών, που καλύπτει κυρίως το βόρειο τμήμα του νησιού (σε ποσοστό άνω του 80%) και σε μικρότερο βαθμό το κεντρικό, δυτικό και νότιο τμήμα. Από το νοτιοανατολικό τμήμα, όπου βρίσκεται σε εξέλιξη επιφανειακή έρευνα του Πανεπιστημίου Αθηνών, συμπεριλήφθηκαν μερικές ήδη δημοσιευμένες θέσεις, με εξαίρεση τις θέσεις ΚΤ09 και ΚΤ038 (με ελάχιστα κατάλοιπα, που εντοπίστηκαν στα πλαίσια αυτοψιών) για λόγους προστασίας τους.

Στο σύνολό της, η επιλογή των θέσεων καθορίστηκε από παράγοντες που είναι δυνατό να προκαλέσουν μεγάλο περιθώριο σφάλματος στο υπό εξέταση δείγμα. Οι περισσότερες θέσεις εντοπίστηκαν κατά τη διάρκεια αυτοψιών που διενεργήθηκαν στο πλαίσιο λειτουργίας της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας κατά την τριετή απασχόλησή μου στο νησί.

Τέλος, χρειάζεται να επισημανθεί ότι η παρούσα εργασία αποτελεί μια απόπειρα προσέγγισης στην οποία προτάχθηκε το κριτήριο του γεωγραφικού αναγλύφου. Η αναφορά στα αρχιτεκτονικά στοιχεία των κτηρίων δεν είναι λεπτομερής και θα μπορούσε να αποτελέσει αντικείμενο άλλης έρευνας. Εδώ προτάχθηκε η απόπειρα ένταξης των κτηρίων ή θέσεων στο περιβάλλον τους, σε σχέση με τα πορίσματα των επιφανειακών ερευνών που έχουν πραγματοποιηθεί ή βρίσκονται σε εξέλιξη.

Τα κριτήρια για την κατάταξη που ακολουθήθηκαν ως προς το χαρακτηρισμό των κτηρίων είναι τα εξής:

1. Φрукτωρίες : κυκλικά κτήρια μικρών και μεσαίων διαστάσεων, σε καίρια σημεία (όρια⁹ περιοχών ή κοντά σ' αυτά και υποπεριοχών), που διαθέτουν οπτικό πεδίο και πιθανόν ελέγχουν δρόμους ή περάσματα.

⁹ Με το χαρακτηρισμό «όριο περιοχής» νοείται σχεδόν κατά κανόνα μια υδροκριτική γραμμή. Συνήθως πρόκειται για κορυφογραμμές που είτε έχουν χαρακτηριστεί ως όριο περιοχής ή

2. Φρουκτωρίες : τετράγωνα ή ορθογώνια κτήρια μικρών και μεσαίων διαστάσεων, σε καίρια σημεία (όρια περιοχών ή κοντά σ' αυτά και υποπεριοχών), που διαθέτουν οπτικό πεδίο και πιθανόν ελέγχουν δρόμους ή περάσματα.
3. Φυλάκια ή φυλακεία : κυκλικά, τετράγωνα ή ορθογώνια κτήρια μεσαίων και μεγάλων διαστάσεων, σε καίρια σημεία (όρια περιοχών ή κοντά σ' αυτά και υποπεριοχών), που διαθέτουν οπτικό πεδίο και πιθανόν ελέγχουν δρόμους ή περάσματα.
4. Πύργοι : κυκλικά, τετράγωνα ή ορθογώνια κτήρια, συνήθως μεσαίων και μεγάλων διαστάσεων, που δεν βρίσκονται σε όρια περιοχών ή καίρια γεωγραφικά σημεία ή σε περάσματα και δρόμους.

Το κριτήριο της εγγύτητας σε καλλιεργήσιμη γη και ελέγχου της, της ύπαρξης πηγών, περιβόλου, και γενικότερα στοιχείων που υποδηλώνουν μόνιμη κατοίκηση, συνυπολογίζονται, αλλά δεν προτάσσονται, καθώς αφενός μπορεί να αντιστοιχούν σε υστερότερες χρήσεις του κτηρίου, αφετέρου μπορεί να αντιστοιχούν σε ανάγκες χρήσης διαμονής μεγαλύτερων ομάδων πληθυσμού, εάν τέτοια κτήρια χρησίμευαν ως τόποι καταφυγής. Σε κάθε περίπτωση, τα κριτήρια εκτίθενται παράλληλα και αναφέρονται άσχετα από την προτεινόμενη ερμηνεία του γράφοντος.

επικράτειας πόλης-κράτους είτε βρίσκονται στον εσωτερικό χώρο μιας περιοχής, οπότε χαρακτηρίζονται ως όρια υποπεριοχής.

ΑΡΧΑΙΕΣ ΠΗΓΕΣ

Εκτενής παρουσίαση των αρχαίων πηγών, κυρίως ως προς την τεκμηρίωση της ύπαρξης ιδιωτικών - αγροτικών πύργων, έχει γίνει από τον M. Munn¹⁰, που κατηγοριοποίησε τα κτήρια σε αγροτικού και στρατιωτικού χαρακτήρα έργα. Πράγματι, στις αρχαίες πηγές πιστοποιείται η ύπαρξη ιδιωτικών πύργων. Πρέπει όμως να τεθεί εκ νέου το ζήτημα πώς στις αρχαίες πηγές αποτυπώνεται η αντίληψη του αρχαίου κόσμου σχετικά με την ύπαρξη των στρατιωτικού χαρακτήρα μεμονωμένων οχυρών κατασκευών της υπαίθρου.

Αρχικά χρειάζεται να γίνει ενδεικτική αναφορά στην αντίληψη του αρχαίου κόσμου σχετικά με την έννοια του δικτύου ως προς τέτοιου είδους κτήρια.

Τὴν δὲ σύμπασαν ἀρχὴν τῆς Ἀσίας, περατουμένην Ἑλλησπόν-
των μὲν ἐκ τῶν πρὸς ἑσπέραν μερῶν, Ἰνδῶ δὲ ἐκ τῶν πρὸς
ἕω, διειλήφεσαν κατὰ ἔθνη στρατηγοὶ καὶ σατράπαι καὶ
βασιλεῖς, δοῦλοι τοῦ μεγάλου βασιλέως, ἡμεροδρόμοι τε
καὶ σκοποὶ καὶ ἀγγελιαφόροι φρυκτωριῶν τε ἐποπτῆρες.
Τοσοῦτος δὲ ἦν ὁ κόσμος, καὶ μάλιστα τῶν φρυκτωρ[ι]ῶν,
κατὰ διαδοχὰς πυρσευόντων ἀλλήλοις ἐκ περάτων τῆς ἀρ-
χῆς μέχρι Σούσων καὶ Ἐκβατάνων, ὥστε τὸν βασιλέα γι-
νώσκειν αὐθημερὸν πάντα τὰ ἐν τῇ Ἀσίᾳ καινουρούμενα.

Στο παραπάνω απόσπασμα¹¹ παρέχονται ενδείξεις για την έννοια του οργανωμένου δικτύου άμυνας στην περιοχή της Ασίας. Τα κτήρια αυτά κατασκευάζονταν με τέτοιο τρόπο, ώστε να αποτελούν σύστημα ικανό για άμυνα και μετάδοση οπτικών μηνυμάτων. Αναφορές υπάρχουν και για την περιοχή του ελλαδικού χώρου.

Πυρσοί· λαμπάδες, πυρκαϊά, λαμπτήρες, φρυκτωρία.
Πυρσουρίδας· ὅτι Περσεὺς ὁ Μακεδῶν κατὰ πᾶσαν Μακε-
δονίαν κατασκευασάμενος πυρσουρίδας διὰ τούτων ὀξέως ἐμάνθανε τὰ
πανταχῆ γινόμενα. οὕτως οἱ νῦν φανοὶ οἱ τὴν τῶν βαρβάρων ἔφοδον
προσημαίνοντες.

¹⁰ Munn (1983), σ. 30- 42.

¹¹ Αριστοτέλης, *Περὶ Κόσμου*. Aristoteles et Corpus Aristotelicum Phil., De Mundo, Bekker, 398a, 27. Χρονολογείται περί το 100 μ.Χ.

Τα παραπάνω δύο λήμματα προέρχονται από το Λεξικό της Σούδας¹². Το πρώτο αφορά τους *πυρσούς*, του οποίου συνώνυμο είναι οι φρυκτωρίες. Στο δεύτερο λήμμα, *πυρσουρίδας*, βλέπουμε ότι είναι παράγωγο της λέξης *πυρσός*, που σημαίνει και φρυκτωρία. Εύκολα συμπεραίνει κανείς ότι πυρσουρίδες είναι οι φρυκτωρίες¹³. Και στον ελλαδικό χώρο υπάρχει προηγούμενο κατασκευής οργανωμένου αμυντικού δικτύου, από τον Περσέα της Μακεδονίας (179-168 π.Χ.).

Συμπεραίνουμε με βεβαιότητα ότι πρόκειται πλέον για ένα ιδιαίτερα εκτεταμένο δίκτυο κατασκευών (*κατὰ πᾶσαν Μακεδονίαν*), που η λειτουργικότητά του στηρίζεται κατά κύριο λόγο στον παράγοντα οπτική επαφή. Χωρίς οπτική επαφή μεταξύ των φρυκτωριών, δεν υφίσταται τρόπος λειτουργίας αυτού του δικτύου (το δίκτυο συμπληρώνεται με *ημεροδρόμους*, *σκοπούς* και *αγγελιαφόρους*).

Ο Πολύβιος (204-122 π.Χ.) παρέχει σημαντικές πληροφορίες σχετικά με τη μετάδοση μηνυμάτων στον αρχαίο κόσμο, διακρίνοντας τρεις τρόπους. Οι δύο πρώτοι απ' αυτούς δεν απαιτούν τη γνώση γραφής¹⁴.

¹² Χρονολογείται στον 10^ο μ.Χ. αι.

¹³ Liddell, H. G. και Scott, R., *A Greek - English Lexicon*, Oxford, Clarendon Press, 1983, 7^η έκδ., λήμματα: *φυλακείον*, *φυλάκιον*, *φρυκτώριον*, *πυρσουρίς*.

¹⁴ Πολύβιος, *Ιστορίες*, I', 43 κ.εξ. Βλ. και Munn (1983), σ. 345-350.

Επιστολή σε πάπυρο από το Γκουρόμπ¹⁵ αναφέρει τα παρακάτω:

δέοντα ... (άρταβ) 73 (γίνονται) πυρῶν 183 .
ἔγρ(αφα) εἰς Πολυδευκίαν m2 (πυρῶν) 18[3] .
Τεῶς Τεῶτι χαίρειν. ἀναγνόντες τ[ὴν] παρὰ σο]ῦ ἐπιστολὴν ἐν ἧ
διεσάφεις Διονύσιον τὸν τοπ[άρχην] συσχόντα τοὺς ἐν τῇ κώμῃ γεωργοὺς
πρὸς τὰ ἐν αὐτοῖς ὀφειλήματα, μετὰ ταῦτα δὲ καὶ πράξαντα χαλκοῦ (δραχμᾶς) [..]
γεγράφαμεν Διονυσίῳ τῶι οἰκονόμῳ φροντίσαι ἵν' ὁ χαλκὸς διαγράφη εἰς τὴν
βασιλικὴν τράπεζ[αν c ?]
διασάφησον [c ?]
ἡ κώμη
ἐστίν
'Ανδρομα-
χίδος
'Ιμούθης τοῖς τοπ[άρχαις] χαίρειν.]
τῆς παρὰ Πρωτάρχ[ου] ἐπιστολῆς]
ἀπέσταλκα ὑμῖν τὸ [ἀντίγραφον ἐν ἧ]
συντέτακται πα[ρὰ] 10 τὴν γε]-
γεωργω[μέν]ην πράξ[αι]
π..... ἀναγράψα[ντες]
τὸ ὑπάρχον τῆς κα[c ?]
δοῦναι τοὺς τῶν κτ[c ?]
πέμψατε πρὸς ἡβ[c ?]
[μετὰ τάχους. εἰ δὲ τοῦ[το]
'Ανδρόνικος πυρσουρὸς πρόβατα 6
Φα[ι]ῆς Μιθροδάτου πρόβατα 2
ἄρνον 1
[γίνεται] πρόβατα 125
[ἄρ]νες 41 αἴγες 6 ἔριφοι 4
Ναχβανεως

Ἡ ἐπιστολή χρονολογεῖται στὸν 3^ο αἰ. π.Χ. Τὸ πρῶτο ἀπόσπασμα φαίνεται ὅτι ἀναφέρεται στὶς φορολογικὲς ὀφειλὲς γεωργῶν ἀπὸ κώμες. Πιο κάτω καταγράφεται: « Ἀνδρόνικος πυρσουρὸς πρόβατα 6 ».

Καταγράφεται ἡ ἐξόφληση ὀφειλῶν τῶν γεωργῶν μίας κώμης. Ἐνας ἀπὸ τοὺς γεωργοὺς ὀνομάζεται Ἀνδρόνικος. Ἀπὸ αὐτὴ τὴ φράση ἀντλούμε τὶς ἐξῆς

¹⁵ Smyly, J. G. (ed), *Greek Papyri from Gurob*, Dublin: Hodges, Figgis, & Co., London, Williams & Norgate, 1921, σ. 36-38. Οἱ ἀποδόσεις αἰγοπροβάτων σχετίζονται ἐδῶ με ὀφειλὲς σε πιθανὸ ἱερό. Πάπυρος PGur, 22, 1, 1.

πληροφορίες: Πρώτον, ότι μάλλον είναι γεωργός και κτηνοτρόφος. Κατά δεύτερον, μαθαίνουμε μια άλλη του ιδιότητα. Είναι *πυρσουρός*, δηλαδή ειδικευμένος στο να στέλνει και να λαμβάνει μηνύματα από τις πυρσουρίδες μιας κώμης, που αποτελούσαν προφανώς το σύστημα άμυνας της. Φαίνεται λοιπόν ότι πρόκειται για έναν πολίτη που φορολογείται. Σαφώς αυτό το δίκτυο άμυνας των φρυκτωριών λειτουργεί με πολίτες. Άλλο ένα σημείο που χρήζει ιδιαίτερης προσοχής είναι ότι αυτός ο πολίτης υπάγεται και ανήκει στο δυναμικό μιας κώμης. Από το κείμενο σαφώς υποδεικνύεται ότι, αφού υπάρχει κατηγορία πολιτών που απασχολούνται στις φρυκτωρίες, προφανώς αυτές υπάγονται στις κώμες, οι οποίες θα ήταν υπεύθυνες για τη λειτουργία τους. Άρα δηλώνεται η σχέση αλληλεξάρτησης φρυκτωρίας - κώμης, έστω και με έμμεσο τρόπο, και σ' αυτό το πλαίσιο θεωρείται απόλυτα φυσικό οι κώμες να είναι υπεύθυνες για την κατασκευή τους, για το τοπικό δηλαδή υποσύστημα ενός ευρύτερου δικτύου άμυνας.

Ένας δεύτερος πάπυρος από την περιοχή της Αιγύπτου¹⁶ αναφέρει:

Εὐημερίας. γινώσκειν γινοσκιν σε θέ-
λομεν θελωμεν, κύριε ἡμῶν Νέχε νεχαι,
ὅτι οὐδὲ ουδαι ἐπὶ τοῦ πατρός σου
οὐδὲ ἐπὶ ἐπει τῆς εὐποίας ευπυιας σου
τὸ σῶμα σομα δεδώκαμεν· ἀλλὰ ὡς ος
ἐνιαυσίως ηνιαυσιος ποιοῦμεν τὸ ἐ[ν]τά-
γιον, παρέχομεν οὐδενί ουδενει. [οὐ]-
δεῖς [ου]διδις ξένος ἐστὶν ἐν τῇ κ[ώ]-
μη ἡμῶν, ἀλλὰ δύο δυω 2 πυ[ρσοῦ]ρ[ιά]
ἐστὶν καὶ οὐδεῖς ουδιδις δύνα[τ]α[ι] ἐ[π]ελ-
άσαι ἐν τῇ κώμη ἢ βᾶδην
ἐλθεῖν ελτιν. καὶ εἴ τιν' ἀνιᾶ τὸν οἶκον υκον,
ἄριστον ἀρηστον τέκνον τεκνων ἡμ[ῶν],
οὐκ ἀντιλέγομέν ἀντιλεγωμεν σοι. [δ]ο-
κοῦν σοι πρᾶξαι πρᾶξον.

¹⁶ Sammelbuch Griechischer Urkunden aus Ägypten, Hans - Albert Rupprecht (ed.), II, n. 11058. P.Ross.Georg. II, 1, Z. 6ff. (SB), Petersb., P., *Catalogue des manuscrits grecs de la Bibliothèque Imperiale Publique*, E. de Muralt (ed.), St. Petersburg, 1864.

Η επιστολή χρονολογείται περί το 244 π.Χ.

Στο απόσπασμα αυτής της επιστολής αναφέρεται ρητά η οργανική σχέση πυρσουρίδων και κωμών. Επιβεβαιώνεται ότι οι φρυκτωρίες αποτελούσαν το αμυντικό σύστημα των κωμών.

Αν και οι παραπάνω επιστολές δεν προέρχονται από τον ελλαδικό χώρο, εντούτοις εντάσσονται στο χρονολογικό πλαίσιο που μας αφορά. Συνολικά, μπορεί να θεωρηθεί ασφαλές ότι στον αρχαίο κόσμο χρησιμοποιούνται τέτοια δίκτυα άμυνας, που συναντώνται τόσο στον ελλαδικό χώρο όσο και στην ευρύτερη περιοχή της ανατολικής Μεσογείου (Μικρά Ασία, Αίγυπτος, Ασία).

Επιχειρώντας μια αποτίμηση όσων έχουν εκτεθεί, μπορεί κανείς να συμπεράνει ότι οι φρυκτωρίες αποτελούν αμυντικά δίκτυα που βασίζονται σε μεγάλο βαθμό στη μεταξύ τους οπτική επαφή και ότι εξαρτώνται οργανικά από τις κώμες ή τους μικροοικισμούς με αγροτικό χαρακτήρα. Επιπλέον, επανδρώνονται από πολίτες.

ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ Ν. ΚΕΑΣ¹⁷

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟΥ ΑΝΑΓΛΥΦΟΥ

Η Κέα βρίσκεται στο βόρειο τμήμα των Κυκλάδων, απέναντι και ΝΑ από την Αττική και νότια της Εύβοιας. Η θέση της είναι στρατηγικής σημασίας, γιατί βρίσκεται σε σταυροδρόμι θαλάσσιων οδών, μεταξύ Εύβοιας και Αττικής.

Το μεγαλύτερο μέρος της είναι στραμμένο ΒΑ και ο κατά μήκος άξονάς της έχει κατεύθυνση ΒΑ - ΝΔ με μήκος περίπου 19 χλμ., ενώ το πλατύτερο μέρος του νησιού έχει μήκος 10 χλμ. Το νησί διακρίνεται για το έντονο ανάγλυφό του. Κατά κανόνα είναι ορεινό, με ελάχιστες περιοχές κάτω του υψομέτρου των 100 μ., ενώ σε ορισμένα σημεία το υψόμετρο ξεπερνά τα 500 μ.

Το υψηλότερο σημείο είναι η κορυφή του Προφήτη Ηλία (υψ. 561 μ.) και βρίσκεται στην ανατολική πλευρά του κεντρικού τμήματος του νησιού. Είναι η βορειότερη κορυφή μιας οροσειράς με άξονα ΒΑ - ΝΔ που διατρέχει το νησί. Άλλη μια οροσειρά, σε χαμηλότερο υψόμετρο, κατευθύνεται προς τα ΒΑ και καταλήγει στην κοιλάδα του Σπαθιού, που έχει άξονα με κατεύθυνση Α - Δ.

Από τον Προφήτη Ηλία, αρκετοί άλλοι χαμηλότεροι λόφοι, προς τα ΝΔ χαμηλώνουν το γεωγραφικό ανάγλυφο ως την περιοχή των Ελληνικών, που επίσης βρίσκεται σε υψόμετρο άνω των 500 μ. Από τα Ελληνικά η οροσειρά συνεχίζει ΝΔ, περνώντας από την Κάτω Μεριά και τη μικρή κορυφή της Κάππαρης, για να καταλήξει μεταξύ των όρμων Λιπαρού και Αβύθου. Άλλο ένα παρακλάδι αυτής της σειράς βουνών καταλήγει στο ΝΔ άκρο του νησιού, που είναι το ακρωτήρι Τάμελος. Πρόκειται για την ανατολική κύρια οροσειρά που διατρέχει το νησί. Μικρότερες σειρές βουνών κατευθύνονται προς τα ΝΑ με αφετηρία την κεντρική, και οι περισσότερες καταλήγουν στην ακτή, συνήθως απόκρημνα. Οι ρεματιές ανάμεσά τους σχηματίζουν μικρές κοιλάδες, που καταλήγουν σε όρμους. Η βορειότερη ομάδα όρμων, που εξαρτάται από την ανατολική οροσειρά, σχηματίζεται από ορεινούς όγκους που εκτείνονται από τη

¹⁷ Georgiou - Faraklas (1985), σ. 213-224.

σειρά βουνών της περιοχής Καρυά, που είναι και το βόρειο άκρο της κεντρικής - ανατολικής κορυφογραμμής. Με κατεύθυνση ΒΑ, καταλήγει βόρεια του ακρωτηρίου Συκαμνιά. Η επόμενη έχει ως αφετηρία την περιοχή Σωτήρα και, συνεχίζοντας παράλληλα με την προηγούμενη, καταλήγει βόρεια του όρμου Ψαθί και στην κοιλάδα Στα Φυλλαδάκια. Στο εσωτερικό της, αυτή η περιοχή χωρίζεται σε τρία μέρη και ονομάζεται Τρία Μαδερικά.

Η επόμενη κορυφογραμμή ξεκινά από τον Προφήτη Ηλία και, με κατεύθυνση Α, διακλαδίζεται σε μια μικρότερη δυτική και μια μεγαλύτερη ανατολική. Ανάμεσα στους όρμους που σχηματίζονται είναι και αυτός του Ορκού. Βρίσκεται ανάμεσα σε δύο ακρωτήρια τα οποία σχηματίζονται από υψηλούς λόφους που καταλήγουν στην ακτή.

Η αμέσως πιο νότια κορυφογραμμή ξεκινά από μια ανατολική προέκταση του οροπεδίου των Ελληνικών και αναπτύσσεται νότια, καταλήγοντας στον Άγ. Σέρη. Τρεις παράλληλες κορυφογραμμές κατευθύνονται προς την ακτή, προς ΑΝΑ από το οροπέδιο των Ελληνικών. Η πιο νότια σταματά στο ακρωτήριο Μακρυόπουντα Καμπούρη.

Η επόμενη κορυφογραμμή ξεκινά από την περιοχή της Χειμωνικής και, με κατεύθυνση ΝΑ, περνά από το λόφο του Αγ. Συμεών. Η μικρή κοιλάδα των Βρυσών βρίσκεται ΒΑ του και ΝΝΔ του Αγ. Σέρη και τελειώνει στον όρμο του Αγ. Φιλίππου. Νότια του Αγ. Συμεών βρίσκεται το ακρωτήριο Μηλαδέλφια.

Η κορυφογραμμή που ξεκινά από την περιοχή της Κάτω Μεριάς κατευθύνεται ΝΝΑ σχηματίζοντας το λόφο της Κεφάλας και κατόπιν ακολουθεί πορεία σχεδόν Ν προς την ακτή και το κέντρο του όρμου Πόλες διχοτομώντας τον. Η ρεματιά στα ανατολικά που κατεβαίνει από τα βόρεια ονομάζεται Καλαμίτσι και η ΝΔ ρεματιά ονομάζεται Βαθυπόταμος. Η πιο σημαντική κορυφογραμμή αυτής της ομάδας αρχίζει στην Κάτω Μεριά και απλώνεται Ν με μικρότερα παρακλάδια προς ΝΑ. Η πρώτη δευτερεύουσα κορυφογραμμή σχηματίζει το ΝΔ όριο της περιοχής της Καρθαίας και, φτάνοντας στην ακτή, τελειώνει στο ακρωτήριο Καλησκιά.

Έπειτα, η κύρια κορυφογραμμή στρέφεται Ν και μετά ΝΔ. Η κορυφή των Αγ. Θεοδώρων υψώνεται βαθμιαία και καλύπτει όλο το νότιο άκρο του νησιού,

σχηματίζοντας την περιοχή Πετρούσσα. Οι κορυφογραμμές του Πύργου, του Φονικού και των Διχαλών εκτείνονται ΝΑ από τους Αγ. Θεοδώρους. Άλλη μια ξεχωριστή κορυφογραμμή εκτείνεται προς Νότο ως τα Σπάσματα και το ακρωτήριο Τάμελος. Προς τα ΝΔ υπάρχει η κορυφογραμμή της Χώριζας στη νότια πλευρά και άλλη μια στα βόρεια, παράλληλη στην κεντρική κορυφογραμμή και το ακρωτήριο της Τραγόμανδρας.

Μια μεγάλη κορυφογραμμή ξεκινά από την Κάτω Μεριά και από την κεντρική ραχοκοκαλιά του νησιού εκτείνεται ΒΔ ως την ακτή σχηματίζοντας τη νότια πλευρά της κοιλάδας της Ποιήσας, που καταλήγει σε όρμο, την εγγύς περιοχή της αρχαίας Ποιήσας. Στη βόρεια πλευρά η κορυφογραμμή έχει απότομη κλίση και σχηματίζει κοιλάδα. Στη δυτική πλευρά η κορυφογραμμή καταλήγει βαθμιαία στον ανοιχτό κόλπο του Κούνδουρου. Παράλληλα με την κεντρική ραχοκοκαλιά και στη ΒΔ πλευρά βρίσκεται άλλη μια κορυφογραμμή, της οποίας η κεντρική κορυφή είναι το κέντρο του νησιού. Φτάνει έως την κοιλάδα της Ποιήσας στα νότια. Στα βόρεια εκτείνεται ως την περιοχή Χάλαρα. Η ψηλότερη κορυφή αυτής της κορυφογραμμής βρίσκεται ΝΑ της Ιουλίδας και ονομάζεται Μύλοι ή το βουνό των Μύλων. Μια ψηλή κορυφογραμμή συνδέει αυτή την κορυφή με τον Προφήτη Ηλία στα νότια. Στα ΒΔ των Μύλων υπάρχει άλλη μια κορυφή πάνω από την περιοχή Καλογεράδο, όπου διαχωριστικό όριο είναι μια ρεματιά.

Νότια από το Καλογεράδο προς τα δυτικά υπάρχει ένα μικρό απότομο παρακλάδι της κεντρικής ραχοκοκαλιάς, το οποίο ονομάζεται Τράχηλας. Η προαναφερθείσα ρεματιά βρίσκεται στη βόρεια πλευρά του και στρέφεται Δ. Δυτικά του Τράχηλα η ίδια ρεματιά ενώνεται με άλλη μια νότια της κορυφής. Στα νότιά τους και στη δυτική προέκταση αυτών των ρεματιών υψώνεται ο λόφος του Αγ. Παντελεήμονα. Αυτός ο λόφος είναι προέκταση του οροπεδίου των Ελληνικών στα δυτικά. Στη νότια πλευρά βρίσκεται ένα φαράγγι, μεταξύ του Αγ. Παντελεήμονα και ενός λόφου που ονομάζεται Ελιές, και χωρίζει το λόφο από το νότιο παρακλάδι της κεντρικής ραχοκοκαλιάς, δυτικά της περιοχής Χειμωνική. Αυτό το παρακλάδι πέφτει απότομα στα δυτικά και σταματά στην ανατολική πλευρά της κοιλάδας της Ποιήσας.

Μια άλλη ραχοκοκαλιά βρίσκεται δυτικά των Μύλων και στρέφεται ΝΔ περιβάλλοντας την ευρύτερη περιοχή Πετροβούνι και Κουρούπι. Η ίδια προχωρά νότια και σχηματίζει τη ΒΔ πλευρά της κοιλάδας της Ποιήσας και το ΝΑ όριο της κοιλάδας της Αγ. Μαρίνας. Στο μέσον της στενεύει και αργότερα διευρύνεται, για να υψωθεί πιο νότια σε μια κορυφή. Νοτιοανατολικά του βόρειου άκρου βρίσκεται η ρεματιά Κρεμμύδι, που ενοποιείται με τις άλλες ρεματιές που έχουν ως αφητηρία τη βόρεια πλευρά του Αγ. Παντελεήμονα και το νότιο άκρο της κεντρικής κορυφογραμμής. Πρόκειται για τη ρεματιά των Αγ. Αναργύρων, που αποκτά αυτό το τοπωνύμιο νοτιότερα. Σχηματίζει στενό πέρασμα φαραγγιού μεταξύ Αγ. Παντελεήμονα και Ελιών. Αυτό το λαγκάδι και το λαγκάδι της Αγ. Μαρίνας διοχετεύουν τα όμβρια ύδατά τους στην κοιλάδα της Ποιήσας και σχετίζονται με την τελευταία ως προς τη βελτίωση της αγροτικής παραγωγής, αφού αυξάνουν τις αρδευτικές της δυνατότητες. Άμεση συνέπεια είναι και ο γεωγραφικός τους συσχετισμός.

Το βουνό των Μύλων έχει παρακλάδι προς τα ΒΔ που περιβάλλει την Ιουλίδα στα Ν και ΝΔ. Η περιοχή ονομάζεται Δάφνη. Η κορυφογραμμή συνεχίζει ΒΑ και σχηματίζει το λόφο της Αγ. Άννας και το Μεγάλο Γκρεμό. Μεταξύ αυτών των δύο μια ράχη διαιρείται σε τρία μέρη. Το πρώτο συνεχίζει στα Β προς τον όρμο του Οτζιά, χωρίς να φτάνει στην ακτή. Το δεύτερο εκτείνεται ΒΔ και σχηματίζει το Φωτημάρι, ενώ το τρίτο περιβάλλει στα βόρεια την περιοχή της Ιουλίδας και ονομάζεται Ρούκουνας.

Ανατολικά της Αγ. Άννας βρίσκεται το βαθύ λαγκάδι της Μαντούς, ως το ύψος της Καρυάς. Το ανατολικό τμήμα του λαγκαδιού παίρνει το όνομα του όρμου στον οποίο καταλήγει, στο Σπαθί. Το νότιο ακρωτήριο του είναι η Καλυδονίχη. Βόρεια του ρέματος της Μαντούς και του Σπαθιού βρίσκεται η κορυφή με το όνομα Σωρός. Από αυτήν άλλη μια ράχη αναπτύσσεται ΒΔ. Το λαγκάδι της Κουκουβαγιάς βρίσκεται στα ΝΔ του, ενώ του Καλάμου στα ΒΑ.

Από την κορυφή του Σωρού προς τα Β εκτείνεται μια ράχη με μια κορυφή που ονομάζεται Σκλάβος και, καταλήγοντας στη θάλασσα, σχηματίζει την ευρύτερη περιοχή Χάλαρα. Από τον Σωρό άλλη κορυφογραμμή στρέφεται ΒΔ προς τα βόρεια του Καλάμου και εκτείνεται ως το ακρωτήριο της Λαδούς και την

ανατολική πλευρά του όρμου του Οτζιά, αφού σχηματίσει στα βόρεια τη ράχη του Πάουρα. Στα ΝΑ της αφετηρίας αυτής της κορυφογραμμής οδηγείται κανείς προς ένα ακρωτήριο όπου βρίσκεται το μοναστήρι της Καστριανής, νότια του οποίου υπάρχει ο ομώνυμος όρμος. Ακόμα πιο νότια η κορυφογραμμή της Καραβέλας διαχωρίζει τον προηγούμενο όρμο από εκείνον του Σπαθιού.

Από τον Σωρό, η κορυφογραμμή σταδιακά εκτείνεται Α πάνω από την κοιλάδα. Αυτή η περιοχή είναι γνωστή ως Καραβέλα και συνεχίζει σε διακλάδωση προς ΝΑ και ΑΝΑ. Το πρώτο τμήμα σχηματίζει τη βόρεια πλευρά του όρμου Σπαθί, το άλλο σχηματίζει το ακρωτήριο Σίδερη.

Επιστρέφοντας στην κεντρική περιοχή του νησιού, αμέσως ΝΔ της δεύτερης κεντρικής κορυφογραμμής, μια τρίτη χαμηλότερη αναπτύσσεται παράλληλα, από ΝΔ προς ΒΑ. Το νότιο άκρο είναι το διπλό ακρωτήριο βόρεια από το μικρό όρμο της Πηγανιάς, που ορίζει τη βόρεια πλευρά του όρμου της Ποιήσας. Η κορυφογραμμή συνεχίζει Α και ενώνεται με την κορυφή Τούρκος, που στη συνέχεια εκτείνεται στον Ψαρόπυργο, πάνω από την περιοχή Βρόσκοπος. Η κορυφογραμμή αναπτύσσεται ΒΑ σχηματίζοντας μια κεντρική κορυφή, τον Πάουρα. Κατόπιν η ράχη ακολουθεί πορεία προς τα ΒΒΑ σαν αυχένια και υψώνεται πάλι ως την κορυφή βόρεια, στην περιοχή Μαυραμπέλι. Πιο νότια του αυχένια μια αρκετά απότομη έκταση ενώνει την κορυφογραμμή με τη ΝΔ διακλάδωση που έχει ως αφετηρία το Πετροβούνι.

Στο μέσον της απόστασης μεταξύ των δύο κορυφογραμμών υπάρχει ένας λόφος, που λέγεται Πανάχρα. Μεταξύ του Πάουρα, της Πανάχρας και της περιοχής Κουρούπι, βρίσκεται η μικρή κοιλάδα της Αγ. Μαρίας με τον ομώνυμο πύργο και το μοναστήρι απ' όπου πήρε το όνομά της η περιοχή.

Από το Μαυραμπέλι η κορυφογραμμή συνεχίζει προς ΒΑ στην περιοχή Κάρλος ή, αλλιώς, Σταυρωτή Κορησίας. Υψώνεται ξανά προς ΒΑ σχηματίζοντας την πλαγιά Σκαλάκια με ξεχωριστή βουνοκορφή.

Ανάμεσα στο προηγούμενο τμήμα της κορυφογραμμής προς Δ και ΒΔ, με την Πανάχρα στα Ν και το Πετροβούνι και τη Δάφνη στα ΝΑ και Α, βρίσκεται η κοιλάδα και η ρεματιά του Μυλοπόταμου. Αρχικά εκτείνεται στα Β μεταξύ της

περιοχής Σκαλάκια και Ρούκουνα. Κατόπιν στρέφεται ΒΔ και χύνεται στον κόλπο του Αγ. Νικολάου. Το ποτάμι που διέρχεται από την περιοχή του Μυλοπόταμου ονομάζεται Έλιξος.

Από την κορυφογραμμή Πάουρας - Σκαλάκια, έξι μικρές διακλαδώσεις εκτείνονται δυτικά σχηματίζοντας ακρωτήρια με μικρούς ορμίσκους. Αμέσως βόρεια του Τούρκου βρίσκονται οι περιοχές Βρόσκοπος, Καλόγερος, Παχύ Βουνί, Μαυραμπέλι και Ξύλα. Το ακρωτήριο που είναι πιο σημαντικό είναι αυτό που εκτείνεται από τα Σκαλάκια, περνά από τη Χονδρή Ράχη και καταλήγει βόρεια του όρμου Ξύλα. Άλλη μια κορυφογραμμή σχηματίζει το ακρωτήριο Σκλάβος και μια τρίτη βρίσκεται απέναντι από το Φωτημάρι. Προς τα ΒΔ σχηματίζουν τις επίπεδες εκτάσεις γύρω από τη ΝΑ πλευρά του κόλπου του Αγ. Νικολάου. Στη βόρεια πλευρά κατεβαίνει βαθμιαία στην κοιλάδα της Αγ. Βαρβάρας, που ξεκινά Β από το Φωτημάρι και φτάνει στη ΒΑ πλευρά του κόλπου του Αγ. Νικολάου, δίπλα στο Βουρκάρι.

Οι λόφοι που σχηματίζουν τη χερσόνησο της ΒΒΔ πλευράς του νησιού μεταξύ των κόλπων του Αγ. Νικολάου και του Οτζιά είναι προέκταση της ίδιας κορυφογραμμής. Η ανατολική πλευρά ονομάζεται Ακρωτήριο Οτζιά και το κεντρικό τμήμα Τσούρτης. Ένα παρακλάδι της εκτείνεται ΝΔ και σχηματίζει το ακρωτήριο της Κόκκας ή του Φάρου του Αγ. Νικολάου, που κλείνει τον ομώνυμο κόλπο.

Άλλες δύο κορυφογραμμές εκτείνονται ΒΔ και σχηματίζουν τα ακρωτήρια της Πούντας και της Κεφάλας. Άλλη μια διαμορφώνει το ακρωτήριο της Μακρυόπουνας και μια ακόμα αναπτύσσεται ΒΑ για να σχηματίσει το Ακρωτήριο, που αποτελεί τη δυτική πλευρά του όρμου του Οτζιά. Ο Κάβος Πέρλεβος είναι το ακρωτήριο στα ΒΔ του όρμου. Η κοιλάδα στα νότια του όρμου ενώνεται με την κοιλάδα της Αγ. Βαρβάρας και καταλήγει δυτικά στο Βουρκάρι.

Μια αρχαία παράδοση αναφέρει πως αρχικά η Κέα λεγόταν Υδρούσσα. Γνωστός ποταμός ήταν ο Έλιξος, που διέσχιζε κυρίως περιοχές της Κορησίας και δευτερευόντως της Ιουλίδας. Μικρές ή μεγαλύτερες ρεματιές και κοιλάδες διαφόρων μεγεθών διέθεταν και αυτές ανάλογα ποτάμια ή χειμάρρους, όπως στο

Σπαθί, στις Βρύσες, την Κουκουβαγιά στον Οτζιά, τον Βαθυπόταμο και το Καλαμίτσι στην Καρθαία και τους Αγ. Αναργύρους στις Ποίσες.

Αρκετές πηγές είναι γνωστές ως σήμερα, αν και όχι όλες σε χρήση. Το Φυρί στην Κορησία, η Φλέα στο Μυλοπόταμο, οι πηγές στο Βάτου, το Βρωμονέρι στο Βουρκάρι, στις Βρύσες και στον Άγ. Σέρη. Ομοίως, υπήρχαν πηγές στο Διασέλι του Οτζιά, στα Αστρά και στα Ελληνικά. Ειδικά την Ιουλίδα υδροδοτούσαν οι πηγές του Ροκομένου, των Τριών Πηγαδιών, η πηγή του Βενιαμίν κ.ά.

Τα κυριότερα σημεία ελλιμενισμού είναι στην Κορησία ο κόλπος του Αγ. Νικολάου, στην Ιουλίδα ο όρμος του Οτζιά, ο όρμος της Καστριανής και ο όρμος του Σπαθιού, στις Ποίσες το ομώνυμο λιμάνι και στην Καρθαία οι Πόλες. Άλλος ένας σημαντικός όρμος είναι ο όρμος Καδιά στον Κούνδουρο. Αμέτρητοι άλλοι ορμίσκοι μικρότερης σημασίας βρίσκονται στην περίμετρο του νησιού, αλλά δεν προσφέρονται για συστηματικό ελλιμενισμό και εμπορικές δραστηριότητες.

ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΩΝ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΠΟΛΕΩΝ ΒΑΣΕΙ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΩΝ ΟΡΙΩΝ

ΚΟΡΗΣΙΑ

1.1. Το όριο της περιοχής αυτής αρχίζει από το πρώτο ακρωτήριο που βρίσκεται βόρεια του όρμου Καλόγηρος και συνεχίζει ακολουθώντας την αντίστοιχη υδροκριτική γραμμή προς το εσωτερικό του νησιού, ως την υδροκριτική του Πάουρα. Κατόπιν αναπτύσσεται βόρεια ως το ύψος του όρμου Ξύλα, όπου στρέφεται δυτικά και ακολουθεί τη ράχη της Κεφάλας για να καταλήξει στον προαναφερθέντα όρμο. Περιλαμβάνει τις περιοχές Μαυραμπέλι και Παχύ Βουνί, καθώς και το ακρωτήριο Καλαμίτσι.

1.2. Στη συνέχεια και βόρεια της προηγούμενης περιοχής ακολουθεί αυτή με την ονομασία Κάρλος, που το όριό της αρχίζει από τη ράχη της Κεφάλας στα νότια, ενώ ανατολικά έχει όριο την υδροκριτική γραμμή του Πάουρα στο βόρειο άκρο του, για να ενωθεί με την κορυφογραμμή της Χονδρής Ράχης και να καταλήξει στην ακτογραμμή νότια του ακρωτηρίου Σκλάβος.

1.3. Η περιοχή αυτή γειτνιάζει με τις δύο προηγούμενες στα δυτικά της με όριο την υδροκριτική γραμμή του Πάουρα, από το ύψος της περιοχής του Αγ. Νικολάου έως την κορυφογραμμή της Χονδρής Ράχης, όπου απλώνεται ανατολικά στα Σκαλάκια για να ενωθεί με την υδροκριτική γραμμή του Ρούκουνα, που την ακολουθεί ως ένα σημείο και στρέφεται κατόπιν προς τα νότια, όπου συναντά την υδροκριτική στο Πετροβούνι και εκτείνεται ΝΔ, περνά από τον Άγ. Γεώργιο, για να αναπτυχθεί δυτικά πάλι στο ύψος του Αγ. Νικολάου. Περιλαμβάνει τις περιοχές της Φλέας και του Μυλοποτάμου.

1.4. Βρίσκεται βόρεια των 1.2 και 1.3 και πρόκειται για την κατ' εξοχήν περιοχή της πόλης της Κορησίας. Ξεκινά από την ακτογραμμή νότια του ακρωτηρίου Σκλάβος στο ύψος της Χονδρής Ράχης, ακολουθεί προς τα ανατολικά το ύψωμα Σκαλάκια και στην περιοχή Μυλοπόταμος περνά ανατολικά στην υδροκριτική γραμμή του Ρούκουνα που την ακολουθεί ως την ευρύτερη περιοχή του Αγ. Προκόπη. Κατόπιν στρέφεται ΒΔ στο ύψωμα του Φωτημαρίου και το διασχίζει για να καταλήξει στην ακτογραμμή, στη θέση Γυαλισκάρι. Περιλαμβάνει κυρίως την περιοχή της Κορησίας.

1.5. Βρίσκεται ΒΒΑ της προηγούμενης περιοχής με κοινό όριο την υδροκριτική γραμμή που διασχίζει το Φωτημάρι, ως τον Άγ. Προκόπη, απλώνεται ΒΔ προς τμήμα κορυφογραμμής που καταλήγει στην Αγ. Βαρβάρα και ακολουθεί ΒΑ πορεία υδροκριτικής γραμμής που διασχίζει το πέρασμα μεταξύ του λιμανιού του Αγ. Νικολάου και του όρμου του Οτζιά, στην ευρύτερη περιοχή Διασέλι. Κατόπιν αναπτύσσεται Β, προς τα ανατολικά όρια του υψώματος Τσούρτης, για να καταλήξει στην ακτογραμμή δυτικά της νήσου Γλαρονήσι, χωρίζοντας την περιοχή του Τσούρτη από την αντίστοιχη του Ακρωτηρίου. Περιλαμβάνει το Γυαλισκάρι, το Βουρκάρι, τη Χερσόνησο του Αγ. Νικολάου, την Κεφαλα και την περιοχή του Αρχαϊκού Ιερού.

ΙΟΥΛΙΔΑ

2.1. Γειτνιάζει άμεσα στα ανατολικά με τις περιοχές 1.3, 1.4 και 1.5. Το όριό της ξεκινά νότια από την υδροκριτική γραμμή των Μύλων, συνεχίζει δυτικά ως το Πετροβούνι, κατόπιν ακολουθεί πορεία προς τα βόρεια, ως εκεί που συναντά την υδροκριτική γραμμή του Ρούκουνα, και στη συνέχεια ακολουθεί ΒΒΑ πορεία, που καταλήγει στην Αγ. Βαρβάρα. Από εκεί εκτείνεται ΒΑ λίγο πάνω από το πέρασμα μεταξύ Βουρκαρίου - Οτζιά, για να συνεχίσει ΝΑ, στην υδροκριτική γραμμή που ορίζει δυτικά το ρέμα της Κουκουβαγιάς ως την περιοχή του Μεγάλου Γκρεμνού, όπου τέμνεται με την κορυφογραμμή που ορίζει επίσης δυτικά το ρέμα της Μαντούς. Κατόπιν αναπτύσσεται ΝΔ περνώντας από τον Άγ. Νικόλαο Ιουλίδας, για να κλείσει η περίμετρος στην κορυφογραμμή των Μύλων. Περιλαμβάνονται οι περιοχές της Ιουλίδας, του Αγ. Τρύφωνα, του Αγ. Προκόπη ως βόρεια στην Αγ. Βαρβάρα.

2.2. Βρίσκεται ΒΑ της περιοχής 2.1, σε άμεση γειτνίαση μαζί της και ξεκινά από την ακτογραμμή δυτικά του Γλαρονησίου, ακολουθεί την υδροκριτική γραμμή ανατολικά του Τσούρτη, για να κινηθεί ΝΑ στην κορυφογραμμή που ορίζει δυτικά το ρέμα της Κουκουβαγιάς ως την περιοχή του Μεγάλου Γκρεμνού, όπου τέμνεται με την υδροκριτική γραμμή που ορίζει επίσης δυτικά το ρέμα της Μαντούς. Κατόπιν αναπτύσσεται ΒΔ και αλλάζει πορεία όταν στρέφεται ΒΑ για να ακολουθήσει την ανατολική ράχη που ορίζει το ρέμα της Κουκουβαγιάς. Καταλήγει στα μισά του όρμου του Οτζιά. Περιλαμβάνει την περιοχή της Κουκουβαγιάς και του Ακρωτηρίου.

2.3. Αυτή η περιοχή καταλαμβάνει το μεγαλύτερο ΒΑ μέρος του νησιού. Ορίζεται από το μέσον του όρμου του Οτζιά και ακολουθεί πορεία ΝΑ, δηλαδή το ΒΑ όριο του ρέματος της Κουκουβαγιάς, ώσπου τέμνεται με την υδροκριτική γραμμή του υψώματος Σωρός και εκτείνεται ανατολικά ως τα όρια του υψώματος, για να αλλάξει πορεία ΒΑ ακολουθώντας την υδροκριτική γραμμή που καταλήγει σε ακρωτήριο της ακτογραμμής στην περιοχή Σκλάβος. Περιλαμβάνει τις περιοχές Χάλαρα, Λαδού, Οτζιά, Πάουρα, Κάλαμο, Εξωβούνι.

2.4. Η περιοχή αυτή βρίσκεται αμέσως ανατολικά της προηγούμενης και ορίζεται από την περιοχή Σκλάβου, απ' όπου περνά το όριο προς τα ΝΔ ως το ύψωμα

Σωρός, και κατόπιν αναπτύσσεται στη βόρεια κορυφογραμμή του ρέματος της Μαντούς, στην περιοχή Καραβέλα, για να καταλήξει στα βόρεια του όρμου Σίδερη. Περιλαμβάνει ολόκληρη την ευρύτερη περιοχή της Μονής Καστριανής.

2.5. Πρόκειται για τη μισή περιοχή του ρέματος της Μαντούς, την ανατολική. Περικλείεται από την υδροκριτική γραμμή της Καραβέλας στα βόρεια, συνεχίζει στο ύψωμα Σωρός, όπου αλλάζει πορεία στα νότια στο ύψος της περιοχής Άγ. Γεώργιος και εκτείνεται νότια ως τους Αγ. Θεοδώρους. Εκεί τέμνεται με τη ράχη στην Καρυά, που είναι το νότιο όριο της περιοχής και, ακολουθώντας καμπύλη πορεία, διασχίζει την περιοχή Παναγιά για να καταλήξει στην ακτογραμμή, στο ακρωτήριο Καλυδονίχη. Περιλαμβάνει το ρέμα του Σπαθιού.

2.6. Βρίσκεται δυτικά της προηγούμενης και ορίζεται από τις υδροκριτικές γραμμές που περνούν από τους Αγ. Θεοδώρους, τον Άγ. Γεώργιο, τον Σωρό, τον Μεγάλο Γκρεμνό. Εκτείνεται ΝΔ προς τον Άγ. Νικόλαο Ιουλίδα, συναντά τους Μύλους και κατόπιν περιβάλλει την περιοχή Σωτήρα ακολουθώντας καμπύλη πορεία, για να στραφεί ΒΑ ακολουθώντας την κορυφογραμμή δυτικά της Πέρα Μεριάς ως την Καρυά, όπου και κλείνει.

2.7. Καταλαμβάνει περιοχή ανατολικά της 2.6 και ορίζεται από το τρίτο ακρωτήριο βόρεια του όρμου Ορκού, απ' όπου ακολουθεί την υδροκριτική γραμμή προς τα δυτικά, νότια από τα Φυλλαδάκια. Προσπερνά τον Άγ. Δημήτριο και απλώνεται ΒΔ προς τον Προφήτη Ηλία. Εκεί στρέφεται ΒΑ προς τη Σωτήρα και ακολουθεί το ανατολικό όριο της περιοχής 2.6 και το νότιο όριο της περιοχής 2.5. Ακολουθώντας καμπύλη πορεία, διέρχεται την περιοχή Παναγιά για να καταλήξει στο ακρωτήριο μεταξύ Καλυδονίχης και Σπαθιού. Περιλαμβάνει τις περιοχές Τρία Μαδερικά, Πέρα Μεριά, Χριστό.

ΠΕΡΙΟΧΕΣ 2.1, 2.2, 2.3. ΣΧΕΣΗ ΟΡΜΟΥ ΟΤΖΙΑ ΚΑΙ ΙΟΥΛΙΔΑΣ¹⁸

Η επικράτεια της Ιουλίδας περιλαμβάνει τρεις κύριες υδροσυλλεκτικές λεκάνες απορροής ομβρίων υδάτων. Η πρώτη αποτελείται από τις περιοχές 2.1, 2.2, 2.3 και 2.4. Πρόκειται για τις περιοχές της Ιουλίδας, της Αγ. Βαρβάρας, του Ακρωτηρίου Οτζιά, του ρέματος της Κουκουβαγιάς και του Καλάμου, της Λαδούς, των Χαλάρων και της περιοχής της Μ. Καστριανής. Η δεύτερη αποτελείται από τις περιοχές 2.5 και 2.6, που περιλαμβάνουν το ρέμα της Μαντούς και του Σπαθιού. Η τρίτη (2.7) περιλαμβάνει την περιοχή της Πέρα Μεριάς.

Η πρώτη υδροσυλλεκτική λεκάνη ορίζεται στα ΑΝΑ από την κύρια δυτική υδροκριτική γραμμή του νησιού, που στη συγκεκριμένη περιοχή ορίζει στα ΔΒΔ το ρέμα της Μαντούς. Από αυτή την κύρια υδροκριτική αναπτύσσονται προς τα ΒΔ τρεις κορυφογραμμές - υδροκριτικές γραμμές, που διαιρούν το ΒΑ τμήμα του νησιού στις περιοχές 2.1, 2.2, 2.3 και 2.4.

Στα δυτικά, οι περιοχές 2.1 και 2.2 ορίζονται από την υδροκριτική που διέρχεται την κορυφογραμμή του Ρούκουνα ως τα δυτικά του Άγ. Προκόπη, και εκτείνεται ως την Αγ. Βαρβάρα. Αντίστοιχα, δυτικά της περιοχής Τσούρτης υπάρχει υδροκριτική που έχει ως αφετηρία την ακτογραμμή δυτικά από το Γλαρονήσι και εκτείνεται ως τη δυτική κορυφογραμμή του όρμου του Οτζιά. Από εκεί, μια άλλη κορυφογραμμή σχηματίζει υδροκριτική γραμμή που περνά κάθετα το πέρασμα Βουρκαρίου - Οτζιά και ενώνεται στην Αγ. Βαρβάρα με την υδροκριτική που έχει αφετηρία τον Ρούκουνα. Με κριτήριο τη φυσική διαίρεση του νησιού βάσει του γεωγραφικού αναγλύφου, η περιοχή του Οτζιά θα πρέπει να αποδοθεί στην Ιουλίδα. Το ίδιο ανάγλυφο, και κατ' επέκταση την ίδια πορεία, ακολουθούν και οι παλαιότερες οδικές χαράξεις¹⁹ που συνδέουν την Ιουλίδα με τον Οτζιά, μέσω του Αγ. Προκόπη. Αν και δεν έχουν βρεθεί αμαξιτές οδοί, ώστε να τεκμηριωθεί η αρχαιότητα των οδών, εντούτοις νεότερης περιόδου ημιονικές οδοί υφίστανται, πιθανώς σε αρχαίες οδικές χαράξεις, που ενώνουν τις δύο

¹⁸ Η διαίρεση που προτείνεται εδώ αντιστοιχεί χρονολογικά στο πλαίσιο της μελέτης, δηλ. κυρίως στον 4^ο και 3^ο αι. π.Χ. και έχει αυστηρά γεωγραφικά κριτήρια. Σχετικά με την αρχική διαίρεση των περιοχών του νησιού, αλλά και τον όρμο του Καστριού ως επίγειου της Ιουλίδας, βλ. Γεωργίου - Φαράκλας (1993), σ. 41-43.

περιοχές. Παρότι η οδική επικοινωνία του Οτζιά με την Κορησία είναι πιο εύκολη λόγω ήπιου εδαφικού αναγλύφου στο πέρασμα Βουρκαρίου - Οτζιά, η κατοχή και δεύτερου λιμανιού –του Οτζιά– από πλευράς Κορησίας είναι σχεδόν περιττή, αφού το λιμάνι του Αγ. Νικολάου είναι από τα μεγαλύτερα και καλύτερα του Αιγαίου, ενώ ο Οτζιάς –ανοιχτός στους βόρειους ανέμους– δύσχρηστος. Επιπλέον, τα μεταλλεία στις Τρυποσπηλιές Καλάμου έχουν μεγαλύτερη ανάγκη ελλιμενισμού. Και αφού αυτά ανήκουν στην Ιουλίδα, είναι λογικό να γεννώνται αξιώσεις της Ιουλίδας στον Οτζιά, που η κατοχή του θα ήταν γι’ αυτήν καθοριστικής σημασίας σε συνδυασμό με τους όρμους της Καστριανής και του Σπαθιού²⁰.

ΚΑΡΘΑΙΑ

3.1. Η περιοχή ορίζεται από το τρίτο βόρειο ακρωτήριο, όπου καταλήγει η νότια υδροκριτική της περιοχής 2.7, που ακολουθεί πορεία προς τα δυτικά περνώντας από τον Άγ. Δημήτριο προς την κορυφή του Προφήτη Ηλία. Εκεί αλλάζει κατεύθυνση προς τα νότια, ακολουθεί την κορυφογραμμή προς την περιοχή Αστρά και διακλαδίζεται σε άλλη κορυφή. Με κατεύθυνση ανατολικά ακολουθεί την υδροκριτική γραμμή βόρεια του ρέματος Φλέβα για να καταλήξει στην ακτογραμμή. Περιλαμβάνει την περιοχή του Γρίκου και του Αγ. Δημητρίου.

3.2. Βρίσκεται ακριβώς νότια της προηγούμενης περιοχής, με την οποία έχει κοινό όριο την κορυφογραμμή βόρεια του ρέματος Φλέβα, η οποία διαγράφει καμπύλη πορεία προς νότο και, διασχίζοντας τον Άγ. Σέρη, καταλήγει στον όρμο του Αγ. Φιλίππου.

3.3. Τον όρμο του Αγ. Φιλίππου έχει ως αφετηρία το βόρειο όριο αυτής της περιοχής, που διατρέχει προς βορρά το ύψωμα του Αγ. Σέρη και οριοθετεί την περιοχή 3.2. Από την αφετηρία του ρέματος του Καμπούρη, ακολουθεί πορεία προς τα δυτικά, για να συναντήσει την κύρια υδροκριτική γραμμή του νησιού, που έχει ΝΔ πορεία ως την ευρύτερη περιοχή της Χειμωνικής. Εκεί ξεκινά

¹⁹ Καζαμιάκης - Πίκουλας (1999), σ. 182-185.

²⁰ Θα πρέπει να σημειωθεί ότι στη συλλογική γεωγραφική συνείδηση των γηγενών οι πεδινές περιοχές του Οτζιά αποδίδονται στην Κορησία, ενώ περιοχές όπως η Κουκουβαγιά θεωρείται ότι ανήκουν στην Ιουλίδα.

υδροκριτική με κατεύθυνση ΝΑ, που διασχίζει το ύψωμα του Αγ. Συμεών για να καταλήξει στην Καλοσκεύα. Περιλαμβάνει τον Άγ. Σέρη, την Παναγιά, τμήμα της Χειμωνικής και το μισό ύψωμα του Αγ. Συμεών.

3.4. Το όριο της περιοχής αυτής ξεκινά από την ακτογραμμή της Καλοσκεύας, ακολουθεί την υδροκριτική που διασχίζει το ύψωμα του Αγ. Συμεών προς ΒΔ και, καθώς διέρχεται από την περιοχή της Χειμωνικής, τέμνεται με την κύρια υδροκριτική γραμμή η οποία εκτείνεται από τα Ελληνικά προς την Κάτω Μεριά, που αποτελεί και το δυτικό της όριο. Στην περιοχή του Αγ. Νικολάου αλλάζει κατεύθυνση προς ΝΑ και, διασχίζοντας την Κεφάλα, ακολουθεί πορεία προς την Αγ. Βαρβάρα, καταλήγει στη Παναγία Μυρτιδιώτισσα και από εκεί στο κέντρο του όρμου Πόλες της Καρθαίας. Περιλαμβάνει τις περιοχές της Χειμωνικής, του Αγ. Νικολάου, μέρος του υψώματος του Αγ. Συμεών και το βόρειο κόλπο του όρμου Πόλες.

3.5. Αυτή η περιοχή βρίσκεται αμέσως ΝΔ της προηγούμενης και έχουν κοινό το ΑΒΑ όριό τους. Το δυτικό όριο είναι η κύρια υδροκριτική γραμμή των Ελληνικών, πιο βόρεια από τον Άγ. Βλάση. Εκεί διακλαδίζεται και ακολουθεί την ανατολικότερη κορυφογραμμή, που, με καμπύλη πορεία, κατευθύνεται προς τα Χαβουνά, ενώ λίγο νοτιότερα στρέφεται προς τα ανατολικά για να καταλήξει στον κολπίσκο νότια του όρμου Πόλες. Περιλαμβάνονται οι περιοχές Χαβουνά, ρέμα Βαθυποτάμου, μέρος της περιοχής Κεφάλα, ο νότιος κόλπος του όρμου Πόλες και η Καλησκιά.

3.6. Νότια της 3.5 βρίσκεται μια μικρότερη περιοχή, που ορίζεται στα βόρεια από την υδροκριτική του Πύργου, τέμνεται με την αντίστοιχη που κατευθύνεται από τα Χαβουνά προς τους Αγ. Θεοδώρους και, στην περιοχή του υψώματος Φονικό, το διασχίζει για να καταλήξει στον όρμο του Στέφα. Περιλαμβάνονται οι περιοχές του Λαούτη και μέρος των Αγ. Θεοδώρων και της Καλησκιάς.

3.7. Βρίσκεται ΝΑ της προηγούμενης και συνορεύει μαζί της στην υδροκριτική γραμμή του Φονικού που καταλήγει στην ακτογραμμή. Στα ΒΔ ορίζεται από την κύρια υδροκριτική γραμμή των Αγ. Θεοδώρων, που στρέφεται ΝΔ προς τις Διχάλες και, διασχίζοντας ένα τμήμα της Πετρούσσας, καταλήγει στο βόρειο ακρωτήριο, του όρμου του Σχίνου.

3.8. Πρόκειται για το μισό κατεξοχήν τμήμα της Πετρούσας. Το όριό της βρίσκεται στο βόρειο ακρωτήριο του όρμου του Σχίνου, έως τις Διχάλες στα ΒΔ. Βόρειο όριο αποτελεί η κύρια υδροκριτική γραμμή που κατευθύνεται προς τα ΝΔ, ενώ το δυτικό είναι η κεντρική κορυφογραμμή της Πετρούσας, που καταλήγει νότια στο Ακρωτήριο Τάμελος. Περιλαμβάνει τις περιοχές Σπάσματα και Σχίνου.

3.9. Αυτή η περιοχή καλύπτει το δυτικό μισό τμήμα της Πετρούσας. Ορίζεται ΒΑ από το κοινό όριο με την περιοχή 3.8, που ενώνεται με την υδροκριτική γραμμή που ξεκινά από τις Διχάλες και κατευθύνεται προς τα δυτικά στην περιοχή Χώριζα, για να καταλήξει στην ακτογραμμή. Περιλαμβάνονται οι περιοχές Νικολέρη και Χώριζα.

ΠΟΙΣΕΣ

4.1. Ορίζεται νότια από την κορυφογραμμή της Χώριζας, που εκτείνεται στα ανατολικά ως τις Διχάλες, όπου στρέφεται βόρεια προς τους Αγ. Θεοδώρους έως τα Χαβουνά και, ακολουθώντας καμπύλη πορεία προς τα βόρεια, ενώνεται ανατολικά του Άγ. Βλάση με άλλη υδροκριτική η οποία έχει κατεύθυνση ΒΑ - ΝΔ και αναπτύσσεται προς ΝΔ διασχίζοντας την Κάππαρη, το Σταυρουδάκι και την Κεφάλια για να καταλήξει βόρεια του όρμου Λιπαρού. Περιλαμβάνει τη ρεματιά του Βαθυρρέματος και τις περιοχές Λιπαρό, Κοκκινάδα και Κάππαρη.

4.2. Βρίσκεται βόρεια της προηγούμενης περιοχής. Το νότιο όριό της είναι η υδροκριτική που ξεκινά βόρεια του όρμου Λιπαρού και ορίζει τη ρεματιά του Βαθυρρέματος ως τον Άγ. Βλάση στα ΒΑ. Εκεί διακλαδίζεται προς τα δυτικά καταλήγοντας σε τμήμα του όρμου Καδιά. Περιλαμβάνει το ρέμα του Κουμάντου και το Σταυρουδάκι.

4.3. Η περιοχή αυτή ορίζεται στα βόρεια από υδροκριτική γραμμή που ξεκινά από τα Καστελλάκια, έναν όρμο νότια του ακρωτηρίου Ταρσανάς και αναπτύσσεται προς τα ανατολικά με καμπύλη πορεία για να συναντήσει την κύρια υδροκριτική γραμμή της ανατολικής πλευράς που βρίσκεται νότια της Κάτω Μεριάς. Περίπου στην ευρύτερη περιοχή του Άγ. Βλάση, κλείνει πάλι προς τα δυτικά, για να καταλήξει στον όρμο Καδιά. Περιλαμβάνονται οι περιοχές του Αγ. Νικολάου, του Αγ. Βλάση και του Κούνδουρου.

4.4. Αυτή η υδροσυλλεκτική λεκάνη βρίσκεται αμέσως βόρεια της προηγούμενης. Το νότιο όριό της αρχίζει από ένα ακρωτήριο νότια του ακρωτηρίου Ταρσανάς και, διασχίζοντας την περιοχή Καστελλάκια, ανηφορίζει με καμπύλη πορεία προς τα ανατολικά, διέρχεται από τον Άγ. Νικόλαο, για να συναντήσει την κεντρική υδροκριτική της ανατολικής πλευράς που εκτείνεται νότια της Κάτω Μεριάς. Από εκεί απλώνεται βόρεια μεταξύ του Αγ. Ιωάννη και των Αγ. Αναργύρων, και τέμνεται με άλλη υδροκριτική λίγο νότια από την περιοχή Πλαγιάς Κρεμαστή. Στη συνέχεια ακολουθεί πορεία προς τα δυτικά και στους Αγ. Αναργύρους στρέφεται πάλι βόρεια για να συναντήσει στο ύψος του Βρόσκοπου την κορυφογραμμή του Τούρκου. Από εκεί, με πορεία ΒΑ - ΝΔ καταλήγει στο νότιο ακρωτήριο του όρμου του Βρόσκοπου. Περιλαμβάνονται σ' αυτήν οι περιοχές των Ποισών, των Αγ. Αναργύρων και τμήμα της περιοχής Καστελλάκια.

4.5. Πρόκειται για το ανατολικό μισό της κοιλάδας της Ποήσας, αφού το δυτικό μισό αποτελούσε η περιοχή 4.4. Η περιοχή αυτή ορίζεται μεταξύ της δυτικής και της ανατολικής κύριας υδροκριτικής γραμμής που διατρέχει το νησί. Το ΒΔ όριό της ξεκινά από την κορυφογραμμή νότια της Πλαγιάς Κρεμαστής, διασχίζει κάθετα και προς τα νότια την κοιλάδα των Ποισών σε ένα στενό της σημείο και από εκεί κατευθύνεται από ΝΔ προς ΒΑ, περνώντας από την Κάτω Μεριά και τη Χειμωνική για να καταλήξει στα Ελληνικά. Εκεί αναπτύσσεται δυτικά προς τον Άγ. Παντελεήμονα και, ακολουθώντας καμπύλη πορεία διασχίζοντας τις Καστανιές, συγκλίνει προς το ρέμα Κεραμίδι και ενώνεται με τη δυτική κεντρική κορυφογραμμή λίγο κάτω από τον Άγ. Γεώργιο. Από εκεί ακολουθεί το ανατολικό όριο της κοιλάδας της Αγ. Μαρίας, μεταξύ της Πλαγιάς Κρεμαστής και των Αγ. Αναργύρων. Περιλαμβάνονται οι περιοχές του Αγ. Ιωάννη, των Αγ. Αναργύρων, της Κάτω Μεριάς, των Ελληνικών και μέρος της περιοχής του Αγ. Παντελεήμονα.

4.6. Βρίσκεται βόρεια της προηγούμενης περιοχής και αποτελεί κατά κάποιον τρόπο προέκταση της κοιλάδας των Ποισών. Το δυτικό όριό της βρίσκεται λίγο κάτω από τον Άγ. Γεώργιο, διασχίζει τις Καστανιές προς τα ανατολικά, τον Άγ. Παντελεήμονα και τέμνεται στα Ελληνικά με την ανατολική κύρια υδροκριτική γραμμή που διασχίζει το νησί. Από εκεί εκτείνεται ΒΑ και, περνώντας από τα Αστρά και τον Προφήτη Ηλία, διαγράφει καμπύλη πορεία και ενώνεται με την

κορυφογραμμή που ορίζει το ρέμα της Μαντούς. Κατόπιν αναπτύσσεται προς τα ΒΔ και τέμνεται με την υδροκριτική γραμμή των Μύλων νότια και επάνω από την Ιουλίδα. Στη συνέχεια αλλάζει πορεία προς ΝΔ στην κορυφογραμμή Πετροβούνι, που ανήκει στη δυτική κύρια υδροκριτική γραμμή του νησιού και κατεβαίνει ως τον Άγ. Γεώργιο για να τερματίσει στο ρέμα Κεραμίδι. Περιλαμβάνονται οι περιοχές Καστανιές, Άγ. Παντελεήμονας, Ελληνικά, Αστρά, Προφήτης Ηλίας, Θόλος, Μύλοι, Πετροβούνι και Άγ. Γεώργιος.

4.7. Η περιοχή αυτή βρίσκεται δυτικά της 4.5 και αποτελεί την κοιλάδα της Αγ. Μαρίνας. Το ανατολικό της όριο είναι η δυτική κύρια υδροκριτική γραμμή που διασχίζει το νησί, από την Πλαγιά Κρεμαστή ως τον Άγ. Γεώργιο και το Πετροβούνι, με κατεύθυνση ΝΔ - ΒΑ. Λίγο νότια από τον Άγ. Γεώργιο τέμνεται με υδροκριτική γραμμή από το ρέμα Κεραμίδι ως τον Άγ. Νικόλαο στα δυτικά και κατόπιν εκτείνεται ΝΔ προς το ύψωμα του Πάουρα, όπου για λίγο ακολουθεί την κορυφογραμμή του Τούρκου, ενώ λίγο νοτιότερα αναπτύσσεται νότια, προς την κορυφογραμμή της Πλαγιάς Κρεμαστής, όπου και κλείνει πάνω από το ρέμα των Αγ. Αναργύρων. Περιλαμβάνονται οι περιοχές της Αγ. Μαρίνας, της Πλαγιάς Κρεμαστής και της Πανάχρας.

4.8. Πρόκειται για μικρή περιοχή, που το όριό της ξεκινά από το βόρειο ακρωτήριο του όρμου Καλόγηρου, απλώνεται ανατολικά προς την κορυφή του Πάουρα, κατόπιν εκτείνεται Ν και ΝΔ και ακολουθεί την κορυφογραμμή του Τούρκου για να καταλήξει στο βορειότερο ακρωτήριο της Ποιήσας. Περιλαμβάνεται αποκλειστικά η περιοχή του Βρόσκοπου.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΘΕΣΕΩΝ

1. Θέση Κούνδουρου (KT01, βλ. Πίνακας 1, χάρτες 1-4 και 5, δελτίο 1).

Βρίσκεται σε ύψωμα πάνω από τον όρμο Καδιά, σε ράχη υδροκριτικής γραμμής, μεταξύ της περιοχής Καστελλάκια και του όρμου Καδιά. Η ράχη καταλήγει στο ακρωτήριο του Κούνδουρου, που εποπτεύεται πολύ καλά από το συγκεκριμένο σημείο. Το μνημείο βρίσκεται πολύ κοντά στο δημόσιο δρόμο.

Πολλά στοιχεία αντλούνται από το αρχείο της Α' ΕΠΚΑ και συγκεκριμένα από σημειώσεις της αρχαιολόγου κ. Χ. Βλασσοπούλου το 1993. Το μνημείο και ο περιβάλλοντας χώρος είναι κηρυγμένος αρχαιολογικός χώρος.

Το μνημείο είναι κυκλικό με διάμετρο 10μ. Υπάρχουν δύο δόμοι καθ' ύψος κατά το ήμισυ της περιμέτρου του. Το υλικό δόμησης είναι σχιστόλιθος. Η τοιχοποιία είναι μάλλον ψευδισόδομη. Κρίνοντας από τις διαστάσεις πρόκειται για φρυκτωρία. Βόρεια και νότια σώζονται αρχαία αναλήμματα και η αρχαία κεραμική είναι διασπαρμένη τόσο κοντά στο κτήριο, όσο και στην ευρύτερη περιοχή.

Ανήκει στην περιοχή 4.3 της αρχαίας Ποιήσας, και θα μπορούσε να είναι σε όριο υποπεριοχής της ίδιας γεωγραφικής ενότητας.

Το οπτικό πεδίο καλύπτει τις περιοχές του όρμου Καδιά, εποπτεύει αρκετό θαλάσσιο χώρο σε άνυσμα 180°, έχει άμεση οπτική επαφή με το ακρωτήριο του Κούνδουρου, τον Άγ. Νικόλαο, τον Άγ. Βλάσιο, το Σταυρουδάκι, την Κοκκινάδα, το Λιπαρό, το ακρ. Φουντάνα, τους Αγ. Θεοδώρους και κυρίως με την ακρόπολη των Ποισών. Επίσης εποπτεύει αρκετή καλλιεργήσιμη γη και αγροτικές εκτάσεις.

Οπτική επαφή έχει με τους πύργους (φυλακεία ή φρυκτωρίες) Ματζουκάτου, Φυρών - Βρουλιδίων (KT030), Τούρκου - Πηγανιάς (Σπισιά, KT025), Αγ. Παρασκευής (KT031) και τη φρυκτωρία του Λιπαρού (Αβύθου).

Για το μνημείο υπάρχουν αναφορές ερευνητών²¹.

Η χρονολόγηση της φρυκτωρίας είναι αρκετά ασαφής, αλλά θα πρέπει να τοποθετηθεί μεταξύ των τελών του 4^{ου} αι. π.Χ. και τον 3^ο αι. π.Χ.

²¹ Welter (1954), σ. 87, αρ. 19, που μάλλον ταυτίζεται αν και η θέση στο χάρτη είναι διαφορετική. Επίσης αναφέρεται στο Μάνθος (1991), σ. 74-75, σημ. 421 και Ψύλλας (1992), σ. 301.

Δύσκολα μπορεί το μνημείο να ταυτιστεί με αγροτικό πύργο. Τα έως τώρα επιφανειακά στοιχεία και κυρίως οι ενδείξεις ανθρώπινης παρουσίας σε ολόκληρη την ευρύτερη περιοχή, καθώς και η έκταση των αναλημμάτων καλλιέργειας, παραπέμπουν όχι σε μεμονωμένη αγροτική εγκατάσταση, αλλά σε μικροοικισμό και συστάδες αγροτόσπιτων που αντιστοιχούν στο μνημείο. Πρόκειται μάλλον για αμυντικό έργο μικροοικισμού, ενός ή περισσότερων και κατ' επέκταση θα πρέπει να θεωρηθεί δημόσιο έργο. Η οπτική επαφή με άλλους πύργους φανερώνει όχι μεμονωμένο ανεξάρτητο αμυντικό έργο, αλλά φρουκτωρία που αποτελεί μέρος ενός ευρύτερου συστήματος άμυνας και εποπτείας χώρου μιας επικράτειας, καθώς και επικοινωνίας με άλλες περιοχές.

2. **Θέση Ακρωτήρι Οτζιά** (ΚΤ02, βλ. Πίνακα 2, Χάρτες 1-4 και 6, Δελτίο 2)

Τα σωζόμενα ίχνη του μνημείου βρίσκονται σε ράχη που καταλήγει στον Κάβο Πέρλεβο. Η περιοχή ονομάζεται Ακρωτήρι και αποτελεί το δυτικό όριο του όρμου του Οτζιά. Η θέση βρίσκεται αρκετά κοντά στην κατάληξη της κορυφογραμμής στο ακρωτήρι του Πέρλεβου.

Τα σωζόμενα ίχνη είναι λίγα. Ουσιαστικά σώζεται ένας ή δύο δόμοι και προφανώς η θεμελίωση, που δεν είναι ορατή. Έγινε προσπάθεια να εντοπιστεί το ίχνος της εξωτερικής περιμέτρου και υπολογίστηκε (χωρίς απόλυτη ακρίβεια) περ. στα 21 μ. Το σωζόμενο ύψος βρίσκεται περί τα 0,15 - 0,20 μ. από το έδαφος και δεν είναι ορατό σε όλη την πορεία της περιμέτρου. Το σχήμα είναι κυκλικό. Για περαιτέρω στοιχεία η θέση χρήζει ανασκαφής. Η τοιχοποιία ήταν μάλλον ακανόνιστη και το δομικό υλικό αποκλειστικά σχιστόλιθος, αν κρίνουμε από τον υπάρχοντα λιθοσωρό πάνω στη θέση. Τα ίχνη θα πρέπει να ταυτιστούν με φρουκτωρία. Η γεωγραφική θέση είναι τέτοια που θα μπορούσε να θεωρήσει κανείς εκ πρώτης όψεως ότι σχετίζεται με τις ανάγκες ελλιμενισμού της Ιουλίδας στο λιμάνι του Οτζιά και να θεωρήσει τη φρουκτωρία ως φάρο. Το γεγονός όμως ότι απέχει από το ακρωτήρι του Πέρλεβου και βρίσκεται σε ύψωμα θέτει αμφιβολίες για την αποκλειστική χρήση του ως φάρου. Πιθανόν να ήταν και αυτή η χρήση μια από αυτές για τις οποίες προοριζόταν.

Κοντά στη φρουκτωρία και σχεδόν σ' επαφή μ' αυτήν υπάρχει μικρό κτίσμα, πιθανότατα νεότερων χρόνων. Θέση με αρκετή κεραμική εντοπίστηκε ΝΔ της φρουκτωρίας. Προηγούμενες επιφανειακές έρευνες²² εντοπίζουν κοντά στη θέση παρατηρητήριο που ίσως είναι το ίδιο, αν και η τοποθέτηση στο χάρτη διαφέρει. Οι θέσεις της ενότητας 16 των Georgiou - Farakla φανερώνουν εκτεταμένη σποράδην κατοίκηση στο χώρο την εποχή που μας ενδιαφέρει, με αρκετές αγροτικές εγκαταστάσεις και παρουσία από τον 5^ο αι. π.Χ.

Ανήκει στη γεωγραφική ενότητα 2.2 της Ιουλίδας και θα πρέπει να αποδοθεί σ' αυτή την αρχαία πόλη, όπως επίσης, κατά τη γνώμη του γράφοντος, και ολόκληρος ο όρμος του Οτζιά²³. Τυπικά δεν βρίσκεται σε όριο γεωγραφικών ενότητων, θα μπορούσε όμως να θεωρηθεί ότι βρίσκεται πάνω σε όριο υποπεριοχής της ενότητας 2.2, εκτός αν η επιλογή θέσης συσχετισθεί μόνο με τις λειτουργικές ανάγκες ενός τέτοιου κτίσματος, δηλαδή την προϋπόθεση οπτικής επαφής με συναφή κτήρια και τη δυνατότητα εποπτείας του χώρου. Ίσως ο περαιτέρω χωρισμός σε υποπεριοχές θα βοηθούσε την έρευνα για τις χρήσεις των φρουκτωριών και γενικά των μεμονωμένων αμυντικών κατασκευών πολύ περισσότερο.

Το σημείο όπου βρίσκεται η φρουκτωρία εποπτεύει θαλάσσιο χώρο σε άνυσμα μεγαλύτερο από 180° και τις περιοχές Πάουρα, Οτζιά, Κουκουβαγιά, Ιουλίδα, Κεφάλα, Τσούρη και φυσικά όλο τον όρμο του Οτζιά. Επίσης εποπτεύει την ευρύτερη περιοχή των μεταλλείων στις Τρυποσπηλιές Καλάμου.

Σε σχέση με άλλα μνημεία της ίδιας κατηγορίας, έχει οπτική επαφή με τον Οτζιά (ΚΤ03), τον Αγ. Λουκά - Δάφνης (ΚΤ018), του Καραγιάννη Ιουλίδας (ΚΤ016), του Στάθη(;), το Εξωβούνι (ΚΤ07), την Αγ. Άννα (ΚΤ017).

Στη βιβλιογραφία δεν υπάρχουν αναφορές, εκτός ίσως από τους Georgiou - Farakla²⁴.

Χρονολογικά θα πρέπει να ενταχθεί στην ελληνιστική περίοδο, και συγκεκριμένα από τα τέλη του 4^{ου} αι. π.Χ. κ.εξ.

²² Georgiou - Faraklas (1985), σ. 239, 16.2 κ.εξ.

²³ Merker (1968), σ. 383-384. Παρέχονται ενδείξεις ότι, εκτός από τη γεωγραφική κατανομή του χώρου, συνηγορούν και άλλα στοιχεία στο να αποδοθεί ο Οτζιάς στην Ιουλίδα.

²⁴ Georgiou - Faraklas (1985), σ. 239, 16.2 κ.εξ.

Η ένταξη της φρουκτωρίας στο περιβάλλον της μας αναγκάζει να τη θεωρήσουμε αμυντικό έργο που αντιστοιχεί σε αγροτικές σποραδικές εγκαταστάσεις και όχι σε μεμονωμένες αγροικίες. Η οπτική επαφή που έχει με άλλα συναφή κτήρια δεν θα πρέπει να θεωρηθεί τυχαία· φανερώνει κτίσμα ενταγμένο σε αμυντικό δίκτυο μιας πόλης - κράτους και έργο δημόσιο που εξαρτάται άμεσα από τους μικροοικισμούς που έχουν εντοπιστεί στην εγγύς περιοχή.

3. **Θέση Οτζιά** (ΚΤ03, βλ. Πίνακα 3, Χάρτες 1-4 και 7, Δελτίο 3).

Καταλαμβάνει κορυφή λόφου ενταγμένου σε κορυφογραμμή που καταλήγει στον Κάβο Πέρλεβο. Το ύψωμα ανήκει στον όγκο του Τσούρτη και συγκεκριμένα αποτελεί το ανατολικό όριό του. Η ευρύτερη περιοχή ονομάζεται Ακρωτήρι του Οτζιά, αλλά για λόγους διάκρισης των θέσεων ονομάζουμε τη θέση με τον ευρύτερο γεωγραφικό της προσδιορισμό, που είναι Οτζιάς.

Αμέσως νότια από την κορυφή του λόφου εντοπίζεται ένας σχεδόν επίπεδος χώρος όπου βρίσκεται η θέση, που στη μία πλευρά του διακρίνεται τμήμα κτιστής περιμέτρου κτηρίου. Το ορατό και μέγιστο σωζόμενο μήκος της είναι περί τα 2,5 μ., ενώ το μέγιστο σωζόμενο ύψος του τοίχου 0,75 μ. Ανήκει σε κυκλική κατασκευή το ίχνος της οποίας υπολογίστηκε ότι διαγράφει εξωτερική περίμετρο περί τα 70 μ. Στο σωζόμενο μήκος του τοίχου παρατηρήθηκαν δύο οικοδομικές φάσεις, από τις οποίες η πρώτη παραπέμπει στην κλασική περίοδο, ενώ η δεύτερη υστερότερα, και μάλλον στην ελληνιστική. Το τμήμα της πρώτης περιόδου έφερε βύσματα και σφήνες. Για την πλήρη εξακρίβωση της ταυτότητας της θέσης και των καταλοίπων χρειάζεται ανασκαφική έρευνα. Το υλικό δόμησης είναι σχιστόλιθος και η τοιχοποιία ψευδισόδομη, κατά τύπους ακανόνιστη. Το πάχος του τοίχου δεν διακρίνεται. Παρά το γεγονός ότι σε ένα κτήριο τέτοιου είδους θα αναμέναμε λιθόπλινθους μεγαλύτερων διαστάσεων, δεν είναι απίθανη η χρήση μικρότερων σε μέγεθος σχιστόλιθων ως υλικού δομής, εφόσον η στέγαση θα γινόταν με ξυλοκατασκευή. Πρόκειται μάλλον για μεγάλων διαστάσεων κτήριο, που θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί είτε ως φυλάκιο είτε ως φρουκτωρία.

Αμέσως ΝΔ βρίσκεται μεγάλη συγκέντρωση κεραμικής, που διαπιστώνεται και σε όλο το λόφο, υποδεικνύοντας περιοχή εγκατάστασης²⁵.

Εντάσσεται στη γεωγραφική ενότητα 1.5 και φαίνεται ότι ανήκει στην Κορησία. Βρίσκεται ακριβώς στο όριο των γεωγραφικών ενοτήτων 1.5 και 2.2²⁶ και φαίνεται ότι μια κύρια χρήση του κτίσματος ήταν η συνοριακή οριοθέτηση. Φαίνεται ότι αποτελεί μεγάλο συνοριακό «φυλάκιο» της Κορησίας, σχετικά απομακρυσμένο από την πόλη, από την οποία εξαρτάται πολιτικά.

Το οπτικό πεδίο ελέγχου περιλαμβάνει τις περιοχές του άμεσου θαλάσσιου χώρου σε άνυσμα 180° και το Ακρωτήριο, τον Πάουρα, τον Οτζιά, τις Τρυποσπηλιές, την Κουκουβαγιά, την Ιουλίδα, το Δοσωνάρι, το Φωτημάρι, τον Τσούρη.

Έχει οπτική επαφή με άλλα παρόμοια κτήρια, όπως: Ακρωτηρίου - Οτζιά (ΚΤ02), Αγ. Λουκά - Δάφνης (ΚΤ018), Καραγιάννη Ιουλίδας (ΚΤ016), Γούναρη (; κατεστραμμένος), Μαύρου - Αγ. Βαρβάρας (ΚΤ04), Φωτημαρίου (ΚΤ06), Αγ. Άννας (ΚΤ017).

Η θέση αναφέρεται σε επιφανειακές έρευνες στο νησί²⁷.

Η θέση χρονολογείται στην ελληνιστική περίοδο, και συγκεκριμένα από τα τέλη του 4^{ου} αι. π.Χ. και στον 3^ο αι. π.Χ.

Η χρήση του κτηρίου είναι ενός φυλακείου που βρίσκεται στα όρια με την Ιουλίδα. Η οπτική επαφή με τη φρουκτωρία του Φωτημαρίου επιτρέπει την απόδοσή της στην Κορησία. Οι εγκαταστάσεις αγροτικού χαρακτήρα που εντοπίζονται στην ευρύτερη περιοχή δίνουν την εντύπωση μιας «σποράδην» κατοίκησης, που συνιστά περισσότερο την έννοια του μικροοικισμού παρά της

²⁵ Georgiou - Faraklas (1985), σ. 239, 16.3. Εντόπισαν την κατασκευή χωρίς να την ταυτίσουν με φρουκτωρία. Τη χρονολογούν στην κλασική περίοδο, ενώ εντόπισαν και την κεραμική, που χρονολογούν από τον 6^ο αι. π.Χ. έως τη ρωμαϊκή περίοδο. Ομοίως, διαπίστωσαν θέση εγκατάστασης και αναλήμματα για καλλιέργειες. Βλ. θέσεις 16.4-6 και 15.9-10. Cherry et al (1991) σ. 117, 287, αρ. 58. Ταυτίζουν τα ίχνη με αναλημματικό τοίχο και διάφορες, άλλης κατηγορίας, θεμελιώσεις.

²⁶ Georgiou - Faraklas (1985). Υιοθετήθηκε ο χωρισμός γεωγραφικών ενοτήτων των προαναγραφέντων, με μια αλλαγή ορίων μεταξύ Ιουλίδας και Κορησίας, βάσει του φυσικού διαχωρισμού του γεωγραφικού αναγλύφου, ως προς την περιοχή του Οτζιά, η οποία αποδίδεται στην Ιουλίδα. Κατ' επέκταση, διαφοροποιήθηκαν ελαφρώς οι γεωγραφικές ενότητες, αφού όριο της Κορησίας μάλλον πρέπει να θεωρηθεί ο Τσούρης.

²⁷ Georgiou - Faraklas (1985), σ. 239, 16.3, και Cherry et al. (1991) σ. 117, 287, αρ. 58.

μεγάλης, γεωργικού χαρακτήρα γαιοκτησίας. Συνεξετάζοντας τα παραπάνω, πρέπει να θεωρηθεί ότι πρόκειται για δημόσιο έργο εξαρτημένο από αγροτικού χαρακτήρα μικροοικισμούς της υπαίθρου χώρας της Κορησίας.

4. **Θέση Μαύρου - Αγ. Βαρβάρα** (ΚΤ04, βλ. Πίνακα 4, Χάρτες 1-4 και 8, Δελτίο 4)

Καταλαμβάνει κορυφή λόφου ο οποίος ανήκει σε κορυφογραμμή που εκτείνεται από την περιοχή του Αγ. Προκόπη και σχηματίζει λοφοσειρά. Η περιοχή ονομάζεται «του Μαύρου» και το τοπωνύμιο είναι Μαύρου - Αγ. Βαρβάρα.

Πρόκειται για κυκλική κατασκευή με μέγιστο σωζόμενο μήκος 13,60 μ. και αντίστοιχο ύψος 1,40 μ. Η εκτιμώμενη εξωτερική περίμετρος φτάνει περίπου τα 30 μ. Ως υλικό δόμησης χρησιμοποιήθηκε κατά κύριο λόγο ο γκρι ασβεστόλιθος. Η τοιχοποιία είναι ψευδισόδομη. Οι διαστάσεις παραπέμπουν σε φρυκτωρία, όμως η γεωγραφική του θέση φανερώνει άλλη μια διάσταση χρήσης του κτηρίου.

Κοντά στο κτήριο υπάρχει πυκνή συγκέντρωση κεραμικής, που υποδηλώνει μικρή εγκατάσταση. Σαφώς ελέγχει περιοχές αγροτικού χαρακτήρα, που βρίσκονται σε όλο το εύρος του οπτικού του πεδίου, καθώς και διάφορες άλλες θέσεις εγκαταστάσεων που έχουν εντοπιστεί στο παρελθόν στην ευρύτερη περιοχή²⁸.

Ανήκει στη γεωγραφική ενότητα 2.1 της Ιουλίδας και συνορεύει με τη γεωγραφική ενότητα 1.5 της Κορησίας. Θα πρέπει να ενταχθεί στο σύστημα της Ιουλίδας, ίσως με κάποια επιφύλαξη γιατί οι εγκαταστάσεις είτε βρίσκονται πάνω στα όρια των δύο πόλεων είτε (οι περισσότερες) περιέχονται στα εδάφη της Κορησίας.

Το οπτικό πεδίο του κτηρίου, και κυρίως της θέσης, καλύπτει τις περιοχές Μαύρου, Φωτημάρι, Βουρκάρι, Τσούρτη, Αρχαϊκό Ιερό Χερσονήσου Αγ. Νικολάου, Οτζιά, Πάουρα, ενώ η συγκεκριμένη θέση ελέγχει το πέρασμα Βουρκαρίου - Οτζιά.

²⁸ Georgiou - Faraklas (1985), σ. 235-237, 15.17, 15.19, 15.20-21. Cherry et al. (1991), σ. 105-107, αρ. 45-47. Όλοι σημειώνουν εκτεταμένα ίχνη εγκαταστάσεων.

Η θέση παρέχει οπτική επαφή με άλλα αντίστοιχα κτήρια. Συγκεκριμένα του Φωτημαρίου (ΚΤ06), του Οτζιά (ΚΤ03), του Βουρκαρίου (ΚΤ05), του Μαύρου (ΚΤ08), του Άγ. Προκόπη (ΚΤ014), του Δοσωναρίου (ΚΤ015), του Καραγιάννη Ιουλίδας (ΚΤ016), της Αγ. Άννας (ΚΤ017), του Εξωβουνίου (ΚΤ07).

Στη βιβλιογραφία αναφέρεται ονομαστικά από τον Welter, αλλά η τοποθέτησή του στο χάρτη απέχει πολύ. Επίσης αναφέρεται από τον Ψύλλα. Σύμφωνα με τους Georgiou - Farakla, φαίνεται ότι οι περιγραφές αντιστοιχούν αντίστροφα σε σχέση με τις θέσεις Μαύρου - Αγ. Βαρβάρα και Αγ. Βαρβάρα²⁹. Οι Cherry et al. αναφέρουν τα ερείπια ως «curving wall...» και δεν το ταυτίζουν με οχυρή ανεξάρτητη κατασκευή στην ύπαιθρο.

Στη χρονολόγηση δεν βοηθά η διάσπαρτη κεραμική. Αν κρίνουμε από την τοιχοποιία και το υλικό δόμησης, η χρονολόγηση στην ελληνιστική περίοδο, και συγκεκριμένα από τα τέλη του 4^{ου} αι. π.Χ. και στον 3^ο αι. π.Χ., φαίνεται αρκετά πιθανή.

Η χρήση ως φυλακείου - φρουκτωρίας, που έχει τη δυνατότητα να αποτελέσει και καταφύγιο σε περίπτωση επιδρομής ή επίθεσης, είναι η πιο θελκτική. Συγκεκριμένα, θα πρέπει να αποδοθεί σύνθετος χαρακτήρας στο κτήριο. Βρίσκεται σε όριο επικρατειών των πόλεων Ιουλίδας και Κορησίας. Ελέγχει το πέρασμα Βουρκαρίου - Οτζιά. Εποπτεύει αγροτικές εκτάσεις με εκτεταμένες καλλιέργειες. Γύρω του εντοπίζονται ίχνη όχι μεμονωμένων αγροικιών, αλλά μικροοικισμών αγροτικού χαρακτήρα, με σποραδική κατοίκηση, σε κάποιους από τους οποίους φαίνεται ότι αντιστοιχεί. Επιπλέον, φαίνεται από την οπτική επαφή με άλλους πύργους ή φρουκτωρίες ότι μετέχει σε δίκτυο επικοινωνίας και κυρίως άμυνας. Η ερμηνεία που βασίζεται στις τελευταίες δύο παρατηρήσεις είναι, πιστεύω, αυτή που υπερισχύει, δηλαδή πρόκειται για μεμονωμένο αμυντικό έργο μικροοικισμών της υπαίθρου που φυσικά έχουν αγροτικό χαρακτήρα.

²⁹ Welter (1954), σ. 87, αρ. 2. Ψύλλας (1992), σ. 304, αρ. 14. Georgiou — Faraklas (1985), σ. 236, αρ. 15.18. Cherry et al. (1991), σ. 109, αρ. 49, σ. 151, εικ. 5.28.

5. Θέση Βουρκάρι (KT05, βλ. Πίνακα 5, Χάρτες 1-4 και 9, Δελτίο 5)

Καταλαμβάνει τη δεύτερη κορυφή λόφου που βρίσκεται βόρεια της οδού που συνδέει το Βουρκάρι με τον Οτζιά. Πρόκειται για τη νότια απόληξη λοφοσειράς που ανήκει στον όγκο του Τσούρτη. Η περιοχή ονομάζεται Βουρκάρι.

Διατηρούνται λείψανα από τον ανατολικό τοίχο ενός κτηρίου, που μπορεί να θεωρηθεί ισχυρή κατασκευή με αμυντικό χαρακτήρα. Είναι ορατή ακόμα η θεμελίωση της ΒΑ γωνίας του. Πρόκειται για κτήριο ορθογώνιας, αν όχι τετράγωνης, κάτοψης. Το μέγιστο σωζόμενο μήκος της ανατολικής πλευράς είναι 3,15 μ. και το αντίστοιχο ύψος 1,90 μ. Το εκτιμώμενο κατά προσέγγιση συνολικό μήκος της είναι 13,60 μ. Το πάχος του τμήματος του τοίχου φτάνει τα 0,65 - 0,70 μ. Αρκετοί λιθόπλινθοι είναι διεσπαρμένοι σε κοντινή απόσταση. Το δομικό υλικό είναι γκρι ασβεστόλιθος. Ως προς την τοιχοποιία, δεν βοηθά αρκετά το σωζόμενο τμήμα. Δίνεται η εντύπωση πολυγωνικής τοιχοποιίας ή ψευδισόδομης. Διατηρούνται τρεις δόμοι.

Ολόκληρο το λαγκάδι στα ΒΔ, καθώς και οι πλαγιές, παρέχουν ενδείξεις εκτεταμένης εγκατάστασης, με κεραμική και αναλήμματα καλλιέργειας, που φτάνουν σχεδόν έως τον επόμενο προς τα δυτικά λόφο. Ομοίως, νότια του λόφου όπου βρίσκονται τα λείψανα του κτηρίου και σε ολόκληρη την πλαγιά έχουν βρεθεί συγκεντρώσεις κεραμικής που χρονολογούνται από την προϊστορική περίοδο έως τα ρωμαϊκά χρόνια³⁰.

Εντάσσεται στη γεωγραφική ενότητα 1.5 της Κορησίας. Σε περίπτωση που επιχειρούσαμε μεγαλύτερη κατάτμηση των περιοχών, θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι βρίσκεται σε όριο υποπεριοχής της 1.5.

Το οπτικό πεδίο που καλύπτει αντιστοιχεί στις περιοχές Βουρκάρι, Αρχαϊκό Ιερό, Τσούρτη, Αγ. Βαρβάρα - Μαύρου, Φωτημάρι, Πάουρα, Ιουλίδα, Κορησία.

Αντίστοιχα επιτυγχάνεται οπτική επαφή με άλλα παρόμοια κτήρια, όπως του Φωτημαρίου (KT06), του Αγ. Λουκά - Δάφνης (KT018), του Μαύρου - Αγ.

³⁰ Georgiou - Faraklas (1985), σ. 234-235, 15.13, 15.11-15.14. Σημειώνουν εκτεταμένη εγκατάσταση και λατομείο, περίξ της θέσης, ενώ για το κτήριο διατηρούν αμφιβολίες. Cherry et al. (1991), σ. 103-104, αρ. 43, 42, 44, 33, 34. Όλοι σημειώνουν εκτεταμένα ίχνη εγκαταστάσεων.

Βαρβάρας (KT04), του Καραγιάννη (KT016), της Αγ. Άννας (KT017), του Μαύρου (KT08), της Κορησίας - Αγ. Σάββα.

Η θέση αναφέρεται στη βιβλιογραφία, αν και υπάρχουν διάφορες απόψεις για τη χρονολόγηση και την ταύτιση³¹.

Τα ερείπια του κτηρίου χρονολογούνται από τον ύστερο 4^ο αι. π.Χ. έως και τον 3^ο αι. π.Χ.

Πρόκειται για ισχυρή αμυντική κατασκευή ελεύθερη στην ύπαιθρο, που έχει ρόλο φυλακείου, ενώ δεν αποκλείεται η χρήση του και ως φρουκτωρίας. Σίγουρα οι εκτιμώμενες διαστάσεις του καταδεικνύουν τη δυνατότητα καταφυγής αρκετών ατόμων στον οχυρό χώρο. Η σχέση του κτηρίου με τις κοντινές εγκαταστάσεις δηλώνουν αλληλεξάρτηση πύργου - μικροοικισμού, που κατοικείται σποραδικά και έχει αγροτικό χαρακτήρα.

6. **Θέση Φωτημάρι** (KT06, βλ. Πίνακα 6, Χάρτες 1-4 και 10, Δελτίο 6)

Η θέση βρίσκεται στο ΒΑ άκρο επιμήκους υψώματος με κατεύθυνση Α - Δ. Το ανατολικό άκρο του υψώματος στρέφεται ΒΑ. Το ύψωμα καλύπτει όλη την έκταση από το Λιβάδι της Κορησίας έως το Βουρκάρι και τις περιοχές Άγ. Προκόπης, Δοσωνάρι. Το τοπωνύμιο είναι Φωτημάρι.

Τα σωζόμενα λείψανα της φρουκτωρίας είναι λίγα. Το σχήμα της είναι κυκλικό. Διατηρείται ένας ορατός δόμος με μέγιστο σωζόμενο μήκος 2 μ., ύψος 0,50 μ., ενώ η εκτιμώμενη εξωτερική περίμετρος του κτηρίου είναι περίπου 27 μ. Το υλικό δόμησης είναι γκρι ασβεστόλιθος και η τοιχοποιία στο ορατό τμήμα ακανόνιστη, που δίνει κατά τόπους την εντύπωση του πολυγωνικού, λόγω του υλικού δόμησης.

Σε ολόκληρο το λόφο του Φωτημαρίου μαρτυρείται κατοίκηση με εγκαταστάσεις που χρονολογούνται στις περιόδους που εμπίπτουν σ' αυτή τη μελέτη³².

Επίσης βλ. Ψύλλας (1992), σ. 303, αρ. 13. Επίσης είναι πιθανή η ταύτιση με την αναφορά Welter (1954), σ. 87-88, θέση 1.

³¹ Ψύλλας (1992), σ. 303, αρ. 13. Επίσης είναι πιθανή η ταύτιση με την αναφορά Welter (1954), σ. 87-88, θέση 1. Georgiou - Faraklas (1985), σ. 234-235, 15.13. Διατηρούν αμφιβολίες για το κτήριο. Cherry et al. (1991), σ. 103-104, αρ. 43. Ταυτίζουν το κτήριο με πύργο. Μάνθος (1991), σ. 70, σημ. 390.

Ανήκει στη γεωγραφική ενότητα 1.5. Σύμφωνα με τη γεωγραφική κατανομή που επιχειρείται, δεν βρίσκεται πάνω σε όριο μεταξύ γεωγραφικών ενοτήτων. Αν επιχειρούσε όμως κανείς μεγαλύτερη διαίρεση, τότε η φρουκτωρία βρίσκεται πολύ κοντά σε όριο υποπεριοχής της 1.5 και συγχρόνως πολύ κοντά στα όρια των περιοχών 1.5 και 1.4 της Κορησίας, όπου και θα πρέπει να αποδοθεί το κτήριο.

Εποπτεύει ευρύτατη περιοχή, και συγκεκριμένα θαλάσσιο χώρο σε άνυσμα 180°, και τη Μακρόνησο, τη Χερσόνησο Αγ. Νικολάου, το Βουρκάρι, το Αρχαϊκό Ιερό, τον Τσούρτη, τον Οτζιά, τον Πάουρα, την Κουκουβαγιά, το Μεγάλο Χωριό, την Αγ. Βαρβάρα - Μαύρου, την Ιουλίδα, τον Ρούκουνα, την Κορησία - Αγ. Σάββα.

Τα ομοειδή κτήρια με τα οποία έχει οπτική επαφή είναι της Κορησίας - Αγ. Σάββα, Βουρκαρίου (KT05), Μαύρου - Αγ. Βαρβάρας (KT04), Οτζιά (KT03), Γούναρη (; κατεστραμμένος), Καραγιάννη (KT016), Αγ. Λουκά - Δάφνης (KT018), Ρούκουνα (KT013), Αγ. Άννας (KT017), Μαύρου (KT08), Αγ. Προκόπη Δοσωναρίου (KT014), Εξωβουνίου (KT07).

Οι αναφορές στην ταύτιση του κτηρίου είναι πολλές³³. Παρατηρούνται αποκλίσεις στις ταυτίσεις, που πιθανόν να εξακριβωθούν με ανασκαφική έρευνα.

Άξιος αναφοράς είναι ο από ξερολιθιά κτιστός πεσσός στο σημείο της φρουκτωρίας (αρχικά στο κέντρο της). Σε αρκετές περιπτώσεις αυτοί οι σύγχρονοι πεσσοί υποδηλώνουν ερείπια φρουκτωριών. Σε φρουκτωρίες (κυκλικού σχήματος) έχει παρατηρηθεί ότι υπήρχε κεντρικός πεσσός ή κολόνα για τη στήριξη της ελικοειδούς κλίμακας εσωτερικά και για τη στήριξη των δαπέδων (παρόμοια κατάσταση στις θέσεις KT011, KT036 και στη θέση Ορκός). Φαίνεται ότι οι

³² Georgiou - Faraklas (1985), σ. 231-232, 14.8-14.14, 15.1 και σ. 236-237, 15.23-15.25. Αν και στη θέση της φρουκτωρίας δεν εντοπίζουν κεραμική κλασικής περιόδου, εντούτοις όλη η γύρω περιοχή παρέχει ισχυρές ενδείξεις. Cherry et al. (1991), σ. 88-89, αρ. 22, 23, σ. 96, αρ. 30. Δεν εντοπίζουν φρουκτωρία, σημειώνουν όμως θέσεις εγκατάστασης από την αρχαϊκή περίοδο τουλάχιστον έως την ύστερη ρωμαϊκή εποχή. Μάνθος (1991), σ. 48, 71. Αναφέρει ερείπια αρχαίου χωριού (εγκατάστασης) και πύργο.

³³ Georgiou - Faraklas (1985), σ. 232, 15.1. Αναφέρουν ορθογώνιες θεμελιώσεις που ίσως αντιστοιχούν σε πρωιμότερο παρατηρητήριο. Μάνθος (1991), σ. 48, 71. Αναφέρει απλά πύργο. Welter (1954), σ. 87-88, αρ. 3. Στον κατάλογο των πύργων του αναφέρει «τούρλο του Φωτημαρίου», που σημαίνει κυκλική κατασκευή, ομοίως και ο Ψύλλας (1992), σ. 303, αρ. 10.

σύγχρονοι πεσσοί είναι επιβίωση αυτών των δομικών στοιχείων των φρουκτωριών, που συντηρούνται και στη σύγχρονη εποχή. Είναι γνωστό στους γηγενείς ότι αυτοί οι πεσσοί ή κολονάκια σημαίνουν όρια ιδιοκτησιών ή περιοχών και δεν είναι τυχαίο ότι συναντώνται συχνά σε κορυφογραμμές και κατά κανόνα κορυφές.

Σε μια απόπειρα χρονολόγησης της κατασκευής, πιθανότερη είναι η χρονολόγηση στην ελληνιστική περίοδο, δηλαδή από το τέλος του 4^{ου} αι. π.Χ. και στον 3^ο αι. π.Χ. Η πιθανότητα να προϋπήρχε στη θέση ορθογώνιας κάτοψης πύργος είναι υπαρκτή.

Για άλλη μια φορά εντοπίζεται φρουκτωρία, δηλαδή οχυρή ελεύθερη κατασκευή στην ύπαιθρο, που σχετίζεται με όρια περιοχών και μικροοικισμούς στην εγγύς περιοχή. Η σχέση των καταλοίπων πρέπει να θεωρηθεί οργανική και να μην υποτιμηθεί. Ο αγροτικός χαρακτήρας των περιοχών είναι σαφής και έντονος, όπως επίσης και η στρατηγικής σημασίας θέση που κατέχει το κτήριο, αφού εποπτεύει σχεδόν όλο το βόρειο τμήμα του νησιού. Η οπτική επαφή που έχει με συναφή κτήρια είναι αποκαλυπτική ενός δικτύου άμυνας και επικοινωνίας που συνιστά σαφές σύστημα.

7. Θέση Εξωβούνι (KT07, βλ. Πίνακα 7, Χάρτες 1-4 και 11, Δελτίο 7)

Βρίσκεται βόρεια του ρέματος της Μαντούς και ανατολικά του ρέματος της Κουκουβαγιάς, σε ύψωμα ανάμεσα σε δύο ρεματιές. Το ύψωμα είναι μέρος κορυφογραμμής με κατεύθυνση ΝΑ - ΒΔ. Νότια της θέσης υπάρχει αυχέννας στην ίδια κορυφογραμμή.

Το σχήμα του κτηρίου είναι κυκλικό. Πρόκειται για φρουκτωρία. Ένα τμήμα όψης στη ΒΔ πλευρά είναι ορατό σε ύψος 0,50 μ. και με σωζόμενο μήκος 8 μ. Η εκτιμώμενη εξωτερική περίμετρος είναι περίπου 37 μ. Το ίχνος δεν είναι ευκρινές, αλλά το πλάτωμα που σχηματίζεται έχει αυτές τις διαστάσεις.

Από αρκετές αυτοψίες στην περιοχή, έχουν εντοπιστεί θέσεις πιθανών εγκαταστάσεων τόσο στη δυτική όσο και στην ανατολική πλαγιά. Είναι πιθανή η ύπαρξη δημόσιου κτηρίου στα δυτικά, αφού έχουν βρεθεί τμήματα μαρμάρινων

αρχιτεκτονικών μελών. Επίσης στην ευρύτερη περιοχή έχουν εντοπιστεί αναλήμματα³⁴.

Βρίσκεται επάνω στο όριο των γεωγραφικών ενοτήτων 2.2 και 2.3 και αποδίδεται στην Ιουλίδα.

Εποπτεύει το θαλάσσιο χώρο από τη Μακρόνησο έως την Τήνο. Έχει οπτική επαφή με την Ιουλίδα, την Κουκουβαγιά, το Φωτημάρι, την Κορησία - Άγ. Σάββα, το Βουρκάρι, του Μαύρου - Αγ. Βαρβάρα, το Ακρωτήρι, τον Πάουρα, το Μεγάλο Χωριό, το Πάτημα Παναγιάς, τα ψηλά σημεία του ρέματος της Μαντούς, τον Προφήτη Ηλία και από τα Χάλαρα έως την ευρύτερη περιοχή της Μονής Καστριανής.

Οι παρόμοιες κατασκευές με τις οποίες έχει οπτική επαφή είναι του Καραγιάννη (KT016;), του Αγ. Λουκά - Δάφνης (KT018;), του Άγ. Προκόπη (KT014), του Φωτημαρίου (KT06), της Κορησίας (ακρόπολη), του Βουρκαρίου (KT05), του Μαύρου - Αγ. Βαρβάρας (KT04), του Ακρωτηρίου Οτζιά (KT02), του Μαύρου (KT08), του Οτζιά (KT03).

Είναι πιθανή η ταύτιση με τη θέση αρ. 4 του Welter, αν και οι Georgiou - Faraklas υποθέτουν ότι μπορεί η θέση αυτή να ταυτίζεται με τη θέση στο Μεγάλο Χωριό³⁵.

Σε μια απόπειρα χρονολόγησης της κατασκευής, πιθανότερη είναι η χρονολόγηση στην ελληνιστική περίοδο, δηλαδή από το τέλος του 4^{ου} αι. π.Χ. και στον 3^ο αι. π.Χ.

Η κατασκευή αντιστοιχεί σε φρουκτωρία. Η ύπαρξη εγκαταστάσεων στην εγγύς περιοχή είναι γεγονός που απαντάται αρκετά συχνά στο νησί και αναγκάζει σε συσχετισμούς. Οι μικροοικισμοί αγροτικού χαρακτήρα με δομή σποραδικής κατοίκησης μπορούν να θεωρηθούν οι πιθανότεροι υπαίτιοι για την κατασκευή των εντοπισμένων λειψάνων. Σ' αυτή την περίπτωση η φρουκτωρία είναι δημόσιο κτήριο, ενταγμένο –λόγω των οπτικών επαφών με άλλες σχετικές κατασκευές– σε ένα δίκτυο άμυνας.

³⁴ Georgiou - Faraklas (1985), σ. 240, 16.11-15, 17.15.

³⁵ Georgiou - Faraklas (1985), σ. 245, 17.14-15. Welter (1954), σ. 87-88, αρ. 4. Η θέση στο χάρτη είναι κοντά στο Εξωβούνι, όμως το τοπωνύμιο διαφέρει.

8. Θέση Μαύρου (ΚΤ08, βλ. Πίνακα 8, Χάρτες 1-4 και 12, Δελτίο 8)

Βρίσκεται σε κορυφογραμμή βόρεια του Αγ. Προκόπη, ανάμεσα στο Φωτημάρι και στου Μαύρου.

Οι διαστάσεις είναι 9,10 μ. x 9,30 μ. και το σωζόμενο ύψος 1,30 μ. Το υλικό δόμησης είναι σχιστόλιθος και ασβεστόλιθος. Σώζεται γωνιαία ταινία. Η τοιχοποιία είναι ψευδισόδομη. Πιθανολογείται η ύπαρξη περιβόλου.

Στην ευρύτερη περιοχή υπάρχουν αναλήμματα και ενδείξεις αγροτικών εγκαταστάσεων³⁶.

Ανήκει στη γεωγραφική ενότητα 1.5 της Κορησίας και δεν βρίσκεται σε όριο περιοχής ή υποπεριοχής.

Το οπτικό πεδίο της θέσης καλύπτει τις περιοχές Φωτημάρι, Χερσόνησο Αγ. Νικολάου, Αρχαϊκό Ιερό, Τσούρτη, Πάουρα Οτζιά, Κουκουναριά.

Οπτική επαφή με ομοειδείς κατασκευές έχει με του Φωτημαρίου (ΚΤ06), του Βουρκαρίου (ΚΤ05), του Οτζιά (ΚΤ03), του Μαύρου - Αγ. Βαρβάρας (ΚΤ04), του Ακρωτηρίου (ΚΤ02), του Εξωβουνίου (ΚΤ07;).

Για το κτήριο υπάρχουν αρκετές αναφορές στη βιβλιογραφία³⁷.

Οι χρονολογικές αποδόσεις του κτηρίου ποικίλλουν. Μάλλον πιθανότερη χρονολόγηση είναι στην ελληνιστική περίοδο, δηλ. τέλος 4^{ου} αι. π.Χ. και 3^{ου} αι. π.Χ.

Οι εντοπισμένες κοντινές εγκαταστάσεις της εγγύς και ευρύτερης περιοχής ίσως πρέπει να συσχετιστούν με τη συγκεκριμένη θέση, παρότι είναι ασαφές ποιες αντιστοιχούν στο κτήριο. Αποδεδειγμένα υπάρχουν αναλήμματα καλλιέργειας. Σαφής είναι και ο αγροτικός χαρακτήρας της περιοχής. Αν επιβεβαιωθεί η ύπαρξη περιβόλου, τότε πρόκειται μάλλον για ιδιωτικό πύργο. Σε αντίθετη περίπτωση, θα πρέπει να θεωρηθεί δημόσιο κτίσμα, που σχετίζεται με το αμυντικό δίκτυο μικρών αγροτικών οικιστικών μονάδων που κατοικούνται σποραδικά.

³⁶ Cherry et al. (1991), σ. 106-107, αρ. 48, 46,47. Georgiou - Faraklas (1985), σ. 236-237, 15.19, 15.20, 15.21, 15.23. Μάνθος (1991), σ. 71.

³⁷ Cherry et al. (1991), σ. 106-107, αρ. 48. Georgiou - Faraklas (1985), σ. 236-237, 15.22. Ψύλλας (1992), σ. 304, αρ. 14. Welter (1954), σ. 87-88, αρ. 2.

9. Θέση Άγ. Θεόδωροι / Πετρούσσα (ΚΤ09, βλ. Πίνακα 9, Χάρτες 1-4 και 13, Δελτίο 9)

Η θέση εντοπίστηκε σε κορυφογραμμή που αναπτύσσεται από τους Αγ. Θεοδώρους προς τον όρμο του Στέφα. Βρίσκεται σε ύψωμα της κορυφογραμμής που αποτελεί φυσική οχυρή θέση με ευρύ οπτικό πεδίο.

Από το κτήριο δεν σώζεται τίποτα και μόνο ως θέση μπορεί να καταγραφεί. Σώζεται λάξευμα στο βράχο που υποδεχόταν κρηπίδα κτηρίου με μήκος πλευράς περί τα 5 μ. Το σχήμα παραπέμπει σε ορθογώνιο ή τετράγωνο. Στην εγγύς περιοχή υπάρχουν λίθοι από γκρι ασβεστόλιθο, που συχνά συναντώνται σε τέτοιου είδους κατασκευές. Πρόκειται πιθανόν για φρουκτωρία, κρίνοντας κυρίως από τη γεωγραφική θέση.

Στη νότια και δυτική πλευρά του λόφου υπάρχει άφθονη κεραμική και κατάλοιπα τοίχων που δηλώνουν θέσεις εγκαταστάσεων. Η χρονολόγηση της κεραμικής κυμαίνεται από την αρχαϊκή έως τη ρωμαϊκή περίοδο.

Βρίσκεται πάνω σε φυσικό όριο των γεωγραφικών ενοτήτων 3.6 και 3.7 της αρχαίας πόλης της Καρθαίας.

Η θέση έχει ευρύ οπτικό πεδίο, που καλύπτει τις περιοχές Άγ. Συμεών, ακρωτήρι Καρθαίας, Εβραιόκαστρο, όρμο Στέφα, Πετρούσσα, Διχάλες, Αγ. Θεοδώρους, Κεφάλια Ατζερίτη, Κάτω Μεριά, ακρόπολη Καρθαίας. Έχει επίσης οπτική επαφή με τα μεταλλεία του Νικολέρη.

Υπάρχει επίσης οπτική επαφή με άλλες ομοειδείς κατασκευές, όπως του Καραγιάννη (Καρθαία), του Μαυρομιώτη (Καρθαία), του Αγ. Συμεών - Χειμωνικής (ΚΤ038), του Αγ. Νικολάου Κάτω Μεριάς (ΚΤ029 ;).

Πιθανότατα η χρονολόγηση της θέσης να εκτείνεται από τα τέλη του 4^{ου} αι. π.Χ. κ.εξ.

Εάν το λάξευμα αντιστοιχεί σε φρουκτωρία, τότε πρέπει να συσχετισθεί με τις παρακείμενες θέσεις. Το γεγονός ότι η θέση βρίσκεται πάνω σε όριο γεωγραφικών ενοτήτων ενισχύει την υπόθεση.

10. Θέση Σωρός (KT010, βλ. Πίνακα 10, Χάρτες 1-4 και 14, Δελτίο 10)

Βρίσκεται σε κορυφογραμμή που αρχίζει από το ύψωμα Σωρός και εκτείνεται έως το ακρωτήριο μεταξύ του ακρωτηρίου Σίδερη και του όρμου Σπαθί. Το τοπωνύμιο της θέσης είναι Σωρός και εμποπτεύει τα υψηλά σημεία του ρέματος της Μαντούς και την κοιλάδα του Σπαθιού, καθώς και τα μεταλλεία της περιοχής.

Επιτόπου σώζεται μόνο λιθосωρός και η θέση μπορεί να προταθεί για μελλοντική ανασκαφική έρευνα. Οι διαστάσεις του σημείου είναι περίπου 13 μ. x 8 μ. και παραπέμπουν πιθανά σε ορθογώνιο σχήμα κτηρίου.

Ισχυρή ένδειξη για την ύπαρξη κάποιου είδους φρυκτωρίας είναι το δομικό υλικό του γκρι ασβεστόλιθου, που βρίσκεται σε αφθονία στο συγκεκριμένο σημείο.

Στα ΒΑ υπάρχουν αρχαία αναλήμματα καλλιέργειας και διάσπαρτη πολλή κεραμική³⁸. Στα βόρεια του σημείου σημειώνεται άλλη μια θέση εγκατάστασης.

Η θέση βρίσκεται ακριβώς στο όριο των γεωγραφικών ενοτήτων 2.4 και 2.5 της Ιουλίδας.

Οι περιοχές που βρίσκονται στο οπτικό πεδίο της θέσης είναι το Σπαθί, τα μεταλλεία Σπαθιού, η Καλυδονίχη, ο Προφήτης Ηλίας, το ρέμα της Μαντούς (νότια πλαγιά) και η Ιουλίδα.

Η οπτική επαφή που επιτυγχάνεται με άλλα ομοειδή κτήρια είναι του Σπαθιού (KT011), του Καραγιάννη Στεφάνου (KT012), του Καραγιάννη Ιουλίδας (KT016), της Αγ. Άννας (KT017), του Εξωβουνίου (; KT07).

Η πιο πιθανή χρονολόγηση θα πρέπει να τοποθετηθεί στον 4^ο αι. π.Χ. κ.εξ.

Το γεγονός ότι σημειώνονται θέσεις αγροτικών εγκαταστάσεων πέριξ του προτεινόμενου σημείου της φρυκτωρίας παραπέμπει σε μικροοικισμούς αγροτικού χαρακτήρα με σποραδική κατοίκηση. Επιπλέον, επειδή βρίσκεται σε

³⁸ Georgiou - Faraklas (1985), σ. 246-248, αρ. 21.02. Γεωργίου - Φαράκλας (1993), αρ. 21.01 και 21.02. Η θέση έχει εντοπιστεί, καθώς και ο λιθосωρός, αλλά θεωρούν ότι μάλλον πρόκειται για συγκέντρωση λίθων από το όργανο των γαιών. Η παρουσία του γκρι ασβεστόλιθου (με γκρι - γαλαζωπή απόχρωση) χρησιμοποιείται ευρύτατα στο νησί για τέτοιου είδους κτήρια.

όριο γεωγραφικών ενοτήτων, ενισχύονται οι ενδείξεις για την ύπαρξη φρυκτωρίας στο συγκεκριμένο σημείο.

11. Θέση Σπαθί / Καστριανή (KT011, βλ. Πίνακα 11, Χάρτες 1-4 και 15, Δελτίο 11)

Η θέση βρίσκεται στην ίδια υδροκριτική γραμμή με την προηγούμενη θέση, αλλά σε χαμηλότερο σημείο, όπου το τοπωνύμιο είναι Καραβέλα.

Στη θέση σώζονται κατάλοιπα κυκλικής φρυκτωρίας που η εκτιμώμενη περίμετρός της είναι περίπου 22,20 μ., ενώ το σωζόμενο ύψος της 0,20 μ. Η τοιχοποιία φαίνεται ακανόνιστη.

Στην άμεση περιοχή δεν εντοπίστηκαν ίχνη εγκαταστάσεων. Στην ευρύτερη περιοχή έχει εντοπιστεί μια θέση με αδιάγνωστη κεραμική³⁹.

Βρίσκεται πάνω στο φυσικό όριο των γεωγραφικών περιοχών 2.4 και 2.5 της Ιουλίδας.

Το οπτικό πεδίο της θέσης περιλαμβάνει τις περιοχές Σωρό, Πάτημα Παναγιάς, Καστριανή, θαλάσσιο χώρο (Άνδρος - Τήνος), ακρωτήριο Σπαθιού, ακρωτήριο Σίδερη, Σπαθί, Καλυδονίχη, μεταλλεία Σπαθιού, ρέμα Μαντούς.

Άλλα παρόμοια κτήρια με τα οποία υπάρχει οπτική επαφή είναι τα εξής: Καλυδονίχη (KT012), Καραγιάννη Ιουλίδας (KT016), Σωρός (KT010), Αγ. Άννα (KT017).

Η χρονολόγηση της φρυκτωρίας πρέπει να τοποθετηθεί μάλλον στην ελληνιστική περίοδο, δηλαδή από τον ύστερο 4^ο αι. π.Χ. κ.εξ.

Το κτήριο πρέπει να θεωρηθεί σαφώς φρυκτωρία που βρίσκεται πάνω σε γεωγραφικό όριο. Επειδή είναι αμφίβολη η ύπαρξη εγκατάστασης στην εγγύς περιοχή, θα πρέπει ίσως να συσχετισθεί με τους μικροοικισμούς της προηγούμενης θέσης (KT010), που βρίσκονται αρκετά κοντά. Επίσης από αυτή τη θέση προσφέρεται καλύτερη εποπτεία τόσο του θαλάσσιου χώρου όσο και των μεταλλείων του Σπαθιού.

³⁹ Georgiou - Faraklas (1985), σ. 248, αρ. 22.01. Γεωργίου - Φαράκλας (1993), αρ. 22.01. Ψύλλας (1992), σ. 309, αρ. 18. Σημειώνουν αρχαίο κυκλικό κτήριο, χωρίς να ταυτίζουν πύργο.

12. Θέση Καλυδονίχη (KT012, βλ. Πίνακα 12, Χάρτες 1-4 και 16, Δελτίο 12)

Το κτήριο είναι τοποθετημένο σε πλαγιά υψώματος πολύ κοντά σε υδροκριτική γραμμή. Η κορυφογραμμή του υψώματος καταλήγει στο νότιο ακρωτήριο του όρμου Σπαθί. Η θέση εποπτεύει το λαγκάδι νότια της κοιλάδας του Σπαθιού, έως τον μικρό ορμίσκο με το τοπωνύμιο Ψιλή Άμμος.

Το κτήριο σώζεται σε ύψος τριών δόμων στη ΝΑ γωνία του. Στην ΒΑ γωνία διατηρούνται λαξεύματα της κρηπίδας του στο φυσικό βράχο. Το δομικό υλικό αποτελείται από αρκετά μεγάλες λιθόπλινθους γκρι ασβεστόλιθου και σχιστόλιθου. Η κάτοψη του κτηρίου είναι τετράγωνη, με διαστάσεις 12 μ. x 12,50 μ. Το μέγιστο σωζόμενο ύψος είναι 1,20 μ. Η τοιχοποιία είναι ψευδισόδομη. Επάνω από τα ερείπια του φυλακείου έχει κτιστεί σύγχρονο μαντρί, για το οποίο χρησιμοποιήθηκε δομικό υλικό από το αρχαίο κτήριο.

Νότια του κτηρίου υπάρχουν αρχαία αναλήμματα και ενδείξεις εγκατάστασης. Συγκεκριμένα, η διάσπαρτη κεραμική καλύπτει μεγάλη έκταση και ανευρέθηκε σε μεγάλες ποσότητες⁴⁰.

Περιλαμβάνεται στη γεωγραφική ενότητα 2.7 της Ιουλίδας και βρίσκεται πολύ κοντά στο όριο με τη γεωγραφική ενότητα 2.5, ομοίως της Ιουλίδας.

Η θέση εποπτεύει τις περιοχές Σπαθί, Καλυδονίχη, Σωρό, Συκαμνιά, Πέρα Μεριά, ρέμα Μαντούς.

Οπτική επαφή διατηρεί με τις φρουκτωρίες των περιοχών Σωρός (KT010), Σπαθί / Καστριανή (KT011), Συκαμνιά / Βάταλα (KT037).

Από τη βιβλιογραφία φαίνεται ότι το κτήριο έχει ήδη εντοπιστεί⁴¹.

Η πιθανή χρονολόγηση του κτηρίου πρέπει να τοποθετηθεί στα τέλη της ύστερης κλασικής περιόδου και στην ελληνοιστική, δηλ. από τα μέσα του 4^{ου} αι. π.Χ. κ.εξ.

Ο συσχετισμός του φυλακείου με την κοντινή εγκατάσταση είναι αναπόφευκτος. Επίσης είναι χαρακτηριστικό ότι βρίσκεται πάρα πολύ κοντά σε φυσικό όριο περιοχών της Ιουλίδας. Συγκεντρώνει χαρακτηριστικά που και σε

⁴⁰ Georgiou - Faraklas (1985), σ. 250, αρ. 22.03 και 22.04. Γεωργίου - Φαράκλας (1993), αρ. 22.03 και 22.04. Σημειώνουν και άλλες θέσεις εγκατάστασης με αμυντικές κατασκευές. Επίσης Γεωργίου - Φαράκλας (1993), αρ. 24.13 και 24.14. Θέσεις εγκατάστασης κοντά στον πύργο.

⁴¹ Γεωργίου - Φαράκλας (1993), αρ. 24.15.

άλλα παρόμοια κτήρια έχουμε ως τώρα συναντήσει. Η οπτική επαφή με αυτά δηλώνει ότι είναι ενταγμένο σε δίκτυο αμυντικών κατασκευών με στόχο την εποπτεία της υπαίθρου και την άμυνα των παρακείμενων εγκαταστάσεων, αν και ακόμα είναι νωρίς να επιχειρηθεί αντιστοίχιση μικροοικισμών και πύργων. Πάντως, αποκαλύπτεται σταδιακά η οργανική σχέση των αγροτικών μικροοικισμών, που έχουν συνήθως σποραδική κατοίκηση, με τους πύργους στο σύνολό τους.

13. Θέση Ρούκουνας (ΚΤ013, βλ. Πίνακα 13, Χάρτες 1-4 και 17, Δελτίο 13)

Ο πύργος είναι τοποθετημένος πάνω στην κορυφογραμμή του υψώματος Ρούκουνας, που βρίσκεται ΝΑ της περιοχής Λιβάδι Κορησίας.

Τα σωζόμενα ερείπια φαίνεται ότι αντιστοιχούν σε μία αρκετά ισχυρή κατασκευή, που το δομικό υλικό της είναι ο σχιστόλιθος. Η τοιχοποιία είναι ψευδισόδομη τραπεζιόσχημη και το σχήμα του κτηρίου σχεδόν τετράγωνο. Οι διαστάσεις του είναι 7,30 μ. x 8,30 μ. και το σωζόμενο ύψος του φτάνει το 1 μ. Η θύρα πιθανόν να ήταν στη ΝΔ πλευρά. Κοντά στο κτήριο υπάρχει δεξαμενή.

Οι επιφανειακές έρευνες που έχουν γίνει στην περιοχή δεν έχουν επισημάνει ιδιαίτερα εκτεταμένη κατοίκηση της περιοχής. Παρ' όλα αυτά, υπάρχουν ενδείξεις εγκαταστάσεων προς τα ανατολικά⁴². Αναλήμματα καλλιέργειας υπάρχουν σε διάφορα σημεία πέριξ του κτηρίου, κυρίως βόρεια, ανατολικά και νότια.

Επειδή η οδική πρόσβαση σήμερα γίνεται από τα ανατολικά και βάσει αυτού θα έπρεπε να εξαρτηθεί η θέση από την Ιουλίδα, εντούτοις η αυστηρά γεωγραφική κατανομή στο χώρο βάσει φυσικών ορίων κατατάσσει τη θέση στα εδάφη που αποδίδονται στην Κορησία. Συγκεκριμένα, το κτήριο βρίσκεται ακριβώς στο όριο μεταξύ των γεωγραφικών ενοτήτων 1.3 και 1.4.

Η θέση παρέχει τη δυνατότητα επόπτευσης των περιοχών ακρόπολη Ιουλίδας, Δάφνη, Μύλοι, Άγ. Γρηγόριος - Μυλοπόταμος, ακρόπολη Κορησίας, Φωτημάρι, Πάουρας.

⁴² Cherry et al. (1991), σ. 85-86, αρ. 18, 19. Σημειώνουν εκτός του πύργου και θέση εγκατάστασης. Ψύλλας (1992), σ. 308, αρ. 7. Ομοίως, σημειώνει εκτός από τον πύργο και τη δεξαμενή και ερείπια αρχαίων οικοδομημάτων.

Διατηρεί οπτική επαφή με ίδιας κατηγορίας κτήρια, όπως: του Αγ. Λουκά (KT018), του Καραγιάννη Ιουλίδας (KT016), του Φωτημαρίου (KT06), του Οτζιά (KT03), της Αγ. Άννας (KT017), του Δοσωναρίου (KT015), του Αγ. Προκόπη (KT014), του Ακρωτηρίου Οτζιά (KT02).

Η θέση είναι γνωστή και ο πύργος έχει απασχολήσει τους μελετητές στο παρελθόν⁴³.

Η χρονολόγηση του κτηρίου μάλλον πρέπει να αποδοθεί στα τέλη της ύστερης κλασικής περιόδου και στην ελληνιστική, δηλ. από τα μέσα του 4^{ου} αι. π.Χ. κ.εξ., αν και ο Welter προτείνει μόνο την ελληνιστική περίοδο. Οι Georgiou - Faraklas φαίνεται ότι διατηρούν επιφυλάξεις για την απόδοση στην ελληνιστική περίοδο.

Τα στοιχεία για το περιβάλλον του πύργου είναι ελλιπή. Ο αγροτικός χαρακτήρας του χώρου που βρίσκεται στο άμεσο περιβάλλον του είναι σαφής, αλλά τα ίχνη των οικιστικών εγκαταστάσεων λίγα, αν και δεν απουσιάζουν παντελώς. Ο συσχετισμός με αυτά μπορεί να γίνει σε επίπεδο μικροοικισμού, που κατοικείται σποραδικά, αλλά ισχυρή είναι και η πιθανότητα ενός καθαρά στρατιωτικού χαρακτήρα έργου. Τα κατασκευαστικά χαρακτηριστικά προσιδιάζουν περισσότερο σε φυλακείο παρά σε φρουκωρία. Παρ' όλα αυτά, συναντάμε και χαρακτηριστικά που αποδίδονται συχνά σε φρουκωρίες, όπως ότι βρίσκεται σε όριο περιοχών ή ότι διατηρεί οπτική επαφή με άλλα ομοειδή κτήρια και άρα είναι και αυτό ενταγμένο στο αμυντικό δίκτυο της υπαίθρου. Φαίνεται επίσης ότι κάλλιστα μπορούσε να αποτελέσει χώρο καταφυγής των κατοίκων μιας περιοχής σε περίπτωση επιδρομής.

⁴³ Cherry et al. (1991), σ. 85-86, αρ. 18. Ψύλλας (1992), σ. 308, αρ. 7. Georgiou - Faraklas (1985), σ. 230, αρ. 14.06. Μάνθος (1991), σ. 47, αρ. 10, σημ. 190-193. Welter (1954), σ. 87-88, αρ. 5. Η προταθείσα από τον Welter χρονολόγηση στην ελληνιστική περίοδο δεν είναι αποδεκτή απ' όλους. Η διάσπαρτη κεραμική καλύπτει μεγάλη χρονική διάρκεια.

14. Θέση Αγ. Προκόπης - Δοσωνάρι (KT014, βλ. Πίνακα 14, Χάρτες 1-4 και 18, Δελτίο 14)

Βρίσκεται σε υδροκριτική γραμμή που αποτελεί συνέχεια του Ρούκουνα προς τα ΑΒΑ. Στην ίδια περιοχή συγκλίνει και άλλη μια κορυφογραμμή, που διατρέχει το Φωτημάρι.

Τα σωζόμενα ερείπια του κτηρίου είναι ελάχιστα. Επιτόπου διακρίνονται δύο λιθόπλινθοι πιθανόν της ΒΑ γωνίας του κτηρίου και, σε επίπεδο θεμελίωσης προς τα δυτικά, τμήμα τοιχίου από σχιστόλιθους. Όλα τα λείψανα είναι ενσωματωμένα σε σύγχρονη ξερολιθιά, που είναι φτιαγμένη επίσης από σχιστόλιθο και γκρι ασβεστόλιθο, υλικά που συνήθως χρησιμοποιούνται κατ'εξοχήν σε πύργους. Το σωζόμενο μήκος του κτηρίου είναι 4 μ. και το σωζόμενο ύψος 1,30 μ. Το σχήμα του κτηρίου αντιστοιχεί σε ορθογώνιο ή τετράγωνο.

Στην ευρύτερη περιοχή σημειώνονται θέσεις εγκαταστάσεων κυρίως της κλασικής περιόδου. Στα ΝΑ σχεδόν σε άμεση επαφή εντοπίζεται θέση εγκατάστασης με πάρα πολλή κεραμική⁴⁴.

Τα κατάλοιπα του κτηρίου βρίσκονται ακριβώς στο όριο τριών γεωγραφικών ενοτήτων, των 2.1, 1.5 και 1.4. Είναι αρκετά δύσκολη η απόδοση σε κάποια πόλη. Πιθανόν να ανήκει στην Ιουλίδα.

Η θέση παρέχει ευρύ οπτικό πεδίο των περιοχών Αγ. Άννα Ιουλίδας, ακρόπολη Ιουλίδας, Δάφνη, Φλέα, ακρόπολη Κορησίας, Φωτημάρι, Βουρκάρι, Χερσόνησος Αγ. Νικολάου, Αρχαϊκό Ιερό, Κεφάλαια, Τσούρτης, Οτζιάς, Πάουρας, Εξωβούνι, Πάτημα Παναγιάς.

Έχει οπτική επαφή με άλλους πύργους, όπως του Αγ. Σάββα - ακρόπολης Κορησίας, του Φωτημαρίου (KT06), του Μαύρου (KT08), του Μαύρου - Αγ. Βαρβάρας (KT04), του Οτζιά (KT03), του Ακρωτηρίου (KT02), του Βουρκαρίου (KT05), του Καραγιάννη Ιουλίδας (KT016), του Αγ. Λουκά (; KT018), του Εξωβουνίου (KT07), της Αγ. Άννας (KT017).

Παρά τις αρκετές αναφορές για την περιοχή, δεν κατέστη δυνατό να ταυτιστεί η θέση με κάποια ήδη δημοσιευμένη.

⁴⁴ Cherry et al. (1991), σ. 110-113, αρ. 51, 53, 54. Ψύλλας (1992), σ. 309, αρ. 10. Georgiou - Faraklas (1985), σ. 236, αρ. 15.19-15.21.

Τα κατάλοιπα του κτηρίου θα πρέπει πιθανόν να χρονολογηθούν στα τέλη της ύστερης κλασικής περιόδου και στην ελληνοριστική περίοδο, και συγκεκριμένα περί τα μέσα του 4^{ου} αι. π.Χ. κ.εξ.

Η ύπαρξη εγκαταστάσεων κοντά στο κτήριο είναι διαπιστωμένη. Επιπλέον, βρίσκεται σε όριο γεωγραφικών περιοχών. Ομοίως, λόγω οπτικής επαφής με άλλους πύργους, εντάσσεται στο αμυντικό δίκτυο της υπαίθρου. Φυσικά εποπτεύει αγροτικές περιοχές, αλλά σ' αυτές υπάρχουν κυρίως μικροοικισμοί, απ' τους οποίους θα πρέπει μάλλον να εξαρτηθεί. Ο πύργος προσιδιάζει περισσότερο σε αμυντικό έργο καταφυγής, παρά σε απλή φρουκτωρία, αλλά τα κατάλοιπα δεν δίνουν τη δυνατότητα απόλυτης βεβαιότητας.

15. **Θέση Δοσωνάρι** (ΚΤ015, βλ. Πίνακα 15, Χάρτες 1-4 και 19, Δελτίο 15)

Η θέση βρίσκεται μέσα σε λαγκάδι μεταξύ του Αγ. Προκόπη και του Αγ. Τρύφωνα. Η περιοχή έχει πυκνή βλάστηση και μπορεί να χαρακτηριστεί ως χαμηλό σημείο. Το τοπωνύμιο είναι Δοσωνάρι.

Τα ερείπια του κτηρίου είναι εμφανή και επιβλητικά. Το σχήμα είναι τετράγωνο με διαστάσεις 8,60 μ. x 8,60 μ. και σωζόμενο ύψος 2 μ., ενώ σε μερικά σημεία τα ξεπερνά. Το υλικό δόμησης είναι σχιστόλιθος και η τοιχοποιία ψευδισόδομη τραπεζιόσχημη.

Αρκετές είναι οι θέσεις είτε εγκαταστάσεων είτε αρχαιοτήτων στην εγγύς περιοχή⁴⁵. Επιπλέον, στα νότια εντοπίστηκε θέση με ενδείξεις εγκατάστασης, που επιφανειακά δηλώνεται με την παρουσία πολλής κεραμικής.

Βρίσκεται σε κεντρικό σημείο της γεωγραφικής ενότητας 2.1 και η θέση είναι νευραλγικής σημασίας, επειδή από αυτή την περιοχή διέρχεται η αρχαία οδική χάραξη που οδηγεί στον Οτζιά⁴⁶. Πολύ κοντά βρίσκεται και ο πύργος του Αγ. Προκόπη, στο σημείο της ομώνυμης εκκλησίας⁴⁷.

Το οπτικό πεδίο της θέσης περιλαμβάνει τις περιοχές Αγ. Άννα Ιουλίδας, Αγ. Προκόπη, Ρούκουνα, Κρήνη Βενιαμίν.

⁴⁵ Georgiou - Faraklas (1985), σ. 245, αρ. 18.3, 18.5.

⁴⁶ Καζαμιάκης - Πίκουλας (1999), σ. 182-184.

⁴⁷ Cherry et al. (1991), σ. 111, αρ. 52. Georgiou - Faraklas (1985), σ. 237, αρ. 15.26.

Οπτική επαφή έχει με τα κτήρια στις θέσεις: Καραγιάννη Ιουλίδας (ΚΤ016), Αγ. Προκόπη (ΚΤ014), Αγ. Λουκά (ΚΤ018), Αγ. Άννας (ΚΤ017), Ρούκουνα (ΚΤ013).

Η θέση έχει εντοπιστεί από άλλους ερευνητές στο παρελθόν. Αρχικά έχει χρονολογηθεί στην ελληνοιστική περίοδο⁴⁸. Ένας ακόμη πύργος, αυτός της Αγ. Μαρίας, παρουσιάζει πάρα πολύ μεγάλες κατασκευαστικές ομοιότητες με αυτόν του Δοσωναρίου. Στον πύργο της Αγ. Μαρίας πραγματοποιήθηκαν δοκιμαστικές τομές στη θεμελίωσή του, χωρίς να χρονολογηθεί επακριβώς⁴⁹. Οι ομοιότητες είναι τόσες πολλές, που δίνεται η εντύπωση ότι ο κατασκευαστής είναι ο ίδιος. Ο πύργος της Αγ. Μαρίας χρονολογείται στον ύστερο 4^ο αι. π.Χ. και μάλλον προς τα τέλη του, δηλ. μεταξύ του τέλους της ύστερης κλασικής περιόδου και στην ελληνοιστική.

Η χρονολόγηση του κτηρίου θα πρέπει να τοποθετηθεί περί τα τέλη του 4^{ου} αι. π.Χ. κ.εξ.

Βρίσκεται σε κομβικό σημείο από άποψη οδικής επικοινωνίας της Ιουλίδας. Επίσης κατέχει κεντρικό σημείο γεωγραφικής ενότητας και πρόκειται για κτίσμα ιδιαίτερα ισχυρής κατασκευής, που μπορεί να αποτελέσει καταφύγιο σε περίπτωση επιδρομής. Παρουσιάζει πολλές τοπογραφικές ομοιότητες με τον πύργο της Αγ. Μαρίας. Σαφώς πρέπει να ληφθούν υπόψη οι παρακείμενες θέσεις εγκαταστάσεων στην εγγύς περιοχή, που υποδηλώνουν συσχετισμό της με μικροοικισμούς αγροτικού χαρακτήρα.

16. **Θέση Καραγιάννη Ιουλίδας** (ΚΤ016, βλ. Πίνακα 16, Χάρτες 1-4 και 20, Δελτίο 16)

Καταλαμβάνει θέση σε πλαγιά υψώματος με το τοπωνύμιο Πύργος, που βρίσκεται ανατολικά της Ιουλίδας. Στα δυτικά της θέσης βρίσκεται το εκκλησάκι της Αγ. Αικατερίνης και νότια, κοντά στην κορυφή του υψώματος, η Μονή της Αγ. Άννας. Τα κατάλοιπα του κτηρίου είναι λίγα και σε εξαιρετικά απόκρημνο σημείο,

⁴⁸ Georgiou - Faraklas (1985), σ. 245, αρ. 18.4. Μενδώνη (1998), εικ. 4-5. Welter (1954), σ. 87-88, αρ. 6. Ψύλλας (1992), σ. 309, αρ. 11.

⁴⁹ Βενιέρη (2003), σ.18, Καζαμιάκης (2003), σ. 24, Γαλάνη (2003), σ. 28. Απλή αναφορά από Μενδώνη (1998α), εικ. 4-5.

στο φρύδι του βράχου. Διακρίνονται λαξεύματα που δέχτηκε ο φυσικός βράχος ώστε να γίνει επίπεδος. Επίσης διακρίνεται το χαμηλότερο τμήμα του ΒΔ τοίχου με μήκος περίπου 3 - 4 μ., πλάτος περί τα 0,60 - 0,70 μ. και σωζόμενο ύψος περί τα 0,25 μ. Το σχήμα παραπέμπει σε ορθογώνιο ή τετράγωνο και η τοιχοποιία δεν σώζεται. Το υλικό που διατηρείται είναι ασβεστόλιθος. Πρόκειται πιθανόν για πύργο ή φρουκτωρία, καθώς η θέση είναι ιδιαίτερα οχυρή από τη φυσική διαμόρφωση του εδάφους. Πολύ κοντά υπάρχει πηγή και αγροτικές εκτάσεις. Επίσης, σε άμεση γειτνίαση προς τα δυτικά, φαίνεται ότι υπάρχει υπόγειος χώρος, που σε ένα σημείο του το έδαφος έχει υποχωρήσει. Ο υπόγειος χώρος δεν ερευνήθηκε. Η θέση έχει τη δυνατότητα εποπτείας σχεδόν όλου του βόρειου τμήματος του νησιού και αποτελεί στρατηγικής σημασίας θέση.

Περίπου 50 μ. ανατολικά υπάρχει θέση με κεραμική και ίχνη εγκατάστασης. Η χρονολόγηση της κεραμικής εκτείνεται από την κλασική περίοδο έως την ελληνιστική, αν και υπάρχει και αρκετή αδιάγνωστη⁵⁰.

Η θέση ανήκει στη γεωγραφική ενότητα 2.1, αλλά βρίσκεται πολύ κοντά στο όριο των γεωγραφικών ενότητων 2.1 και 2.6.

Το οπτικό πεδίο της θέσης είναι εξαιρετικά ευρύ και καλύπτει τις περιοχές ακρόπολη Ιουλίδας, ακρόπολη Κορησίας - Αγ. Σάββα, Πάουρα, Φωτημάρι, Χερσόνησο Αγ. Νικολάου, Οτζιά, Κουκουβαγιά, Πάτημα Παναγιάς, Σωρό, Τσούρτη.

Υπάρχει οπτική επαφή με άλλα ομοειδή κτήρια, όπως του Κοράκου (ΚΤ034 και ΚΤ035), του Αγ. Σάββα (πύργοι στα τείχη της Κορησίας), του Ρούκουνα (ΚΤ013), του Δοσωναρίου (ΚΤ015), του Αγ. Προκόπη (ΚΤ014), του Φωτημαρίου (ΚΤ06), του Βουρκαρίου (ΚΤ05), του Ακρωτηρίου (ΚΤ02), του Οτζιά (ΚΤ03), του Εξωβουνίου (ΚΤ07), του Σωρού (ΚΤ010), του Βουρκαρίου (ΚΤ05), του Μαύρου (ΚΤ08), του Σπαθιού (; ΚΤ011).

Η πιθανή χρονολόγηση της θέσης είναι στα τέλη της ύστερης κλασικής περιόδου και στην ελληνιστική, δηλ. τέλη 4^{ου} αι. π.Χ.

⁵⁰ Βλ. και Georgiou - Faraklas (1985), σ. 246, αρ. 18.5. Θέση αρχαίου ναού που χρονολογείται στον ύστερο 6^ο - πρώιμο 5^ο αι. π.Χ. Η κεραμική της θέσης χρονολογείται από την κλασική περίοδο έως τη βυζαντινή.

Παρότι τα γενικά χαρακτηριστικά προσιδιάζουν σε αγροτικό πύργο, εντούτοις η στρατηγικής σημασίας θέση και το γεγονός ότι οι περιοχές αυτές είναι φυσικά οχυρωμένες δίνουν άλλη διάσταση στον πιθανό ρόλο του κτηρίου. Χαρακτηριστική είναι τόσο η θέση του κοντά σε όριο περιοχών όσο και η δυνατότητα οπτικής επαφής με άλλες μεμονωμένες οχυρές κατασκευές της υπαίθρου. Φαίνεται ότι είναι ενταγμένο σε αμυντικό δίκτυο και μάλιστα κατέχει νευραλγική θέση σ' αυτό. Ένα τέτοιο κτήριο δύσκολα μπορεί να είναι έργο ιδιώτη, παρότι έχει πολλά χαρακτηριστικά που έχουν αποδοθεί σε έργα ιδιωτών. Παραμένει όμως ισχυρή η πιθανότητα να πρόκειται για αγροτικό πύργο (βλ. και θέση 17).

17. Θέση Αγ. Άννα (ΚΤ017, βλ. Πίνακα 17, Χάρτες 1-4 και 21, Δελτίο 17)

Βρίσκεται στην κορυφή του βουνού της προηγούμενης θέσης, στα νότια της. Σε κατώτερο σημείο υπάρχει η Μονή της Αγίας Άννας.

Τα κατάλοιπα δείχνουν κυκλικό κτήριο. Πρόκειται για φρουκτωρία. Η εκτιμώμενη περίμετρος είναι περίπου 12,60 μ., ενώ το ορατό σωζόμενο ύψος φτάνει τα 0,70 μ. Η τοιχοποιία φαίνεται ακανόνιστη και το υλικό δομής είναι σχιστόλιθος.

Αρκετή κεραμική υπάρχει διάσπαρτη γύρω από τη φρουκτωρία, ενώ έχει βρεθεί και μια θέση αρχαίου ναού, εκεί που βρίσκεται η Μονή της Αγίας Άννας⁵¹.

Η θέση είναι ενταγμένη στην επικράτεια της Ιουλίδας και βρίσκεται πάνω στο όριο των γεωγραφικών ενοτήτων 2.1 και 2.6.

Το οπτικό πεδίο εποπτείας της φρουκτωρίας καλύπτει τις περιοχές ακρόπολη Ιουλίδας, ακρόπολη Κορησίας - Αγ. Σάββα, Πάουρα, Φωτημάρι, Χερσόνησο Αγ. Νικολάου, Οτζιά, Κουκουβαγιά, Πάτημα Παναγιάς, Σωρό, Τσούρτη και γενικά σχεδόν όλο το βόρειο τμήμα του νησιού.

Οι θέσεις με τις οποίες έχει οπτική επαφή είναι του Κοράκου (ΚΤ034 και ΚΤ035), του Αγ. Σάββα (πύργοι στα τείχη της Κορησίας), του Ρούκουνα (ΚΤ013), του Δοσωναρίου (ΚΤ015), του Αγ. Προκόπη (ΚΤ014), του Φωτημαρίου (ΚΤ06),

⁵¹ Georgiou - Faraklas (1985), σ. 246, αρ. 18.5.

του Βουρκαρίου (KT05), του Ακρωτηρίου (KT02), του Οτζιά (KT03), του Εξωβουνίου (KT07), του Σωρού (KT010).

Ίσως η χρονολόγηση του κτηρίου να πρέπει να τοποθετηθεί στον 3^ο αι. π.Χ., στην ελληνιστική περίοδο.

Η συνύπαρξη σε κοντινή περιοχή μιας φρουκτωρίας (θέση 17) και ενός πύργου ή φυλακείου (θέση 16) φαίνεται αρκετά προβληματική. Τα ανασκαφικά στοιχεία τουλάχιστον σ' αυτή την περίπτωση είναι απαραίτητα, κυρίως ως προς την ακριβή χρονολόγηση των καταλοίπων. Στην περίπτωση που όντως η θέση 16 είναι πρωιμότερη της θέσης 17, πιθανόν ευσταθεί η υπόθεση ότι η πρώτη αντικαταστάθηκε από τη δεύτερη, σε υστερότερη περίοδο. Είναι δεδομένο και στις δύο εκδοχές ότι η θέση 16 είναι στρατηγικής σημασίας για το δίκτυο άμυνας της Ιουλίδας και αποδεδειγμένα κατέχει νευραλγική σημασία σ' αυτό, ακόμα και αν θεωρηθεί αγροτικός πύργος - ιδιωτικός, σε φυσικά οχυρωμένη περιοχή, ενταγμένος και αυτός στο αμυντικό δίκτυο. Σ' αυτή την περίπτωση η συνύπαρξή του με τη φρουκτωρία είναι προβληματική, αφού επιτελούν τον ίδιο σκοπό. Η απουσία ισχυρών στοιχείων εγκατάστασης στην εγγύς περιοχή κλονίζει ακόμα και το ενδεχόμενο της ερμηνείας του αγροτικού πύργου. Ίσως είναι πιθανότερη η εκδοχή ότι οι δύο κατασκευές ανήκουν σε διαφορετικές χρονολογικές περιόδους, αλλά στο ίδιο δίκτυο άμυνας.

18. **Θέση Αγ. Λουκάς** (KT018, βλ. Πίνακα 18, Χάρτες 1-4 και 22, Δελτίο 18)

Καταλαμβάνει την απόληξη του Βουνού των Μύλων, στα ΝΔ της Ιουλίδας. Βρίσκεται σε ύψωμα με ευρύτατο οπτικό πεδίο.

Πρόκειται για φυλάκιο μεγάλων διαστάσεων, τετράγωνου σχήματος, με διαστάσεις 12,50 μ. x 12,80 μ.⁵². Κατά την αυτοψία, το άμεσα ορατό σωζόμενο μήκος μετρήθηκε 10,60 μ. στη δυτική πλευρά και το αντίστοιχο ύψος 2 μ. στη ΒΔ γωνία του κτηρίου. Το υλικό δόμησης είναι σχιστόλιθος και η τοιχοποιία ψευδισόδομη.

⁵² Μενδώνη (1998 α), σ. 279.

Παρά την ανεύρεση διάσπαρτης κεραμικής στη θέση, δεν έχουν εντοπιστεί εκτενείς εγκαταστάσεις σε κοντινή απόσταση⁵³.

Ανήκει στη γεωγραφική ενότητα 2.1 και βρίσκεται στο όριο μεταξύ των ενοτήτων 2.1 και 1.3. Πρόκειται για αμυντικό έργο που εντάσσεται στο δίκτυο της Ιουλίδας⁵⁴.

Η δυνατότητα εποπτείας χώρου που παρέχει η θέση είναι εντυπωσιακή. Έχει τη δυνατότητα να εποπτεύσει ολόκληρη σχεδόν τη Β-ΒΑ Κέα. Ενδεικτικά, καλύπτει τις περιοχές Αγ. Μαρίνα, Βρόσκοπο, Ξύλα, Μυλοπόταμο, Κορησία, Φωτημάρι, Βουρκάρι, Τσούρτη, Οτζιά, Αγ. Προκόπη, Πάουρα, Κουκουβαγιά, Εξωβούνι, Προφήτη Ηλία, Αγ. Παντελεήμονα, Αγ. Αναργύρους.

Οπτική επαφή παρέχει με σωρεία άλλων θέσεων παρόμοιων κτισμάτων. Συγκεκριμένα, επικοινωνεί με τις θέσεις του Κοράκου (ΚΤ034 και ΚΤ035), την ακρόπολη Κορησίας - Αγ. Σάββα, την ακρόπολη Ιουλίδας, τον Ρούκουνα (ΚΤ013), το Φωτημάρι (ΚΤ06), τον Οτζιά (ΚΤ03), το Ακρωτήριο (ΚΤ02), του Καραγιάννη Ιουλίδας (ΚΤ016), της Αγ. Άννας (ΚΤ017), του Δοσωναρίου (ΚΤ015), του Βουρκαρίου (ΚΤ05), του Μαύρου (ΚΤ08).

Για τη χρονολόγηση έχουν επισημανθεί οι ομοιότητες τοιχοποιίας με τα τείχη της Ιουλίδας και έχει προταθεί ότι είναι σύγχρονα έργα⁵⁵. Αυτό σημαίνει ότι πρέπει να χρονολογηθεί στην ύστερη αρχαϊκή εποχή, δηλ. περί τα τέλη του 6^{ου} αι. π.Χ. κ.εξ.

Εκτός από το στρατιωτικό - αμυντικό χαρακτήρα του, το κτήριο έχει και ένα ακόμα χαρακτηριστικό. Βρίσκεται πάνω σε όριο γεωγραφικών ενοτήτων, που στην περίπτωση αυτή ίσως σημαίνει και όριο επικράτειας της Ιουλίδας. Η έλλειψη στοιχείων που να δείχνουν εγκαταστάσεις στην εγγύς περιοχή, και άρα να υποχρεώνουν σε συσχετισμό μ' αυτές, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι πρόκειται μάλλον για δημόσιο αμυντικό έργο, εξαρτημένο άμεσα από το άστυ της Ιουλίδας, όπως πιθανόν συμβαίνει και με τις θέσεις 16 και 17, και κατέχει πολύ σημαντική θέση στο αμυντικό δίκτυο των φυλακείων και φρουκτωριών του νησιού.

⁵³ Georgiou - Faraklas (1985), σ. 245, αρ. 18.1.

⁵⁴ Βλ. υποσ. 29, όπου διατυπώνεται παρόμοια άποψη, περί στρατιωτικού χαρακτήρα έργου.

⁵⁵ Μενδώνη (1998α), σ. 279.

19. **Θέση Σκλαβονικόλας** (ΚΤ019, βλ. Πίνακα 19, Χάρτες 1-4 και 23, Δελτίο 19)

Βρίσκεται σε σχετικά πεδινό σημείο, πάνω σε μικρό λόφο, ανατολικά της επαρχιακής οδού Ιουλίδας - Ποιήσας.

Το σχήμα του φυλακείου είναι σχεδόν τετράγωνο με διαστάσεις 6,20 μ. x 6,80 μ. και σωζόμενο ύψος 1,20 μ. Το υλικό δόμησης είναι σχιστόλιθος και η τοιχοποιία ψευδισόδομη.

Πέρα από τη διάσπαρτη κεραμική, που εντοπίστηκε επιτόπου και χρονολογείται κυρίως στην κλασική και ελληνοιστική περίοδο, αναφέρονται και ερείπια αρχαίων οικοδομών⁵⁶. Παρότι υπάρχουν αναφορές για τον εντοπισμό αρχαιοτήτων στο νότιο και κεντρικό τμήμα του νησιού, εντούτοις η έλλειψη περισσότερων στοιχείων επιφανειακής έρευνας εξασθενίζει την εικόνα του οικιστικού πλέγματος.

Εντάσσεται στη γεωγραφική ενότητα 4.6 των Ποισών, ενώ βρίσκεται πολύ κοντά στο δυτικό φυσικό όριο αυτής της περιοχής με την περιοχή 1.3 της Κορησίας.

Στο οπτικό πεδίο της θέσης βρίσκονται οι περιοχές Φυρά, Βρουλίδια, Άγ. Παντελεήμονας, Βουνό.

Οπτική επαφή έχει με τα εξής αντίστοιχα κτήρια: Άγ. Αθανάσιο - Ελληνικά, Μπερκέτη (; ΚΤ022), Φώτη (;), Γκρέκα (;).

Η θέση έχει ήδη επισημανθεί στο παρελθόν και είναι γνωστή⁵⁷.

Ο χρονολογικός ορίζοντας στον οποίο πρέπει να τοποθετηθεί το κτίσμα είναι στα τέλη της ύστερης κλασικής περιόδου και στην ελληνοιστική, δηλ. τέλη 4^{ου} αι. π.Χ. κ.εξ.

Η έλλειψη οικιστικών στοιχείων περιμετρικά της θέσης δημιουργεί ερμηνευτικό πρόβλημα. Επειδή όμως βρίσκεται πολύ κοντά σε όριο περιοχής, ίσως θα πρέπει να θεωρηθεί φυλακείο, δηλ. στρατιωτικού χαρακτήρα έργο, ενταγμένο σε αμυντικό δίκτυο, με δυνατότητα καταφυγής σ' αυτό των

⁵⁶ Ψύλλας (1992), σ. 308, αρ. 6 και 311, αρ. 44. Βλ. και Georgiou - Faraklas (1985), σ. 257, αρ. 46.01 και 46.02.

⁵⁷ Μάνθος (1991), σ. 47, 122, 123, 146. Ψύλλας (1992), σ. 308, αρ. 6.

περιοίκων⁵⁸. Αναφέρεται ύπαρξη διόδου διαφυγής κοντά στο κτήριο. Επιπλέον ελέγχει το δρόμο Ποιήσας - Ιουλίδας.

20. Θέση Λουτριανή (ΚΤ020, βλ. Πίνακα 20, Χάρτες 1-4 και 24, Δελτίο 20)

Καταλαμβάνει το δυτικό άκρο του Τράχηλα, ένα ύψωμα που η προέκτασή του στα ανατολικά συναντά τον Προφήτη Ηλία. Τριγύρω του υπάρχουν βουνά και το οπτικό του πεδίο είναι σχετικά περιορισμένο. Μόνο προς τα δυτικά υπάρχει ελεύθερο οπτικό πεδίο. Η θέση είναι εκ φύσεως οχυρή.

Πρόκειται για κτίσμα με διαστάσεις περίπου 5 μ. x 5 μ. και σωζόμενο ύψος περί τα 2,30 μ. Το υλικό δομής είναι σχιστόλιθος και η τοιχοποιία ψευδισόδομη, κατά τόπους τραπεζιόσχημη. Σώζονται γωνιαίες ταινίες. Θα μπορούσε να χαρακτηριστεί φυλακείο ή πύργος καταφυγής. Στη δυτική πλαγιά εντοπίστηκε άνδρηρο με μήκος περί τα 15 μ. και ύψος περί τα 3 μ.

Ανάλημμα στη δυτική πλαγιά της Θέσης ΚΤ020, Λουτριανή.

⁵⁸ Μενδώνη (1998α), σ. 282.

Έχουν προϋπάρξει αναφορές σχετικά με τη θέση⁵⁹, όπου επισημαίνεται η ύπαρξη και άλλων εγκαταστάσεων, κυρίως αγροτικού χαρακτήρα, στην απέναντι νότια πλαγιά. Έχουν εντοπιστεί τμήματα κτηρίων, αναλήμματα καλλιέργειας και πιθανολογείται η ύπαρξη κυκλικού πύργου.

Ο αγροτικός χαρακτήρας της περιοχής είναι σαφής και τα αναλήμματα καλλιέργειας είναι ευδιάκριτα. Η αρκετά μεγάλη έκταση που καλύπτουν όμως, καθώς και τα κατάλοιπα άλλων κτηρίων, δύσκολα μπορεί να ερμηνευτεί ότι αντιστοιχούν σε μία μόνο αγροικία. Το ανάλημμα που φαίνεται στην παραπάνω φωτογραφία βρίσκεται κάτω από τον πύργο της Λουτριάνης στα δυτικά. Η ανάβαση από τα δυτικά είναι δύσκολη και η ύπαρξη ενός τόσο μεγάλου αναλήμματος καθιστά την πρόσβαση πολύ δύσκολη. Πιθανόν το ανάλημμα να είχε ρόλο ενίσχυσης της άμυνας του πύργου, ως οχυρωματικό συμπλήρωμα, και να μην εξυπηρετούσε απλά τη δυνατότητα καλλιέργειας της συγκεκριμένης έκτασης.

Ανήκει στην γεωγραφική ενότητα 4.6 των Ποισσών. Δεν βρίσκεται σε όριο γεωγραφικών ενοτήτων, αλλά, σε περίπτωση περαιτέρω διαίρεσης, βρίσκεται σε όριο υποπεριοχής της ενότητας 4.6.

Το οπτικό πεδίο της θέσης είναι σχετικά περιορισμένο, εξαιτίας της γεωμορφολογίας. Εποπτεύει κυρίως τη ρεματιά της Λουτριάνης και την Πλαγιά της Αγ. Μαρίνας.

Οπτική επαφή έχει με τη θέση Μπερκέτη (KT022).

Υπάρχουν και παλαιότερες αναφορές για την ίδια θέση αρκετά επιγραμματικές⁶⁰, που σημειώνουν εκτεταμένα αρχαία κατάλοιπα, πέραν της μιας αγροικίας.

Χρονολογικά πρέπει να ανήκει στα τέλη της ύστερης κλασικής περιόδου και στην ελληνιστική, δηλ. περί τα τέλη του 4^{ου} αι. π.Χ. κ.εξ.

Παρότι ο αγροτικός χαρακτήρας των εγκαταστάσεων είναι εμφανής, η έκταση αυτών των στοιχείων είναι αρκετά μεγάλη ώστε να αντιστοιχεί σε μια μόνο αγροικία. Φαίνεται ότι μάλλον αντιστοιχεί σε σποραδική αγροτική κατοίκηση του

⁵⁹ Μενδώνη (1998α), σ. 281.

⁶⁰ Μάνθος (1991), σ. 52, Ψύλλας (1992), σ. 310, αρ. 36, Welter (1954), σ. 87-88, αρ. 13.

χώρου, αφού οι γύρω πλαγιές έχουν αρχαία αναλήμματα. Επιπλέον, μάλλον έχει υποτιμηθεί ο οχυρωματικός ρόλος του αναλήμματος κάτω ακριβώς από τον πύργο, που προσδίδει δημόσιο χαρακτήρα στο έργο. Το γεγονός επίσης ότι ελέγχει πέρασμα που οδηγεί στα Ελληνικά και από εκεί στην επικράτεια της Κερθαιάς είναι χαρακτηριστικό που δεν αποδίδεται σε αγροτικό πύργο, αλλά σε εποπτεία μιας πόλης. Από την άλλη πλευρά, το γεγονός ότι βρίσκεται στο εσωτερικό γεωγραφικής περιοχής, οι σχετικά μικρές διαστάσεις, το περιορισμένο εύρος θέας, καθώς και οι αγροτικού χαρακτήρα εγκαταστάσεις κοντά στο κτήριο –υπό την προϋπόθεση της ίδιας χρονολόγησης– συνηγορούν υπέρ της εκδοχής να πρόκειται για αγροτικό πύργο.

21. **Θέση Πανάχρα** (ΚΤ021, βλ. Πίνακα 21, Χάρτες 1-4 και 25, Δελτίο 21)

Βρίσκεται σε ύψωμα που εντάσσεται σε χαμηλή κορυφογραμμή, ΒΑ της Αγ. Μαρίνας και ΝΑ του Αγ. Νικολάου. Εποπτεύει το ρέμα της Αγ. Μαρίνας, της Πανάχρας και το οδικό δίκτυο από την Ποιήσα προς την Ιουλίδα.

Ο οχυρός χαρακτήρας της κατασκευής είναι έντονος. Πρόκειται μάλλον για φυλακείο τετράγωνου σχήματος με διαστάσεις 12,50 μ. x 12,40 μ. και σωζόμενο ύψος περίπου 4,50 μ. Το υλικό δομής είναι σχιστόλιθος και κατά τόπους σιπολίνης, και η τοιχοποιία είναι ψευδισόδομη τραπεζιόσχημη. Σώζεται το άνοιγμα της θύρας του φυλακείου, με πλάτος 0,90 μ. Το πάχος των εξωτερικών τοίχων κυμαίνεται από 1,40 μ. έως 1,50 μ. Στο εσωτερικό του κτηρίου διακρίνονται τρεις τοίχοι πάχους περίπου 0,80 μ. Οπές στήριξης στο βόρειο τοίχο μαρτυρούν ότι το κτήριο θα είχε τουλάχιστον τρεις ορόφους⁶¹. Κοντά στην είσοδο του πύργου, στη νότια πλευρά του, ξεκινά περίβολος, που περιτρέχει τη βόρεια πλαγιά. Σώζεται το κατώτερο τμήμα με πλάτος 0,80 - 0,90 μ. Η κατασκευή έχει οχυρό χαρακτήρα, καθώς φαίνεται αρκετά ισχυρή και επιπλέον προστατεύει την κύρια είσοδο του κτηρίου⁶².

Στα ανατολικά της θέσης, στην πλαγιά, υπάρχουν κλιμακωτά άνδρα, αρκετά από τα οποία είναι θεμελιωμένα σε αρχαία αναλήμματα. Νότια του

⁶¹ Μάνθος (1991), σ. 146, σημ. 456.

⁶² Cherry et al. (1991), σ. 290. Lawrence (1979), σ. 192. Η άποψη του τελευταίου ότι ο αμυντικός χαρακτήρας του περιβόλου μπορούσε να προσφέρει καταφύγιο είναι αρκετά πιθανή.

πύργου διακρίνονται ίχνη λατόμευσης, απ' όπου μάλλον έγινε η εξόρυξη του δομικού υλικού. Έχει εντοπιστεί σε κοντινή περιοχή η θέση που πιθανολογείται ότι τροφοδοτούσε με νερό τον πύργο⁶³. Θέση άλλης μιας εγκατάστασης υπάρχει σε σχετικά κοντινή απόσταση, κοντά στην περιοχή του Αγ. Νικολάου⁶⁴. Ο Ψύλλας αναφέρει ότι στη θέση υπάρχουν πύργος, ερείπια οικοδομών και χωριό⁶⁵. Παρόμοια, αλλά με επιφύλαξη ως προς την εγκατάσταση, είναι και η αναφορά του Μάνθου⁶⁶.

Εντάσσεται στη γεωγραφική ενότητα 4.7 της Ποιήσας. Παρότι δεν βρίσκεται ακριβώς πάνω σε όριο ενοτήτων, η θέση του είναι πολύ κοντά στα φυσικά όρια των γεωγραφικών ενοτήτων 4.7 της Ποιήσας και 1.3 της Κορησίας.

Το οπτικό πεδίο της θέσης δίνει τη δυνατότητα κάλυψης και εποπτείας των περιοχών Πλαγιά, Άγ. Παντελεήμονας, Ελληνικά, Ασπροχόρτι, Ποίσες, Αγ. Μαρίνα, Βρόσκοπος. Στο Ασπροχόρτι μαρτυρούνται μεταλλευτικές εγκαταστάσεις⁶⁷. Επιπλέον, υπάρχει η δυνατότητα ελέγχου του οδικού δικτύου. Συγκεκριμένα, εποπτεύεται ο δρόμος από Ποίσες προς Φλέα, Μυλοπόταμο και Κορησία, αλλά και ο εσωτερικός δρόμος από την Ποιήσα προς την Ιουλίδα.

Οπτική επαφή έχει το κτίσμα τουλάχιστον με τον πύργο της Αγ. Μαρίνας (ΚΤ023) και τη θέση Μπερκέτη (ΚΤ022) και πιθανότατα με τον πύργο του Φώτη⁶⁸.

Ο πύργος έχει εντοπιστεί και έχει απασχολήσει αρκετούς ερευνητές κατά το παρελθόν⁶⁹.

Το χρονολογικό πλαίσιο στο οποίο τοποθετείται το κτήριο, κυρίως λόγω ομοιοτήτων με άλλα συναφή, είναι από τα τέλη του 4^{ου} αι. π.Χ. κ.εξ.

⁶³ Georgiou - Faraklas (1985), σ. 258, αρ. 47.06.

⁶⁴ Ο.π. σ. 258, αρ. 47.01. Πιθανολογείται η ύπαρξη είτε εγκατάστασης είτε πύργου, κυρίως κλασικής και ελληνιστικής περιόδου.

⁶⁵ Ψύλλας (1992), σ. 302, αρ. 13.

⁶⁶ Μάνθος (1991), σ. 78, αρ. 29.

⁶⁷ Ψύλλας (1992), σ. 302, σ. 10.

⁶⁸ Welter (1954), σ. 87-88, αρ. 9. Georgiou - Faraklas (1985), σ. 257, αρ. 46.01.

⁶⁹ Georgiou - Faraklas (1985), σ. 258, αρ. 47.04. Χρονολογούν την κατασκευή στην ελληνιστική περίοδο. Cherry et al. (1991), σ. 290. Lawrence (1979), σ. 192. Welter (1954), σ. 87-88, αρ. 11. Μάνθος (1991), σ. 78, 146, σημ. 455 και 456. Ψύλλας (1992), σ. 302, αρ. 13. Παπαγεωργιάδου (1990), σ. 314.

Εκτός από την εντυπωσιακή κατασκευή του ίδιου του κτηρίου, σημαντικό στοιχείο είναι ο περίβολος, ο οποίος δεν είναι απλά ένας μαντρότοιχος, όπου θα μπορούσαν να προστατευτούν μόνο τα ζώα μιας αγροικίας. Το πλάτος του τοίχου (0,80 - 0,90 μ.) μαρτυρά τη δυνατότητά του να αποτελεί ισχυρό τοίχο, ικανό για άμυνα. Το γεγονός ότι περιφράσσει την είσοδο του πύργου τού προσδίδει και οχυρωματικό χαρακτήρα.

Η δυνατότητα προστασίας που παρέχεται από το κτήριο υπερβαίνει αρκετά αυτήν μιας οχυρωμένης αγροικίας, όπου θα μπορούσε να καταφύγει μόνο μια ισχυρή οικογένεια της υπαίθρου, μαζί με όσους εργάζονται στα κτήματά της και τα αποκτήματά της.

Παρότι για την περιοχή δεν διαθέτουμε εκτενή στοιχεία ώστε να αποκατασταθεί σε μεγάλο βαθμό η οικιστική εικόνα του παρελθόντος, οι νεότερες πηγές επισημαίνουν ότι κοντά στον πύργο υπήρχαν ίχνη χωριού, δηλαδή εγκατάστασης. Ταυτόχρονα υπάρχουν ενδείξεις ύπαρξης και άλλων μικρότερων οχυρών κατασκευών σε μικρή σχετικά απόσταση. Είναι πιθανό ο πύργος της Πανάχρας να αποτελούσε ένα κεντρικό οχυρό καταφύγιο των εγκαταστάσεων περιμετρικά του πύργου. Επιπλέον, βρίσκεται κοντά στο όριο με την επικράτεια της Κορησίας.

Σ' αυτή την περίπτωση ο πύργος θα πρέπει να θεωρηθεί φυλακείο - οχυρό της υπαίθρου και άρα δημόσιο έργο. Στοιχεία όπως αποθηκευτικά αγγεία, αγγεία πόσεως, πιθάρια, μαγειρικά σκεύη, λυχνάρια, μυλόπετρες και [λιοτρίβια]⁷⁰ είναι απαραίτητα και σε μεγαλύτερες ομάδες ανθρώπων που καταφεύγουν για άγνωστο χρονικό διάστημα σε μια οχυρή κατασκευή ή μπορεί να σχετίζονται με υστερότερες χρήσεις του κτηρίου.

Η οπτική επαφή που έχει με τουλάχιστον άλλη μια θέση ανάλογων δυνατοτήτων, όπως η Αγ. Μαρίνα (KT023) και μια φρουκτωρία (KT022), εντάσσει το κτήριο σε ένα σύστημα άμυνας της υπαίθρου της ενδοχώρας.

Ο Lawrence, αναφερόμενος στο κτήριο, το αποδίδει σε πλούσιο γαιοκτήμονα. Στοιχείο που συνηγορεί σ' αυτή την απόδοση είναι το γεγονός ότι

⁷⁰ Εκτός από τη διατροφική αξία του λαδιού, υπάρχει και η φωτιστική χρήση του. Βλ. ενδεικτικά Μουλλού (2002), σ. 8-10. Αναφέρονται στοιχεία για τους πυρσούς.

βρίσκεται σε περιοχή που μπορεί να καλλιεργηθεί. Όμως θεωρεί πιθανό να κατέφευγαν σ' αυτό και οι περίοικοι, χωρίς τη βοήθεια των οποίων ο γαιοκτήμονας θα ήταν εύκολος στόχος. Υπερισχύει δηλαδή και σ' αυτή την περίπτωση ως σκέψη η δυνατότητα να κατέφευγαν πολλοί στο κτήριο.

22. Θέση Μπερκέτη (KT022, βλ. Πίνακα 22, Χάρτες 1-4 και 26, Δελτίο 22)

Βρίσκεται σε κορυφογραμμή λόφου, ανατολικά του ρέματος Κεραμίδι, στο ύψος που οι ορεινοί όγκοι του Αγ. Παντελεήμονα τείνουν να συναντήσουν τη δυτική κύρια υδροκριτική γραμμή που διασχίζει το νησί με κατεύθυνση ΝΔ - ΒΑ και απλώνεται ως το Πετροβούνι. Το τοπωνύμιο της περιοχής είναι Πλαγιά Αγ. Μαρίας.

Πρόκειται για φρουρά κυκλικού σχήματος με εκτιμώμενη περίμετρο περί τα 20 μ. Η τοιχοποιία δεν διακρίνεται ικανοποιητικά, αλλά δείχνει ακανόνιστη. Το υλικό δομής είναι σχιστόλιθος⁷¹.

Κοντά στη θέση υπάρχουν ίχνη εγκατάστασης με συγκέντρωση κεραμικής στην πλαγιά αμέσως ανατολικά, που χρονολογείται κυρίως στην κλασική και ελληνιστική περίοδο.

Βρίσκεται μεταξύ των γεωγραφικών ενοτήτων 4.5 και 4.6 των Ποισών, και κοντά στο όριο των 1.3 και 4.7.

Το οπτικό πεδίο της θέσης καλύπτει τις περιοχές Προφήτη Ηλία, Λουτριανή, Αγ. Παντελεήμονα, Σκιαδά, Αγ. Μαρίνα, Ασπροχόρτι, Ψαρόπυργο, Βρόσκοπο. Εποπτεύει τη ρεματιά της Λουτριανής και της Αγ. Μαρίας, τον Αγ. Παντελεήμονα και τμήμα της κοιλάδας των Ποισών.

Οπτική επαφή έχει με τις θέσεις των πύργων του Σκλαβονικόλα (; KT019), της Λουτριανής (KT020), του Αγ. Νικολάου - Ελληνικών (KT028), της Αγ. Μαρίας (KT023), της Πανάχρας (KT021), του Ψαρόπυργου (KT024).

Πιθανόν μια αναφορά του Μάνθου να περιλαμβάνει μεταξύ άλλων αρχαιοτήτων και αυτόν⁷².

⁷¹ Δυστυχώς ο χώρος είχε απορρίμματα και η φωτογραφία είναι ακατάλληλη, ήταν όμως η καλύτερη οπτική γωνία.

⁷² Μάνθος (1991), σ. 78, αρ. 26, σημ. 452. Για τη θέση αυτή αναφέρονται πέραν του ενός πύργου. Η Λ. Μενδώνη επεξηγεί ότι εντοπίστηκε τετράγωνος πύργος και μάλλον είναι διαφορετικός.

Από τα λίγα κατάλοιπα της θέσης και το μικρό τμήμα τοιχοποιίας, μάλλον χρονολογείται η θέση στην ελληνιστική περίοδο.

Το γεγονός ότι κοντά εντοπίζονται ίχνη εγκατάστασης και ότι βρίσκεται πάνω σε όριο γεωγραφικών περιοχών είναι ένα χαρακτηριστικό των φρυκτωριών, τουλάχιστον στην Κέα. Ο συσχετισμός της θέσης με κάποιο μικροοικισμό είναι επίσης πολύ πιθανός. Η οπτική επαφή με άλλα παρεμφερή κτήρια φαίνεται ότι το εντάσσει σε ένα σύστημα άμυνας της υπαίθρου.

23. **Θέση Αγ. Μαρίνα** (KT023, βλ. Πίνακα 23, Χάρτες 1-4 και 27, Δελτίο 23)

Η θέση καταλαμβάνει μικρό έξαρμα στην κοιλάδα της περιοχής Αγ. Μαρίνα. Τοπογραφικά υπάρχουν πολλές ομοιότητες με τη θέση Δοσωνάρι - Κόκκινο Κελί (KT015). Βρίσκεται σε χαμηλό σημείο μέσα στην κοιλάδα, περιτριγυρισμένο από υψώματα. Το τοπωνύμιο σχετίζεται με τη Μονή της Αγ. Μαρίας, που κτίστηκε κατά το 16^ο αι. δίπλα στον πύργο.

Το σχήμα του πύργου είναι τετράγωνο με διαστάσεις 10 μ. x 10,28 μ. και σωζόμενο ύψος 19,632 μ., ενώ υπολογίζεται ότι ξεπερνούσε τα 20 μ. Εκτιμάται ότι είχε πέντε ορόφους. Εγκαταστάσεις σχετικές με την ύδρευση των χρηστών του και πηγή έχει στο ισόγειο. Ως υλικό δομής έχει επιλεγεί κυρίως ο σχιστόλιθος, αλλά χρησιμοποιήθηκε επίσης γνεύσιος, σιπολίνης και γκρι ασβεστόλιθος. Η τοιχοποιία είναι ψευδισόδομη τραπεζιόσχημη. Το πλάτος των τοίχων φτάνει το 1 μ. Διατηρούνται σημαντικά μορφολογικά στοιχεία, όπως περιμετρικός εξώστης σε προβόλους. Σήμερα διατηρούνται κυρίως η βόρεια και η δυτική πλευρά. Μεγάλο τμήμα του πύργου κατέρρευσε με το σεισμό του 1853⁷³. Θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως φυλάκιο - πύργος καταφυγής.

Παρότι τα ίχνη κατοίκησης της περιοχής δεν φαίνονται εκτεταμένα όπως προκύπτει από τις έως τώρα διενεργηθείσες επιφανειακές έρευνες, υπάρχουν στοιχεία που μαρτυρούν εγκαταστάσεις στη συγκεκριμένη γεωγραφική ενότητα⁷⁴. Στα βόρεια του πύργου υπάρχουν ίχνη του τόπου λατόμευσης του δομικού υλικού. Στα δυτικά του κτηρίου διέρχεται αμαξιτός αρχαίος δρόμος. Έχουν

⁷³ Καζαμιάκης (2003), σ. 24.

⁷⁴ Georgiou - Faraklas (1985), σ. 258, αρ. 47.01-47.09.

αναφερθεί ίχνη αρματοροχιάς στην κοίτη του⁷⁵. Συνέδεε την Ποιήσα με τις περιοχές Φλέα - Μυλοπόταμο και Κορησία. Μία άλλη οδική χάραξη ελέγχεται από τον πύργο και διέρχεται από την ανατολική περιοχή του, συνδέοντας την Ποιήσα με την Ιουλίδα.

Ανήκει στη γεωγραφική ενότητα 4.7 των Ποισσών και καταλαμβάνει το κέντρο της περιοχής.

Το οπτικό πεδίο της θέσης δίνει τη δυνατότητα επόπτευσης των περιοχών Ασπροχόρτι, Πλαγιά, Βρόσκοπος, Αγ. Μαρίνα, Πανάχρα.

Έχει οπτική επαφή με τις εξής συναφείς κατασκευές: της Πανάχρας (KT021), του Μπερκέτη (KT022), του Φώτη (:).

Πολλοί μελετητές έχουν ασχοληθεί με τον συγκεκριμένο πύργο και είναι ποικίλες οι ερμηνείες που έχουν προταθεί⁷⁶.

Από το σύστημα δομής, το κτήριο χρονολογείται στα τέλη του 4^{ου} αι. π.Χ.

Πρόκειται για χαρακτηριστικό παράδειγμα πύργου (χαρακτηρισμός ως προς το κτίσμα και όχι ως προς τη χρήση) που, ενώ βρίσκεται σε πεδινή περιοχή και κοντά σε καλλιεργήσιμες εκτάσεις, δεν συγκεντρώνει άλλα χαρακτηριστικά γνωρίσματα που έχουν προταθεί για αγροτικούς - ιδιωτικούς πύργους. Αν και αυτό μπορεί να οφείλεται σε απώλεια στοιχείων λόγω της ίδρυσης της Μονής της Αγ. Μαρίνας ακριβώς δίπλα, φαίνεται ότι η αποκλειστική χρήση του όρου *πύργος* μόνο για ιδιωτικά κτίσματα δεν ευσταθεί, τουλάχιστον σ' αυτή την περίπτωση. Αυτό γιατί ο όρος *πύργος* αναφέρεται στο κτίσμα και όχι στη χρήση του, και κατ' επέκταση στο χρήστη του. Πρόκειται δηλαδή για μια διαφορετική προσέγγιση των πηγών⁷⁷.

Χαρακτηριστικό αυτού του πύργου είναι η κεντρική θέση που κατέχει στη γεωγραφική ενότητα που ανήκει. Αυτό καθιστά το κτήριο «πρωταγωνιστή» της περιοχής. Το γεγονός ότι ελέγχει το βασικό οδικό δίκτυο του χώρου αποτελεί

⁷⁵ Καζαμιάκης - Πίκουλας (1999), σ. 177-188.

⁷⁶ Εδώ παρατίθενται οι πιο πρόσφατοι μελετητές. Welter (1954), σ. 87-93, αρ. 10. Lawrence (1979), σ. 194 κ.εξ. πίν. 18-19, 30. Georgiou - Faraklas (1985), σ. 258, αρ. 47.05, υποσ. 2. Cherry et al. (1991), σ. 286-287, 295-297. Μάνθος (1991), σ. 79-81, σημ. 470. Ψύλλας (1992), σ. 189-190. Μενδώνη (1998α), σ. 282. Παπαγεωργιάδου (1990), σ. 314. Βενιέρη (2003), σ. 18, Καζαμιάκης (2003), σ. 24, Γαλάνη (2003), σ. 28.

⁷⁷ Munn (1983), σ. 43. Στις αρχαίες πηγές αναφέρεται ο όρος *πύργος* ως δημόσιο έργο, κυρίως ως κατασκευή στα τείχη των πόλεων.

επίσης κύριο χαρακτηριστικό. Διέθετε δίοδο διαφυγής και ύδρευση. Επίσης εποπτεύει όλη την υδροκριτική λεκάνη στην οποία εντάσσεται και, μέσω της οπτικής επαφής με άλλους πύργους ή φρουκτωρίες, ανήκει σε σύστημα αμυντικό της εγγύς και ευρύτερης περιοχής. Ιδιαίτερα αμυντικός και ισχυρός είναι ο κατασκευαστικός χαρακτήρας του κτίσματος, που δίνει την εντύπωση οχυρού φυλακείου - πύργου καταφυγής, με δυνατότητες καταφυγής σ' αυτόν μεγάλης ομάδας ανθρώπων και οργάνωσης της τοπικής άμυνας σε σχέση με το κτήριο. Τα στοιχεία αυτά οδηγούν στην πιο πιθανή παραδοχή, ότι πρόκειται για δημόσιο έργο και όχι για αγροτικό - ιδιωτικό πύργο.

24. Θέση Ψαρόπυργος (ΚΤ024, βλ. Πίνακα 24, Χάρτες 1-4 και 28, Δελτίο 24)

Βρίσκεται στο ανατολικό άκρο της κορυφογραμμής του βουνού Τούρκος. Η θέση καταλαμβάνει ύψωμα που εποπτεύει την κοιλάδα των Ποισών - Αγ. Μαρίνας και το κτήριο βρίσκεται στην πλαγιά, λίγο κάτω από την κορυφογραμμή.

Στη θέση σήμερα διακρίνεται σειρά από σταβλιά. Έχουν κτιστεί με δομικό υλικό του αρχαίου κτηρίου. Κυριαρχούν ο σχιστόλιθος και ο γκρι ασβεστόλιθος. Διακρίνονται λιθόπλινθοι που φέρουν γωνιαία ταινία, χαρακτηριστικό αυτών των κτηρίων. Οι πλευρές του φαίνονται στο εσωτερικό των στάβλων. Οι σωζόμενες διαστάσεις είναι περίπου 10 μ. x 10 μ. και ύψος περί τα 2 μ. Η τοιχοποιία φαίνεται ψευδισόδομη, κατά τόπους τραπεζιόσχημη. Ίσως πρόκειται για φυλακείο. Κοντά στον πύργο υπάρχει ημιυπόγεια κατασκευή, ενώ έχει υποστηριχθεί ότι υπήρχαν και ίχνη περιβόλου⁷⁸.

Στην πλαγιά ανατολικά της θέσης υπάρχουν ενδείξεις εγκατάστασης με πολλή κεραμική διαφόρων περιόδων, κυρίως χρηστική. Αρκετοί αναλημματικοί τοίχοι καλλιέργειας, νότια της θέσης, έχουν εδραστεί σε αρχαία άνδρα. Εκτός από αυτές τις θέσεις σημειώνονται και άλλες στην εγγύς περιοχή⁷⁹.

⁷⁸ Γαλάνη - Μενδώνη - Παπαγεωργιάδου (1987), σ. 242, σχ. 6. Στο σχέδιο δεν διακρίνονται ίχνη περιβόλου. Μάνθος (1991), σ. 77-78, σημ. 449.

⁷⁹ Georgiou - Faraklas (1985), σ. 259, αρ. 48.01, 48.02. Θέσεις των χρονικών περιόδων που μας ενδιαφέρουν. Πρόβλημα αποτελεί το γεγονός ότι ανήκουν σε άλλη γεωγραφική ενότητα, που ανήκει όμως και αυτή στις Ποίσεις. Βλ. επίσης τις θέσεις 48.03-05.

Εντάσσεται στη γεωγραφική ενότητα 4.4 των Ποισών, βρίσκεται όμως πολύ κοντά στα όρια των ενοτήτων 4.4, 4.7, και 4.8, καθώς επίσης και κοντά στα σύνορα με την επικράτεια της Κορησίας, την περιοχή 1.1 στον Πάουρα.

Το οπτικό πεδίο της θέσης καλύπτει τις περιοχές Κάτω Μεριά, Σκιαδά, Φυρά, Κατεβατή, Πετρούσσα, Αγ. Θεοδώρους, Κούνδουρο.

Οπτική επαφή έχει με τους πύργους του Ματζουκάτου (;), του Αγ. Νικολάου Κάτω Μεριάς (; ΚΤ029) και τις φρουκτωρίες του Κούνδουρου (ΚΤ01) και του Μπερκέτη (ΚΤ022). Επίσης έχει άμεση οπτική επαφή με την ακρόπολη των Ποισών.

Τη θέση σημειώνουν αρκετοί μελετητές⁸⁰. Ο πύργος χρονολογείται στον ύστερο 4^ο αι. π.Χ. κ.εξ⁸¹.

Σ' αυτή την περίπτωση, είναι αρκετά δύσκολο και επισφαλές να διακρίνει κανείς αν πρόκειται για αγροτικό πύργο ή για φυλακείο. Χαρακτηριστικά όπως η γεινίαση με καλλιεργήσιμες εκτάσεις και η ύπαρξη ημιυπόγειων χώρων υδρομάστευσης θεωρείται ότι παραπέμπουν σε αγροτικό - ιδιωτικό πύργο. Αν όμως εντάξουμε το κτήριο στο οικιστικό πλαίσιο της περιοχής, όπως ως τώρα σημειώνεται στη βιβλιογραφία, παρατηρούμε ότι περιμετρικά του πύργου υπάρχουν αρκετές θέσεις εγκαταστάσεων απ' όπου θα μπορούσαν οι κάτοικοι να καταφεύγουν σ' αυτόν. Η τελευταία εκδοχή παραπέμπει σε σποραδική αγροτική κατοίκηση του χώρου, δηλαδή σε εγκαταστάσεις με μορφή μικροοικισμών. Η οργάνωση της άμυνας αυτών των μικροοικισμών της υπαίθρου μπορεί κάλλιστα να έχει σημείο αναφοράς τον πύργο. Σ' αυτή την περίπτωση το έργο θα πρέπει να θεωρηθεί κοινοτικό, με σαφή αμυντικό χαρακτήρα, δηλ. στρατιωτικό και άρα δημόσιο έργο. Η ένταξη του κτηρίου σε δίκτυο πύργων (δηλ. φυλακείων και φρουκτωριών), μέσω της οπτικής επαφής που επιτυγχάνει με άλλες ελεύθερες στην υπαίθρο οχυρές κατασκευές, και το γεγονός ότι βρίσκεται κοντά σε πολλά όρια περιοχών, δείχνει πύργο στις εσχαιές και συνηγορεί προς το να θεωρηθεί

⁸⁰ Γαλάνη - Μενδώνη - Παπαγεωργιάδου (1987), σ. 242, σχ. 6. Georgiou - Faraklas (1985), σ. 254, αρ. 44.02. Μάνθος (1991), σ. 77-78, σημ. 449. Ψύλλας (1992), σ. 302, αρ. 9. Παπαγεωργιάδου (1990), σ. 314.

⁸¹ Γαλάνη - Μενδώνη - Παπαγεωργιάδου (1987), σ. 242, σχ. 6.

δημόσιο έργο. Λόγω έλλειψης περισσότερων στοιχείων, η απόπειρα ερμηνευτικής προσέγγισης μένει ελλιπής.

25. Θέση Τούρκος - Πηγανιά (ΚΤ025, βλ. Πίνακα 25, Χάρτες 1-4 και 29, Δελτίο 25)

Βρίσκεται στο δυτικό άκρο της κορυφογραμμής του βουνού Τούρκος, σε περιοχή που ονομάζεται Πηγανιά. Εποπτεύει την κοιλάδα της Ποιήσας και όλο τον πέριξ θαλάσσιο χώρο.

Σώζεται το Β και Α τμήμα κυκλικού κτηρίου που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως φρουκτωρία. Η εκτιμώμενη περίμετρός του είναι 26 μ. και σώζεται σε ύψος 1,40 μ. Η τοιχοποιία φαίνεται ακανόνιστη και το υλικό δομής είναι ο σχιστόλιθος. Στη ΝΑ πλευρά διακρίνεται κάθετη λίθος σαν παραστάδα θύρας.

Πιθανή θέση εγκατάστασης κοντά στη φρουκτωρία εντοπίστηκε σε 50 - 100 μ. δυτικά, όπου υπάρχει πλάτωμα με μεγάλη συγκέντρωση κεραμικής⁸².

Ανήκει στη γεωγραφική ενότητα 4.4 των Ποισών και βρίσκεται στο όριο μεταξύ των ενοτήτων 4.4 και 4.8 της ίδιας πόλης.

Το οπτικό πεδίο της θέσης παρέχει δυνατότητα εποπτείας των περιοχών Βρόσκοπος, κοιλάδα Ποισών, Καστελλάκια, Φυρά, Βρουλίδια, Σκιαδάς, Πετρούσσα, Αγ. Θεόδωροι, Κάτω Μεριά και άνυσμα θαλάσσιου χώρου 180° (εκτός από τις δυτικές ακτές που βρίσκονται από κάτω του).

Διατηρεί οπτική επαφή με τις εξής θέσεις: Ματζουκάτου, Λέπουρα (ΚΤ026), Καστελλάκια (ΚΤ027), Κούνδουρου (ΚΤ01), Αγ. Νικολάου Κάτω Μεριάς (ΚΤ029), πιθανόν με τον Αγ. Νικόλαο Ελληνικών (; ΚΤ028) και βέβαια με την ακρόπολη της Ποιήσας.

Η φρουκτωρία του Τούρκου είναι αρκετά γνωστή και έχει απασχολήσει αρκετούς ερευνητές⁸³.

⁸² Ο.π., σ. 241. Ίσως είχε εντοπιστεί η ίδια θέση.

⁸³ Welter (1954), σ. 87-88, αρ. 16. Γαλάνη - Μενδώνη - Παπαγεωργιάδου (1987), σ. 241, σχ. 5. Georgiou - Faraklas (1985), σ. 254, αρ. 44.01. Μενδώνη (1998α), σ. 279. Μάνθος (1991), σ. 73, σημ. 406-408. Ψύλλας (1992), σ. 301. Παπαγεωργιάδου (1990), σ. 313.

Φαίνεται ότι και χρονολογικά δεν απέχει από τις υπόλοιπες φρουκτωρίες του νησιού. Πιθανότερη είναι η χρονολόγηση στα τέλη του 4^{ου} αι. π.Χ. κ.εξ.

Οι περισσότεροι μελετητές συμφωνούν ότι αποτελεί μέρος του αμυντικού συστήματος της Ποιήσας, συμπληρώνοντας την οχύρωση της πόλης. Επιπλέον, η παρουσία θέσης εγκατάστασης κοντά στο κτήριο υποδηλώνει και τους χρήστες της φρουκτωρίας. Πιο πιθανή είναι η εκδοχή ενός αγροτικού μικροοικισμού, που θα πρέπει να συσχετιστεί με τη λειτουργία του αμυντικού αυτού έργου.

26. **Θέση Λέπουρα** (KT026, βλ. Πίνακα 26, Χάρτες 1-4 και 30, Δελτίο 26)

Στην προέκταση της κορυφογραμμής όπου βρίσκεται η ακρόπολη της Ποιήσας και καταλήγει στο ακρωτήριο Ταρσανάς βρίσκονται τα κατάλοιπα μιας φρουκτωρίας. Η ευρύτερη περιοχή λέγεται Καστελλάκια.

Επιτόπου σώζονται σήμερα τα κατάλοιπα της φρουκτωρίας, δηλαδή ένας λιθωσώρς από γκρι ασβεστόλιθο και σχιστόλιθους, χαρακτηριστικά υλικά δομής τέτοιων κτηρίων. Το σχήμα φαίνεται ότι μάλλον είναι κυκλικό, με εκτιμώμενη περίμετρο περί τα 22 μ. Από την τοιχοποιία τίποτα δεν διακρίνεται.

Οι πλησιέστερες θέσεις της περιοχής είναι ασφαλώς η ακρόπολη της Ποιήσας, σε απόσταση περίπου 300 μ. ανατολικά. Η διάσπαρτη κεραμική που εντοπίστηκε χρονολογείται στην κλασική, ελληνιστική και ίσως στη ρωμαϊκή περίοδο. Κάποια ίχνη σποραδικών εγκαταστάσεων παρατηρούνται στις πλαγιές ΝΔ της ακρόπολης.

Ανήκει στη γεωγραφική ενότητα 4.4 των Ποισών. Βρίσκεται σε όριο υποπεριοχής της ίδιας ενότητας.

Έχει τη δυνατότητα να εποπτεύσει τις περιοχές Κάτω Μεριά, Καστελλάκια, Κούνδουρο, Βρόσκοπο, Ποίσεις, Πηγανιά, Ψαρόπυργο, Σκιαδά.

Διατηρεί οπτική επαφή με την ακρόπολη της Ποιήσας και τους πύργους ή φρουκτωρίες Τούρκου - Πηγανιάς (KT025), Κούνδουρου (; KT01), Καστελλάκια (KT027), Φυρά - Βρουλίδια (; KT030).

Η πιθανή χρονολόγηση της θέσης δύσκολα μπορεί να διαφοροποιείται από τα τέλη του 4^{ου} αι. π.Χ. κ.εξ.

Φαίνεται ότι ανήκει στο άμεσο αμυντικό σύστημα της ακρόπολης των Ποισών, μαζί με τις φρουκτωρίες στο Τούρκο και στα Καστελλάκια. Έχει τη δυνατότητα να εποπτεύσει επιπλέον τη δυτική ακτή της Πηγασιάς και του Βρόσκοπου, πράγμα που είναι αδύνατο για τη φρουκτωρία στο Τούρκο. Θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι λειτουργούσε και ως φάρος του λιμανιού των Ποισών.

27. Θέση Καστελλάκια (ΚΤ027, βλ. Πίνακα 27, Χάρτες 1-4 και 31, Δελτίο 27)

Βρίσκεται σε έξαρμα του εδάφους κοντά στη θάλασσα, νότια του όρμου Καστελλάκια. Εποπτεύει το θαλάσσιο χώρο και τις πλαγιές της ίδιας περιοχής.

Επιτόπου σώζεται το δομικό υλικό του κτηρίου άτακτα ριγμένο. Δεν διακρίνεται το σχήμα και μόνο υποθέσεις μπορούν να γίνουν, κυρίως βάσει των εντελώς ορθογώνιων και καθόλου καμπύλων λιθόπλινθων. Το υλικό δομής ήταν σχιστόλιθος. Πιθανόν πρόκειται για φρουκτωρία.

Κάτω από τη θέση του κτηρίου, στα νότια, σώζονται λείψανα αρχαίων τοίχων, που υποδηλώνουν εγκατάσταση⁸⁴.

Ανήκει στη γεωγραφική ενότητα 4.3 των Ποισών και βρίσκεται στο όριο των ενοτήτων 4.4 και 4.3 της ίδιας πόλης.

Το οπτικό πεδίο του κτηρίου δίνει τη δυνατότητα εποπτείας των περιοχών Βρόσκοπος και Καστελλάκια.

Έχει οπτική επαφή με τα κτήρια του Λέπουρα (ΚΤ026), του Τούρκο - Πηγασιάς (ΚΤ025), του Κούνδουρου (; ΚΤ01), των Φυρών - Βρουλιδίων (; ΚΤ030) και με την ακρόπολη της Ποιάσας.

Περιορισμένες αναφορές υπάρχουν για τα συγκεκριμένα κατάλοιπα⁸⁵. Η χρονολόγηση του κτηρίου θα πρέπει μάλλον να ενταχθεί στο γενικότερο πλαίσιο των τελών του 4^{ου} αι. π.Χ. κ.εξ.

Το βέβαιο είναι ότι κάποια οχυρή κατασκευή υπήρξε στο χώρο. Αυτή ήταν ενταγμένη σε δίκτυο άμυνας που επιβεβαιώνεται από την οπτική επαφή της θέσης με άλλα παρόμοια κτήρια. Κοντά στη θέση υπάρχουν ίχνη εγκατάστασης και μια αναφορά για ύπαρξη χωριού. Χωρίς όμως την τελική δημοσίευση των

⁸⁴ Γαλάνη - Μενδώνη - Παπαγεωργιάδου (1987), σ. 241. Διακρίνουν κυκλική κάτοψη της φρουκτωρίας.

⁸⁵ Μάνθος (1991), σ. 79, σημ. 463, 464. Ψύλλας (1992), σ. 302, αρ. 3. Αναφέρει ύπαρξη χωριού.

εκτεταμένων επιφανειακών ερευνών είναι δύσκολο να προχωρήσει κανείς σε περαιτέρω ερμηνευτικές προσεγγίσεις.

28. Θέση Αγ. Νικόλαος Ελληνικά (KT028, βλ. Πίνακα 28, Χάρτες 1-4 και 32, Δελτίο 28)

Η θέση βρίσκεται ανατολικά του κεντρικού δρόμου Ιουλίδας - Κάτω Μεριάς, μεταξύ των περιοχών Ελληνικά, Αστρά και Παναγιά. Καταλαμβάνει ύψωμα κορυφογραμμής και είναι σε επαφή με το ιερό της εκκλησίας Αγ. Νικόλαος.

Το κτήριο είναι κυκλικό και πρόκειται για φρουκτωρία. Ορατή είναι η εσωτερική του πλευρά με σωζόμενο μήκος 9,70 μ., ενώ η εκτιμώμενη περίμετρός του είναι περίπου 26 μ. Το σωζόμενο ύψος του είναι 1,60 μ. Σώζεται τμήμα της εσωτερικής κλίμακας της φρουκτωρίας, που εφάπτεται περιμετρικά στον εσωτερικό τοίχο της, και πιθανότατα στηριζόταν σε κεντρική κτιστή κολόνα. Το υλικό δόμησης είναι σχιστόλιθος.

Στη ΝΑ πλαγιά βρέθηκε διάσπαρτη κεραμική, που υποδηλώνει πιθανή θέση εγκατάστασης.

Ανήκει στη γεωγραφική ενότητα 3.3 της Καρθαίας και βρίσκεται πολύ κοντά στο όριο των περιοχών 3.3, 4.6 και 4.5.

Η θέση έχει δυνατότητα εποπτείας των περιοχών του Αγ. Σέρη, του Αγ. Συμεών, της Κεφάλας Ατζερίτη, της Πετρούσσας - Αγ. Θεοδώρων, των Ελληνικών, του Αγ. Παντελεήμονα, του Αστρά, του λαγκαδιού Αγ. Συμεών.

Οπτική επαφή διατηρεί με άλλα ομοειδή κτήρια, όπως του Αγ. Σέρη, του Σταβάρη (;), του Αγ. Αθανασίου - Ελληνικών (;), της Παναγίας Λουτριανής (; KT020), του Αγ. Συμεών - Χειμωνικής (KT038), του Αγ. Νικολάου Κάτω Μεριάς (KT029), του Τούρκου - Πηγανιάς (KT025).

Η θέση έχει εντοπιστεί από ερευνητές κατά το παρελθόν⁸⁶. Το κτήριο χρονολογείται στην ίδια περίοδο όπως τα περισσότερα του είδους στο νησί, δηλαδή στα τέλη του 4^{ου} αι. π.Χ. κ.εξ.

⁸⁶ Welter (1954), σ. 87-88, αρ. 14. Μάνθος (1991), σ. 62, αρ. 24, σημ. 326.

Λόγω έλλειψης τελικής δημοσίευσης των εκτεταμένων επιφανειακών ερευνών στην περιοχή, είναι επισφαλές να επιχειρηθεί οποιαδήποτε ερμηνεία σε σχέση με το περιβάλλον του κτίσματος. Το γεγονός ότι έχει εντοπιστεί τουλάχιστον μια θέση εγκατάστασης κοντά του και ότι βρίσκεται πολύ κοντά σε όρια επικρατειών οδηγεί σε ένα σχήμα γνωστό για τις φρουκτωρίες του νησιού. Συσχετίζεται με πιθανό μικροοικισμό σποραδικά κατοικημένο και βρίσκεται σε όρια περιοχών. Η οπτική επαφή με δύο ακόμα κτήρια της επικράτειας της Καρθαίας το εντάσσει σε ένα δίκτυο άμυνας της πόλης αυτής.

29. Θέση Αγ. Νικόλαος Κάτω Μεριάς (KT029, βλ. Πίνακα 29, Χάρτες 1-4 και 33, Δελτίο 29)

Βρίσκεται σε πλαγιά λόφου, βόρεια της εκκλησίας του Αγ. Νικολάου, σε σημείο που τέμνονται η ανατολική κύρια υδροκριτική γραμμή του νησιού από τον Προφήτη Ηλία και η υδροκριτική γραμμή από την Κεφάλα του Ατζερίτη. Ο κεντρικός επαρχιακός δρόμος βρίσκεται ανατολικά της θέσης και ο οικισμός της Κάτω Μεριάς αναπτύσσεται στα ΝΔ. Βορειοανατολικά του σημείου βρίσκεται η περιοχή Χειμωνική. Καταλαμβάνει θέση επάνω ακριβώς στο φυσικό όριο των επικρατειών της Ποιήσας και της Καρθαίας. Έχει τη δυνατότητα εποπτείας του περάσματος Ιουλίδας - Καρθαίας.

Τα κατάλοιπα του κτηρίου σήμερα έχουν μετατραπεί σε στάβλο. Οι κατώτεροι δόμοι φαίνεται να βρίσκονται *in situ*, αλλά μόνο με ανασκαφική έρευνα μπορεί να διαπιστωθεί ασφαλώς. Διακρίνονται τμήματα όπου φαίνεται ότι έχει γίνει δεύτερη χρήση οικοδομικού υλικού και αναδιάταξη. Το κτήριο έχει διαστάσεις 7,10 μ. x 5,10 μ. και σωζόμενο ύψος που φτάνει περίπου τα 1,5 - 2 μ. Το σχήμα είναι ορθογώνιο. Η λιθοδομή είναι αποδιοργανωμένη και είναι ευκρινείς οι ποικίλες υστερότερες επεμβάσεις. Το υλικό δομής είναι σχιστόλιθος και γκρι ασβεστόλιθος.

Σε απόσταση 10 - 12 μ. ΒΑ του κτίσματος έχουν επισημανθεί, στο εσωτερικό παρακείμενου στάβλου, τοίχος μήκους περίπου 8,50 - 8,70 μ. και

αμέσως ανατολικά του ίχνη κτηρίου τετράγωνης κάτοψης⁸⁷. Οι διαστάσεις αυτού του κτηρίου είναι περίπου 10 μ. x 12 μ. και σώζεται σε ύψος 1,5 μ. Η τοιχοποιία που διακρίνεται είναι ακανόνιστη και ψευδισόδομη τραπεζιόσχημη. Μάλλον πρόκειται για θέση φυλακείου.

Στην πλαγιά αμέσως Ν - ΝΑ υπάρχει διάσπαρτη κεραμική, που υποδηλώνει θέση πιθανής εγκατάστασης. Κεραμική και άλλες ενδείξεις εντοπίστηκαν σε όλη την περιοχή της Κάτω Μεριάς.

Βρίσκεται στο όριο των γεωγραφικών ενοτήτων 3.4, 3.5 και 4.5 και το πιθανότερο είναι ότι ανήκει στην Καρθαία.

Η θέση προσφέρει εποπτεία των περιοχών: Αγ. Απόστολοι (Κάτω Μεριά), Αγ. Συμεών, Κεφάλια Ατζερίτη, Χαβουνά, Αγ. Θεόδωροι (Πετρούσσα), Σκιαδάς, ακρόπολη της Ποιήσας, Τούρκος - Πηγανιά, Βρόσκοπος.

Οπτική επαφή έχει με τις φρουκτωρίες του Τούρκου - Πηγανιάς (ΚΤ025), του Αγ. Νικολάου Ελληνικών (ΚΤ028), των Αγ. Θεοδώρων / Πετρούσσας (ΚΤ09;), του Ψαρόπυργου (ΚΤ024).

Η θέση είναι γνωστή σε μελετητές που έχουν ασχοληθεί με αυτά τα κτήρια⁸⁸. Χρονολογικά κρίνοντας όσο είναι δυνατό από την τοιχοποιία, η θέση μάλλον εντάσσεται στο χρονολογικό πλαίσιο των ομοειδών κτηρίων του νησιού, δηλαδή στα τέλη του 4^{ου} αι. π.Χ. κ.εξ.

Έχει ήδη επισημανθεί από μελετητές ο αμυντικός χαρακτήρας του κτηρίου⁸⁹. Σε νεότερους ερευνητές αναφέρεται ότι κοντά στο κτήριο υπήρχε υπόγεια δίοδος διαφυγής. Το φυλακείο επιτηρεί εκτάσεις αμιγούς αγροτικού χαρακτήρα, όμως επιπλέον επιτηρεί οδικό δίκτυο και βρίσκεται σε φυσικό όριο περιοχών και επικρατειών πόλεων. Πέριξ της θέσης φαίνεται ότι αναπτύσσονταν μικροοικισμοί των οποίων η προστασία σχετίζεται με το κτήριο. Η οπτική επαφή του κτηρίου δίνει την αίσθηση ενοποίησης του χώρου, των επικρατειών της Καρθαίας και της Ποιήσας, μέσω της επικοινωνίας με την ακρόπολη της τελευταίας. Αν και οι θέσεις στην περιοχή δεν είναι τόσες ώστε να επιχειρηθεί

⁸⁷ Γαλάνη - Μενδώνη - Παπαγεωργιάδου (1987), σ. 243, σχ. 7. Φαίνεται ότι αποδίδουν το κτήριο στην Ποιήσα.

⁸⁸ Γαλάνη - Μενδώνη - Παπαγεωργιάδου (1987), σ. 243, σχ. 7. Μάνθος (1991), σ. 93 ΙΘ' , 63, σημ. 334. Ψύλλας (1992), σ. 299, αρ. 9. Welter (1954), σ. 87-88, αρ. 21.

αποκατάσταση του δικτύου αυτών των κτηρίων, εντούτοις το κτήριο φαίνεται ότι εντάσσεται σε ένα τέτοιο δίκτυο με τις έως τώρα γνωστές θέσεις. Σύμφωνα με τα διαθέσιμα στοιχεία, φαίνεται πιο πιθανό να πρόκειται για δημόσιο έργο και όχι για αγροτικό πύργο.

30. **Θέση Φυρά - Βρουλίδια** (ΚΤ030, βλ. Πίνακα 30, Χάρτες 1-4 και 34, Δελτίο 30)

Καταλαμβάνει σημείο σε κορυφογραμμή που καταλήγει στην υδροκριτική λεκάνη πέριξ του όρμου Καδιά. Βρίσκεται ΝΑ του Αγ. Νικολάου Κούνδουρου και βόρεια του Αγ. Βλάση, κοντά στον επαρχιακό δρόμο Ποισών - Κάτω Μεριάς. Το τοπωνύμιο της περιοχής είναι Φυρά - Βρουλίδια.

Σώζεται η ΝΔ γωνία του κτηρίου, που διατηρεί πέντε ορατούς δόμους. Τα λείψανά του είναι ενσωματωμένα σε σύγχρονο στάβλο. Οι αρχικές διαστάσεις του κτηρίου δεν σώζονται ή δεν είναι ορατές. Οι σωζόμενες ορατές διαστάσεις είναι 4,30 μ. x 2,70 μ. και ύψος 1,60μ. και αντιστοιχούν σε ορθογώνιο κτήριο, που το δομικό του υλικό είναι αποκλειστικά σχιστόλιθος. Οι λιθόπλινθοι είναι καλά κατεργασμένοι και η τοιχοποιία φαίνεται ψευδισόδομη. Τέσσερις επάλληλα τοποθετημένες πλάκες και βύσματα στη λιθοδομή μαρτυρούν χρονολόγηση στον 4^ο ή 3^ο αι. π.Χ. Δεν διακρίνεται πουθενά συνδετικό κονίαμα. Πρόκειται για πύργο που ίσως χρησιμοποιήθηκε ως φυλακείο. Τα κατάλοιπα υποδεικνύουν κτήριο ισχυρής και μάλλον αρκετά οχυρής κατασκευής.

Στα ΒΑ εντοπίστηκε θέση εγκατάστασης με αρκετή κεραμική και αρχαία αναλήμματα καλλιέργειας και βρίσκεται σε απόσταση 50 - 100 μ. μακριά από το κτήριο. Επίσης εντοπίστηκαν ενδείξεις σποραδικής κατοίκησης στην ευρύτερη περιοχή προς τα ΒΔ. Η κεραμική χρονολογείται κυρίως από την αρχαϊκή έως την ελληνιστική περίοδο.

Η θέση ανήκει στη γεωγραφική ενότητα 4.3 της Ποιήσας και δεν βρίσκεται σε όριο περιοχών, αλλά σε όριο υποπεριοχής της ίδιας ενότητας.

Το οπτικό πεδίο της θέσης καλύπτει τις περιοχές Κάτω Μεριά, Αγ. Βλάση, Αγ. Θεοδώρους - Πετρούσσα, Φρέα, Κούνδουρο.

⁸⁹ Γαλάνη - Μενδώνη - Παπαγεωργιάδου (1987), σ. 242-243.

Έχει δυνατότητα οπτικής επαφής με τις θέσεις Ματζουκάτου, Κούνδουρου (ΚΤ01), Αγ. Παρασκευή (ΚΤ031), Καστελλάκια (; ΚΤ027), Λέπουρα (; ΚΤ026).

Χρονολογικά το κτήριο μάλλον ανήκει στο ίδιο πλαίσιο των τελών του 4^{ου} αι. π.Χ. κ.εξ.

Οι πιθανές ερμηνείες που μπορούν να δοθούν είναι αρκετά επισφαλείς χωρίς την ανασύνθεση του οικιστικού πλέγματος. Φαίνεται πάντως ότι υπάρχουν θέσεις αγροτικών εγκαταστάσεων στο περιβάλλον του κτηρίου που υποδηλώνουν σποραδική κατοίκηση της περιοχής. Χρειάζεται πληρέστερη έρευνα για να αποδοθεί στο κτήριο καθαρά αγροτικός χαρακτήρας ή να θεωρηθεί φυλακείο - αμυντικό έργο ενός αγροτικού μικροοικισμού. Η οπτική επαφή με άλλους πύργους και φρουκτωρίες το εντάσσει σε δίκτυο άμυνας της περιοχής των Ποισών.

31. Θέση Αγ. Παρασκευή (ΚΤ031, βλ. Πίνακα 31, Χάρτες 1-4 και 35, Δελτίο 31)

Καταλαμβάνει θέση σε ύψωμα κορυφογραμμής βόρεια του ρέματος του Κουμάντου, ενώ βρίσκεται ΒΔ από το Σταυρουδάκι και Δ - ΝΔ της Κάππαρης.

Πρόκειται για οχυρή μεμονωμένη κατασκευή στην ύπαιθρο. Σήμερα κατοικεί στο κτήριο ζεύγος ηλικιωμένων, αφού ο πύργος είναι άγνωστο πότε μετατράπηκε σε σπίτι⁹⁰. Από την τοιχοποιία ελάχιστα στοιχεία διακρίνονται, αφού είναι σοβατισμένο. Άγνωστο είναι επίσης αν τα μορφολογικά στοιχεία είναι τα αρχικά, όπως π.χ. οι πρόβολοι των εξωστών. Το ύψος του κτηρίου δεν είναι το αρχικό. Εσωτερικά στο ισόγειο διακρίνονται οι λίθινοι δοκοί οροφής του ισογείου, που έχουν μεγάλες διαστάσεις (περίπου 0,45 μ. x 0,45 μ. και μήκος άνω των 2 μ.). Διακρίνεται εκφορικό σύστημα στέγασης για τη στήριξη των δοκών. Πολλά δομικά στοιχεία του κτηρίου διατηρούνται ως το ύψος της οροφής του ισογείου. Οι εξωτερικές διαστάσεις είναι 6,90 μ. x 5,40 μ. και σωζόμενο ύψος άνω των 2 μ. Το σχήμα είναι ορθογώνιο και το υλικό δομής μάλλον σχιστόλιθος. Απ' όσο μπορεί κανείς να διακρίνει, το σύστημα τοιχοποιίας φαίνεται ψευδισόδομο. Δεν

⁹⁰ Στη θέα των υπαλλήλων της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας η ιδιοκτήτρια αντέδρασε με έκδηλη ανησυχία, γεγονός που εμπόδισε τη λεπτομερή εξέταση του κτίσματος. Κοίταξα μόνο από την είσοδο, το χώρο του ισογείου στο εσωτερικό, προσπαθώντας όσο ήταν δυνατό να μη διαταράξω

φαίνεται να έχουν χρησιμοποιηθεί μεγάλων διαστάσεων λιθόπλινθοι στους εξωτερικούς τοίχους.

Στα δυτικά, σε χαμηλότερο σημείο στην πλαγιά, υπάρχουν ίχνη εγκατάστασης και συγκέντρωση κεραμικής κυρίως της κλασικής και ελληνοιστικής περιόδου.

Εντάσσεται στη γεωγραφική ενότητα 4.2 της Ποιήσας και βρίσκεται σε όριο υποπεριοχής της ίδιας ενότητας.

Το οπτικό πεδίο της θέσης παρέχει δυνατότητα εποπτείας των περιοχών της Κάτω Μεριάς, της Κάππαρης, της Κοκκινάδας, των Αγ. Θεοδώρων (Πετρούσσας), της Κατεβατής, του Καμπιού και όλης της ακτής στα δυτικά.

Οι πύργοι με τους οποίους έχει οπτική επαφή είναι του Ματζουκάτου, της Κεφάλας Λιπαρού, του Κούνδουρου (KT01), των Φυρών - Βρουλιδίων (KT030).

Η θέση αναφέρεται από τον Welter, αλλά η τοποθέτηση στο χάρτη του σχετικού σημείου διαφέρει αρκετά, καθιστώντας την ταύτιση προβληματική⁹¹. Ο Θωμόπουλος αναφέρει ότι το τοπωνύμιο Κατεβατή βρίσκεται μεταξύ Καμπιού και Κάτω Μεριάς⁹². Χαρακτηριστική είναι η αναφορά του Μάνθου⁹³ για την περιοχή, αναφερόμενος στην κώμη της Νηρησσού, που φέρεται ότι ανήκε στην Ποιήσα: «...2. Περιτείχισμα δεν είχαν η Κωμόπολις αυτή, αλλ' επί των πλησιεστέρων Λόφων είχαν κτίσει Πύργους οχυρούς μεταχειριζόμενοι αυτούς εν Καιρώ ανάγκης [ως] Καταφύγια ή φρούρια. 3. Οι δε Πύργοι ήσαν οι ακολούθως αναφερόμενοι: α'. Ο επί του Λόφου Κατεβατής επί των κτημάτων του Ν. Ψύλλα και πλησίον 2 Δεξαμεναί χειμ(ερινών) υδάτων...». Φαίνεται ότι διασώζεται η μνήμη και του κτηρίου, αλλά και της χρήσης του, ως συστήματος άμυνας μιας κώμης της Ποιήσας. Επιπλέον, όπως σημειώνει ο Ψύλλας⁹⁴, από την Κατεβατή περνούσε ο δρόμος που συνέδεε τη Νηρησσό με την Καρθαία μέσω Κάτω Μεριάς. Ακόμα και σήμερα υπάρχει «η στενή» που χρησιμοποιούν οι ιδιοκτήτες του κτηρίου για να φτάσουν στην Κάτω Μεριά. Φαίνεται λοιπόν ότι ο πύργος επόπτευε και τον

τη ζωή και τον προσωπικό χώρο των ενοίκων. Επειδή η αυτοψία δεν ήταν πλήρης, η θέση προτείνεται με σχετική επιφύλαξη.

⁹¹ Welter (1954), σ. 87-88, αρ. 18.

⁹² Θωμόπουλος (1992), σ. 98.

⁹³ Μάνθος (1991), σ. 74-75, σημ. 420.

⁹⁴ Ψύλλας (1992), σ. 301-302.

αρχαίο δρόμο, του οποίου μέχρι σήμερα η χάραξη περνά από το σημείο που βρίσκεται το κτήριο.

Χρονολογικά το κτήριο μάλλον εντάσσεται στο πλαίσιο του τέλους του 4^{ου} αι. π.Χ. κ.εξ., δηλ. από τα τέλη της ύστερης κλασικής περιόδου και στην ελληνοιστική.

Αν θεωρήσουμε ακριβή την αναφορά του Μάνθου, δεν μένουν περιθώρια άλλων ερμηνειών. Η κώμη σχετίζεται άμεσα με το κτήριο και ο τρόπος περιγραφής είναι πειστικός. Τα τοπογραφικά στοιχεία, δηλ. το πέρασμα προς Κάτω Μεριά, συμπίπτει με τις περιγραφές των ερευνητών της νεότερης περιόδου. Βάσει αυτών, ο πύργος θα πρέπει να θεωρηθεί φυλακείο, έργο δημόσιο, που σχετίζεται με κάποια κώμη της Ποιήσας και η χρήση του είναι πύργος καταφυγής των κατοίκων της περιοχής. Η οπτική επαφή με άλλους πύργους και φρουκτωρίες τον εντάσσει σίγουρα σε αμυντικό δίκτυο, που αντιστοιχεί σε αγροτικούς μικροοικισμούς σποραδικά κατοικημένους.

32. **Θέση Κοκκινάδα** (KT032, βλ. Πίνακα 32, Χάρτες 1-4 και 36, Δελτίο 32)

Βρίσκεται σε ύψωμα στο εσωτερικό λαγκαδιού απ' όπου διέρχεται το Βαθύρρεμα. Η θέση είναι περιτριγυρισμένη από βουνά και έχει εποπτεία της μικρής κοιλάδας που καταλήγει στη θάλασσα του Λιπαρού.

Πρόκειται για κυκλικό πύργο αρκετά καλής κατασκευής. Η εξωτερική περίμετρος του κτηρίου φτάνει τα 45 - 50 μ. και το σωζόμενο ύψος του φτάνει το 1,70 μ. Διατηρείται, αν και όχι ορατή, όλη η περίμετρος του κτηρίου. Σε επαφή με τη Β πλευρά του έχει κατασκευαστεί σύγχρονος στάβλος. Το υλικό δομής είναι σχιστόλιθος.

Γύρω από τη θέση υπάρχει διάσπαρτη κεραμική και κοντά στον πύργο θέση πιθανής αγροτικής εγκατάστασης. Στην ίδια περιοχή μαρτυρείται η ύπαρξη αρκετών αρχαίων οικιών, εγκατάστασης και δύο μεμονωμένων οχυρών κατασκευών⁹⁵. Στα βόρεια ακριβώς βρίσκεται η Κεφάλια Λιπαρού, όπου βρίσκεται

⁹⁵ Μάνθος (1991), σ. 76, αρ. 14-16, σημ. 433, 434. Φαίνεται ότι συσχετίζεται η ύπαρξη αρχαίου χωριού με τη θέση του πύργου.

φрукτωρία⁹⁶, μέσω της οποίας συνδεόταν το κτήριο με το υπόλοιπο δίκτυο φυλακείων και φрукτωριών.

Ανήκει στη γεωγραφική ενότητα 4.1 των Ποισών χωρίς να βρίσκεται σε όριο περιοχών.

Η θέση εποπτεύει ή έχει οπτική επαφή με τις περιοχές Χαβουνά, Κοκκινάδα, Αγ. Θεοδώρους - Πετρούσσα, όρμος Λιπαρού, Κεφάλι Λιπαρού.

Οπτική επαφή έχει με τον πύργο του Ματζουκάτου και τη φрукτωρία (;) στην Κεφάλι Λιπαρού.

Η θέση έχει εντοπιστεί παλαιότερα από άλλους ερευνητές⁹⁷. Η πιθανή πρωιμότερη χρονολόγηση του κτηρίου είναι μεταξύ των τελών του 4^{ου} αι. π.Χ. και τον 3^ο αι. π.Χ.

Φαίνεται ότι πρόκειται για κτήριο που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί αγροτικός πύργος. Κατέχει κεντρική θέση στην υδροκριτική λεκάνη της περιοχής στην οποία ανήκει. Περιβάλλεται όμως από θέσεις αγροτικών εγκαταστάσεων, με τις οποίες θα μπορούσε να συσχετιστεί. Αν η ύπαρξη της φрукτωρίας στην Κεφάλι Λιπαρού επιβεβαιωθεί, τότε εντάσσεται και στο αμυντικό δίκτυο της Ποίησας. Είναι επίσης πολύ πιθανό να αποτελούσε κτήριο καταφυγής των περιοίκων, κρίνοντας κυρίως από τις διαστάσεις του.

33. **Θέση Χαλτσιδιό** (KT033, βλ. Πίνακα 33, Χάρτες 1-4 και 37, Δελτίο 33)

Βρίσκεται Ν - ΝΑ του Βαθυπόταμου, στη νότια κοιλάδα της Καρθαίας και ΒΑ του σύγχρονου οικισμού Χαβουνά. Το τοπωνύμιο της περιοχής είναι Χαλτσιδιό - Σταυρουδάκι.

Πρόκειται μάλλον για φрукτωρία που σώζεται σε αρκετά καλή κατάσταση, κρίνοντας από το σχήμα, τις διαστάσεις και κυρίως την τοιχοποιία. Το σχήμα είναι κυκλικό. Η εξωτερική περίμετρος του κτηρίου έχει μήκος 11,20 μ. και το σωζόμενο ύψος φτάνει περίπου τα 2,50 μ. Το υλικό δόμησης είναι κυρίως σχιστόλιθος. Η τοιχοποιία είναι ακανόνιστη. Σώζεται η θύρα του κτηρίου στη ΝΑ πλευρά του. Σήμερα χρησιμοποιείται ως σταβλί.

⁹⁶ Δεν πραγματοποιήθηκε αυτοψία στην Κεφάλι Λιπαρού.

⁹⁷ Welter (1954), σ. 87-88, αρ. 25. Η σωστή θέση καθορίζεται από την κ. Λ. Μενδώνη στο Μάνθος (1991), σ. 76, 145, σημ. 433, 434. Ψύλλας (1992), σ. 300, αρ.22.

Θέση πιθανής εγκατάστασης εντοπίστηκε στις βόρειες πλαγιές. Από την πλαγιά διέρχεται ο ένας από τους δρόμους που οδηγούσε στην Καρθαία από την Ποιήσα. Ίχνη κατοίκησης και χρήσης του χώρου έχουν εντοπιστεί και περιγραφεί⁹⁸.

Εντάσσεται στη γεωγραφική ενότητα 3.5 της Καρθαίας, χωρίς να βρίσκεται σε όριο ενοτήτων. Βρίσκεται όμως κοντά στο όριο με την ενότητα 4.1 των Ποισών.

Το οπτικό πεδίο της θέσης παρέχει δυνατότητα εποπτείας των περιοχών Σταυρουδάκι, Κάτω Μεριά, Άγ. Μάμμας - Χαβουνά, Άγ. Σπυρίδωνας, κορυφή Αγ. Συμεών, Κεφάλια Ατζερίτη.

Άλλος πύργος με τον οποίο έχει οπτική επαφή είναι του Καραγιάννη - Μορφωνιού και κυρίως με την ακρόπολη της Καρθαίας.

Ο πύργος έχει εντοπιστεί και σχολιαστεί από την Λ. Μενδώνη⁹⁹, που τον θεωρεί παρόδιο φυλάκιο και δημόσιο έργο.

Η πιο πιθανή πρωιμότερη χρονολόγηση του κτηρίου είναι μεταξύ των τελών του 4^{ου} αι. π.Χ. και 3^ο αι. π.Χ.

Η απουσία πλήρους δημοσίευσης των στοιχείων από την εκτεταμένη επιφανειακή έρευνα του Πανεπιστημίου Αθηνών στη νότια πλαγιά του Βαθυπόταμου καθιστά την απόπειρα ερμηνείας επισφαλή. Σαφώς η φύλαξη του περάσματος είναι σίγουρα ένας από τους στόχους της κατασκευής και θα πρέπει να θεωρηθεί δημόσιο έργο. Η οπτική επαφή που έχει το κτήριο κυρίως με την ακρόπολη της Καρθαίας, αλλά και τουλάχιστον με ένα ακόμα ανάλογο κτήριο, το εντάσσει στο δίκτυο άμυνας της πόλης, που, στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας, δεν μπορεί να αποκατασταθεί σε ικανό βαθμό. Απομένει στη μελλοντική έρευνα ο συσχετισμός του κτηρίου με κάποια πιθανή εγκατάσταση ή μικροοικισμό.

⁹⁸ Μενδώνη (1985 - 1990), σ. 315.

⁹⁹ Μενδώνη (1998α), σ. 280. Μάνθος (1991), σ. 64. Ψύλλας (1992), σ. 299, αρ. 13. Οι νεότεροι ερευνητές σημειώνουν ναό του Ηφαίστου στην περιοχή.

34. **Θέση Κοράκου** (ΚΤ034, βλ. Πίνακα 34, Χάρτες 1-4 και 38, Δελτίο 34)¹⁰⁰

Βρίσκεται στην κορυφογραμμή της Χονδρής Ράχης, βόρεια της περιοχής Κάρλος. Το τοπωνύμιο της θέσης είναι γνωστό ως Κοράκου.

Εντοπίστηκαν λείψανα θεμελίωσης κυκλικού κτηρίου, πιθανόν φρυκτωρίας. Το σωζόμενο μήκος είναι 2,40 μ. και το αντίστοιχο ύψος 0,40 μ. Η εκτιμώμενη περίμετρος υπολογίζεται σε 23 - 27 μ. Το υλικό δόμησης είναι σχιστόλιθος και η τοιχοποιία, όσο είναι δυνατό να εκτιμηθεί, ακανόνιστη.

Στην ευρύτερη περιοχή έχει εντοπιστεί σποραδική κατοίκηση, που συνίσταται στην παρουσία αγροτικών εγκαταστάσεων¹⁰¹.

Ανήκει στη γεωγραφική ενότητα 1.2 της Κορησίας, βρίσκεται σε όριο υποπεριοχής της ίδιας ενότητας και πολύ κοντά στο όριο μεταξύ των περιοχών 1.2 και 1.4 της ίδιας πόλης.

Το οπτικό πεδίο της θέσης δίνει τη δυνατότητα να εποπτεύσει κανείς τις περιοχές Πλατιά Ράχη, Ιουλίδα, Σταυρωτή, Βρόσκοπο, Ξύλα, κορυφογραμμή Κοράκου, θαλάσσιο χώρο σε άνυσμα άνω των 180° προς τις ακτές της Αττικής.

Έχει οπτική επαφή με τις θέσεις Αγ. Λουκάς (ΚΤ018), Κάστελλας (Ξύλα), Κοράκου (ΚΤ035).

Η θέση έχει επισημανθεί από παλαιότερες επιφανειακές έρευνες¹⁰². Η χρονολόγηση του κτηρίου θα πρέπει μάλλον να τοποθετηθεί στον 3^ο αι. π.Χ.

Η φρυκτωρία βρίσκεται κοντά σε όριο γεωγραφικών ενοτήτων, ενώ στην ευρύτερη περιοχή σημειώνονται οι θέσεις αγροτικών κυρίως εγκαταστάσεων διεσπαρμένων στο χώρο. Το κτήριο θα πρέπει να συσχετιστεί με αυτά τα κατάλοιπα και να μην εξεταστεί μεμονωμένα. Φαίνεται ότι εντάσσεται σε δίκτυο άμυνας εξαιτίας της οπτικής επαφής με άλλα παρόμοια κτήρια, αλλά μάλλον αντιστοιχεί περισσότερο στην περίοδο που η Κορησία έχει ενοποιηθεί με την Ιουλίδα. Σε κάθε περίπτωση, αν και διακρίνεται ένα τοπικό αμυντικό υποσύστημα, η έλλειψη οπτικής επαφής με την ακρόπολη της Κορησίας αποτελεί ερμηνευτικό αδιέξοδο.

¹⁰⁰ Η θέση προτείνεται με επιφύλαξη εξαιτίας ελλιπούς αυτοψίας λόγω καιρικών συνθηκών. Είναι πιθανό και το σίγμα της θέσης να παρουσιάζει μικρή απόκλιση λόγω δυνατού ανέμου.

¹⁰¹ Georgiou - Faraklas (1985), σ. 226-227, αρ. 12.01, 12.05-12.08.

Κύριο στοιχείο είναι η εποπτεία του θαλάσσιου χώρου, που είναι καθοριστικής σημασίας για την περιοχή αυτή. Επιπλέον, ο συσχετισμός του με τις γύρω αγροτικές θέσεις καθιστά πιθανό να πρόκειται για δημόσιο έργο. (Βλ. θέση ΚΤ035. Η συγκέντρωση οχυρών μεμονωμένων κτηρίων στην περιοχή δείχνει ότι πρόκειται για στρατηγικής σημασίας θέση, που δεν έμεινε ποτέ αφύλακτη.)

35. Θέση Κοράκου (ΚΤ035, βλ. Πίνακα 35, Χάρτες 1-4 και 39, δελτίο 35)¹⁰³

Η θέση βρίσκεται 50 - 70 μ. δυτικά της προηγούμενης, στην ίδια κορυφογραμμή.

Εντοπίστηκε η ΒΑ γωνία κτηρίου (πύργου με χρήση φυλακείου), με ορατές σωζόμενες διαστάσεις περίπου 15 μ. x 8,50 μ. και σωζόμενο ύψος 1,50 μ. Το σχήμα είναι ορθογώνιο και το υλικό δομής σχιστόλιθος. Η τοιχοποιία φαίνεται ακανόνιστη με λιθόπλινθους αρκετά μεγάλων διαστάσεων.

Οι πλησιέστερες θέσεις εγκαταστάσεων είναι οι ίδιες με της θέσης ΚΤ034.

Ανήκει στη γεωγραφική ενότητα 1.2 της Κορησίας, βρίσκεται σε όριο υποπεριοχής της ίδιας ενότητας και πολύ κοντά στο όριο μεταξύ των περιοχών 1.2 και 1.4 της ίδιας πόλης.

Από τη θέση εποπτεύονται οι περιοχές Πλατιά Ράχη, Ιουλίδα, Σταυρωτή, Βρόσκοπος, Ξύλα, κορυφογραμμή Κοράκου, θαλάσσιος χώρος σε άνυσμα άνω των 180° προς τις ακτές της Αττικής.

Έχει οπτική επαφή με τις θέσεις Αγ. Λουκάς (ΚΤ018), Κάστελλας (Ξύλα), Κοράκου (ΚΤ034).

Αρκετές αναφορές υπάρχουν για το κτήριο που έχει εντοπιστεί από πολλούς ερευνητές¹⁰⁴. Η θέση χρονολογείται μάλλον στα τέλη του 4^{ου} αι. π.Χ. και πιθανόν αντικαθίσταται από την ΚΤ034.

¹⁰² Georgiou - Faraklas (1985), σ. 227, αρ. 12.04. Cherry et al. (1991), σ. 72, αρ. 2. Εντόπισαν κεραμική από την αρχαϊκή έως τη ρωμαϊκή περίοδο.

¹⁰³ Η θέση προτείνεται με επιφύλαξη εξαιτίας ελλιπούς αυτοψίας λόγω καιρικών συνθηκών. Είναι πιθανό και το στίγμα της θέσης να παρουσιάζει μικρή απόκλιση λόγω δυνατού ανέμου.

¹⁰⁴ Georgiou - Faraklas (1985), σ. 226, αρ. 12.02. Cherry et al. (1991), σ. 72, αρ. 2. Εντόπισαν κεραμική από την αρχαϊκή έως τη ρωμαϊκή περίοδο. Μάνθος (1991), σ. 70, σημ. 377, 378. Η Λ. Μενδώνη αναφέρει δύο πύργους. Ψύλλας (1992), σ. 303, αρ. 3. Welter (1954), σ. 87-88, αρ. 7. Οι Georgiou - Faraklas εντόπισαν συνολικά τέσσερα κτήρια, από τα οποία το νοτιότερο (διώροφο) οι Cherry et al. το θεωρούν βίγλα. Στην ίδια ευθεία προς τα βόρεια αναφέρονται άλλα δύο, από τα οποία το βορειότερο οι Georgiou - Faraklas θεωρούν πύργο, ενώ την ενδιάμεση κατασκευή δεν

Αν εξαιρέσουμε την ταύτιση με φυλακείο, ο υπόλοιπος προβληματισμός παραμένει ο ίδιος όπως και στη θέση ΚΤ034. Πιθανόν η θέση ήταν τόσο σημαντική και ευάλωτη σε επιδρομές, που το ένα κτήριο διαδέχεται το άλλο, ώσπου αντικαθίστανται με φρουκτωρίες.

36. Θέση Συκαμνιά / Μορφωνιού (ΚΤ036, βλ. Πίνακα 36, Χάρτες 1-4 και 40, Δελτίο 36)

Βρίσκεται σε ύψωμα ενταγμένο σε κορυφογραμμή που έχει αφητηρία την περιοχή Χριστός και εκτείνεται ΝΑ προς τον όρμο της Συκαμνιάς. Βρίσκεται στην ευρύτερη περιοχή της Πέρα Μεριάς.

Εντοπίστηκε φρουκτωρία, σχήματος κυκλικού, με περίμετρο 15 μ. και σωζόμενο ύψος 1,50 μ. Το υλικό δόμησης είναι γκρι ασβεστόλιθος και σχιστόλιθος, ενώ η τοιχοποιία φαίνεται ακανόνιστη. Στο εσωτερικό σώζεται ο κεντρικός πυλώνας που στήριζε πιθανώς περιμετρική κλίμακα και τα δοκάρια της οροφής. Σήμερα χρησιμοποιείται για σταβλισμό ζώων.

Γύρω από το κτήριο βρίσκεται διάσπαρτη κεραμική, ιδιαίτερα χρηστική (τμήματα πίθων). Οι θέσεις εγκαταστάσεων στη γύρω περιοχή είναι ιδιαίτερα εκτεταμένες και υποδηλώνουν σποραδική κατοίκηση αγροτικού χαρακτήρα¹⁰⁵.

Ανήκει στη γεωγραφική ενότητα 2.7 της Ιουλίδας και βρίσκεται σε όριο υποπεριοχής της ίδιας ενότητας.

Το οπτικό πεδίο της θέσης παρέχει τη δυνατότητα να εποπτεύσει κανείς τις περιοχές Σπαθί, Καλυδονίχη, Συκαμνιά, Πέρα Μεριά, Αγ. Τριάδα, πλαγιά Συκαμνιάς και θαλάσσιο χώρο σε άνυσμα 180°.

Άλλες θέσεις κτηρίων με αμυντικό χαρακτήρα με τις οποίες έχει οπτική επαφή είναι η Συκαμνιά - Βάταλα (ΚΤ037) και οι υπ' αρ. 24.05, 24.21(;) των Γεωργίου - Φαράκλα (1993).

την ταυτίζουν. Εδώ σημειώνονται τα βόρεια κατάλοιπα της θέσης 12.02 των Georgiou - Faraklas, και μάλλον η θέση 12.04. Η θέση ΚΤ034 δεν βρίσκεται ακριβώς στον πεσίσκο της κορυφογραμμής (μάλλον αυτό που φέρεται ως κολονάκι της Γ.Υ.Σ.). Πρόκειται για περιοχή που η ανασκαφική έρευνα είναι αναγκαία, ώστε να εξαχθούν πιο ακριβή συμπεράσματα.

¹⁰⁵ Georgiou - Faraklas (1985), σ. 252-253, αρ. 24.07-09. Γεωργίου, Χ. - Φαράκλας, Ν., «Αρχαία Κατοίκηση στην Κέα, το βόρειο τμήμα της ανατολικής πλευράς του νησιού», *Αριάδνη*, 6, 1993, αρ. 24.16, 24.17, 24.19-20. Μάνθος (1991), σ. 50, αρ. 32.

Η θέση είναι εντοπισμένη στο παρελθόν από ερευνητές και επιφανειακές έρευνες¹⁰⁶. Η χρονολόγηση του κτηρίου, βάσει κυρίως της διάσπαρτης κεραμικής, μάλλον πρέπει να τοποθετηθεί στον 4^ο αι. π.Χ. κ.εξ., εξαιτίας της αρκετής αδιάγνωστης χρηστικής κεραμικής.

Βέβαιη είναι η αγροτικού χαρακτήρα σποραδική κατοίκηση του χώρου περιμετρικά του κτηρίου. Αποτελεί το περιβάλλον του, με το οποίο πρέπει να συσχετιστεί η λειτουργία του. Το γεγονός ότι βρίσκεται σε κορυφογραμμή που μπορεί να θεωρηθεί όριο υποπεριοχής μιας γεωγραφικής ενότητας είναι μια ακόμα ένδειξη. Αν και οι αμυντικές δυνατότητες της κατασκευής δεν είναι μεγάλες, θα μπορούσε να προσφέρει οχύρωση σε μικρή ομάδα ανθρώπων για περιορισμένο σχετικά χρονικό διάστημα. Η δυνατότητα επικοινωνίας με άλλα ομοειδή κτήρια δηλώνει ότι θα μπορούσε να καλέσει και να δεχθεί βοήθεια σε περίπτωση ανάγκης, στοιχείο που το εντάσσει σε αμυντικό δίκτυο. Παράλληλα, έχει τη δυνατότητα εποπτείας αγροτικών εκτάσεων και σχετίζεται με την παραγωγή (βρέθηκαν θραύσματα πίθων στην περιοχή του κτηρίου), χωρίς να υπάρχουν άλλες ενδείξεις ότι πρόκειται για ιδιωτικό έργο.

37. Θέση Συκαμνιά / Βάταλα (KT037, βλ. Πίνακα 37, Χάρτες 1-4 και 41, Δελτίο 37)

Βρίσκεται στην ίδια περιοχή και κορυφογραμμή με την προηγούμενη θέση (KT036), αλλά πιο χαμηλά στα ΝΑ. Το μικροτοπωνύμιο είναι Βάταλα. Βρίσκεται σε έξαρμα του εδάφους στην κορυφογραμμή που εποπτεύει τον κόλπο της Συκαμνιάς, την αντίστοιχη κοιλάδα και την Καλυδονίχη.

Πρόκειται για φρουκτωρία ιδιαίτερα καλής κατασκευής και σχετικά μεγάλων διαστάσεων. Το σχήμα είναι κυκλικό και η εξωτερική περίμετρος έχει μήκος 24 μ., ενώ το σωζόμενο ύψος φτάνει το 1,80 μ. Η τοιχοποιία είναι ψευδισδόμη και το υλικό δόμησης σχιστόλιθος. Ευδιάκριτη είναι η καλή κατεργασία των λιθόπλινθων, που σχηματίζουν τουλάχιστον πέντε δόμους. Η τοιχοποιία έχει λεπτούς αρμούς και καλή συναρμογή, χωρίς φυσικά συνδετικό υλικό.

¹⁰⁶ Γεωργίου - Φαράκλας (1993), αρ. 24.16. Η κεραμική που εντόπισαν περιορίζεται στην κλασική περίοδο. Μάνθος (1991), σ. 50, αρ. 32.

Όπως και στην προηγούμενη θέση, εντοπίζονται περιμετρικά οι ίδιες περίπτωσης εγκαταστάσεις σποραδικής αγροτικής κατοίκησης¹⁰⁷.

Ανήκει και αυτό στη γεωγραφική ενότητα 2.7 της Ιουλίδας και βρίσκεται σε όριο υποπεριοχής της ίδιας ενότητας.

Έχει δυνατότητα εποπτείας των περιοχών: θαλάσσιος χώρος σε άνυσμα 180°, Σπαθί, Καλυδονίχη, Συκαμνιά, Πέρα Μεριά, Άγ. Δημήτριος (Ορκός), κορυφογραμμή Συκαμνιάς.

Οπτική επαφή έχει με τα αντίστοιχα κτήρια ή θέσεις Συκαμνιά / Μορφωνιού (ΚΤ036), Σπαθί (ΚΤ011), Καραγιάννη (; ΚΤ012), υπ' αρ. 24.05, 24.21 (;) των Γεωργίου - Φαράκλα (1993).

Η θέση έχει εντοπιστεί στο παρελθόν από επιφανειακές έρευνες στην περιοχή¹⁰⁸. Το κτήριο έχει χρονολογηθεί στην ελληνιστική περίοδο, που δεν απέχει από το γενικότερο χρονολογικό πλαίσιο αυτών των κτηρίων, δηλαδή στα τέλη του 4^{ου} αι. π.Χ. κ.εξ.

Ο αμυντικός χαρακτήρας του κτηρίου έχει ήδη επισημανθεί¹⁰⁹. Σαφώς αυτό το κτήριο προσφέρεται περισσότερο για καταφύγιο των κατοίκων της γύρω περιοχής, λόγω διαστάσεων και ισχυρής κατασκευής. Κατά τα λοιπά ισχύουν οι ίδιες παρατηρήσεις όπως και στη θέση ΚΤ036. Επιπλέον στοιχείο είναι ότι αποτελεί συνδεδετικό κρίκο στο αμυντικό δίκτυο, αφού από αυτόν επιτυγχάνεται η οπτική επαφή με το σύστημα της Ιουλίδας, μέσω της θέσης ΚΤ011.

38. Θέση Άγ. Συμεών - Χειμωνική (ΚΤ038, βλ. Πίνακα 38, Χάρτες 1-4 και 42, Δελτίο 38)

Η θέση εντοπίστηκε στην περιοχή της Χειμωνικής και βρίσκεται ΒΔ του λόφου του Αγ. Συμεών, καταλαμβάνοντας σχετικά ψηλότερο σημείο της κοινής τους κορυφογραμμής.

¹⁰⁷ Georgiou - Faraklas (1985), σ. 252-253, αρ. 24.06-09. Γεωργίου, Χ. - Φαράκλας, Ν., (1993), αρ. 24.10, 24.17, 24.19-20.

¹⁰⁸ Georgiou - Faraklas (1985), σ. 253, αρ. 24.10. Γεωργίου - Φαράκλας (1993), αρ. 24.10. Μάνθος (1991), σ. 50, αρ. 31, σημ. 226. Η διάσπαρτη κεραμική χρονολογείται στην κλασική και ελληνιστική περίοδο. Ψύλλας (1992), σ. 309, αρ. 21. Από πλευράς Αρχαιολογικής Υπηρεσίας υπάρχει πρώτη καταγραφή του από αυτοψία της Χ. Βλασσοπούλου το 1997.

¹⁰⁹ Γεωργίου - Φαράκλας (1993), σ. 20, αρ. 24.10.

Εντοπίστηκε η ΝΑ γωνία κτηρίου ισχυρής κατασκευής, απ' το οποίο σώζεται τμήμα της θεμελίωσης και τρεις λιθόπλινθοι από τον πρώτο δόμο. Οι λιθόπλινθοι είναι αρκετά μεγάλων διαστάσεων. Οι σωζόμενες διαστάσεις είναι 4 μ. x 1,90 μ. και έχουν μέγιστο σωζόμενο ύψος 1,40 μ. Παραπέμπουν σε ορθογώνιο σχήμα και η τοιχοποιία πιθανόν να ήταν ψευδισόδομη. Το κυρίαρχο υλικό δομής είναι ο γκρι ασβεστόλιθος. Πρόκειται μάλλον για φυλακείο. Επάνω στα λείψανα έχει κτιστεί στάβλος που έχει χρησιμοποιήσει πολύ από το δομικό υλικό του αρχαίου κτηρίου.

Ελάχιστα στοιχεία υπάρχουν για την κατοίκηση της ευρύτερης περιοχής¹¹⁰. Γύρω από τη θέση εντοπίστηκε διάσπαρτη κεραμική, που χρονολογείται κυρίως στην κλασική και ελληνιστική περίοδο.

Εντάσσεται στη γεωγραφική ενότητα 3.4 της Καρθαίας και βρίσκεται επάνω σε όριο περιοχών μεταξύ των 3.3 και 3.4 της ίδιας πόλης.

Το οπτικό πεδίο της θέσης παρέχει δυνατότητα εποπτείας των περιοχών Ελληνικά, Άγ. Σέρης, κορυφογραμμή Αγ. Συμεών, Καρθαία, Εβραιόκαστρο, Άγ. Θεόδωροι - Πετρούσσα, Κάτω Μεριά, Χειμωνική.

Ανάλογης χρήσης κτήρια με τα οποία έχει οπτική επαφή είναι του Αγ. Νικολάου Ελληνικών (ΚΤ028), του Αγ. Σέρη, του Πασούρη - Μαυρομιώτη (Καρθαία), των Αγ. Θεοδώρων / Πετρούσσας (; ΚΤ09) και με την ακρόπολη της Καρθαίας.

Η πιθανή χρονολόγηση του κτηρίου είναι τα τέλη του 4^{ου} αι. π.Χ. κ.εξ.

Η έλλειψη στοιχείων για το οικιστικό πλέγμα της περιοχής ελάχιστα περιθώρια αφήνει για ερμηνείες. Το γεγονός ότι βρίσκεται πάνω σε όριο γεωγραφικών ενοτήτων και έχει οπτική επαφή με τουλάχιστον άλλον ένα πύργο και την ακρόπολη της Καρθαίας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για αμυντικού χαρακτήρα κτήριο, ενταγμένο στο δίκτυο της επικράτειας αυτής της πόλης.

¹¹⁰ Μάνθος (1991), σ. 63. Ψύλλας (1992), σ. 299, αρ. 8. Αναφέρουν και οι δύο ύπαρξη αρχαίων οικημάτων και δεξαμενών. Αν δεν πρόκειται για την ίδια θέση, ίσως αναφέρονται σε πιθανή εγκατάσταση στην ευρύτερη περιοχή.

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Η γεωγραφική θέση του νησιού στο βόρειο άκρο των Κυκλάδων και το αρκετά πλούσιο έδαφός του γρήγορα δημιούργησαν συνθήκες κατάλληλες για κατοίκηση. Στην Ύστερη Νεολιθική περίοδο υπάρχει εγκατάσταση στο νησί, στην Κεφάλαια, ενώ εντοπίστηκαν ίχνη της ίδιας περιόδου στον Πάουρα, τον Πέρλεβο και τη Σουκαμνιά.

Στην Αγ. Ειρήνη υπάρχουν ενδείξεις κατοίκησης της Ύστερης Νεολιθικής περιόδου, αλλά η περίοδος ακμής της είναι η Πρώιμη Εποχή του Χαλκού έως το 15ο αι. π.Χ., ενώ ο χώρος δεν εγκαταλείφθηκε ποτέ ως την Ελληνιστική περίοδο.

Στο νησί των ιστορικών χρόνων αναπτύχθηκαν τέσσερις πόλεις. Η Κορησία, η Ιουλίσ, η Καρθαία και η Ποιήσα.

Στην Κορησία, η ζωή στην πόλη διήρκεσε από τα γεωμετρικά μέχρι τα ελληνοιστικά χρόνια. Στην οχύρωσή της διακρίνονται δύο οικοδομικές φάσεις, η πρώτη από τις οποίες ήταν πιο περιορισμένη από τη δεύτερη και δείχνει το μέγεθος του οικισμού. Η Κορησία φαίνεται ότι γνώρισε περίοδο ακμής στα αρχαϊκά χρόνια¹¹¹.

Η Ιουλίσ βρισκόταν σε κεντρικό τμήμα του νησιού. Λείψανα της αρχαίας κατοίκησης σώζονται παντού. Η γραμμή των τειχών της ακολουθείται με σχετική ακρίβεια¹¹².

Η ακρόπολη της Ποιήσας βρίσκεται στο χαμηλό λόφο στα νότια της ομώνυμης κοιλάδας. Τα σπίτια είχαν επεκταθεί και έξω από τα τείχη, η γραμμή των οποίων μπορεί να αποκατασταθεί σε μεγάλο βαθμό¹¹³.

Στην Καρθαία η ακρόπολη, ως κέντρο της πόλης, οργανώθηκε σ' ένα περιορισμένο χώρο, ενώ η εγκατάσταση επεκτάθηκε στη γύρω περιοχή. Στο χώρο της ακρόπολης σώζονται λείψανα από πολλά κτήρια και μνημεία, καθώς και σημαντικά τμήματα του τείχους της¹¹⁴.

¹¹¹ Παπαγεωργιάδου (1988), σ. 11.

¹¹² Παπαγεωργιάδου (1988), σ. 11.

¹¹³ Παπαγεωργιάδου (1988), σ. 13.

¹¹⁴ Παπαγεωργιάδου (1988), σ. 10 -13.

Η ιστορία της Κέας δεν χαρακτηρίζεται από εντυπωσιακά γεγονότα. Όταν οι Πέρσες εμφανίστηκαν στο Αιγαίο (490 π.Χ.), τα περισσότερα από τα νησιά, μαζί και η Κέα, εξαναγκάστηκαν να υποταχθούν ειρηνικά. Το 480 π.Χ. οι Κείοι έχουν συμμετοχή στο πλευρό της Αθήνας στη ναυμαχία του Αρτεμισίου και αργότερα παίρνουν μέρος στη ναυμαχία της Σαλαμίνας και τη μάχη των Πλαταιών¹¹⁵.

Το νησί εντάχθηκε στην Α΄ Αθηναϊκή Συμμαχία το 451/0 π.Χ. Οι πόλεις που συμμετείχαν διατηρούσαν την αυτονομία τους έναντι εισφοράς στο Συμμαχικό ταμείο. Κατά τον αρχικό διακανονισμό, η εισφορά της Κέας ορίστηκε στο ποσό των τεσσάρων ταλάντων τριών χιλιάδων δραχμών (οι Κορήσιοι εμφανίζονται χωριστά και κατέβαλαν το μισό της εισφοράς), στα 433/2 π.Χ. η εισφορά της μειώθηκε στα τρία τάλαντα και στα 425-417 π.Χ. αυξήθηκε στα δέκα τάλαντα¹¹⁶.

Η προστασία που η Αθήνα εγγυόταν στους Έλληνες εμπόρους και στους πιο αδύναμους κατοίκους των ακτών του Αιγαίου ήταν ιστορικός σταθμός για την περιοχή¹¹⁷.

Ανάμεσα στις αρνητικές επιπτώσεις του Πελοποννησιακού πολέμου ήταν και το γεγονός ότι δημιουργήθηκε πεδίο δράσης για τους πειρατές, εξαιτίας της μακρόχρονης διάρκειας του πολέμου και της σταδιακής καταστροφής της ναυτικής δύναμης της Αθήνας¹¹⁸.

Οι καταδρομικές επιχειρήσεις των αντιπάλων στο Αιγαίο είχαν στόχο να πλήξουν τις εμπορικές δραστηριότητες είτε της Αθήνας είτε της Σπάρτης. Στις τελευταίες φάσεις του πολέμου τα πελοποννησιακά πλοία δρούσαν ελεύθερα στο Αιγαίο. Στην αρχή του πολέμου όλοι οι έμποροι αντιμετωπίστηκαν ως εχθροί από τους Πελοποννήσιους και εκτελούνταν¹¹⁹.

Η αθηναϊκή αστυνόμευση του Αιγαίου κόστισε ακριβά ήδη από την πρώτη περίοδο του πολέμου. Με τις στάσεις των ελληνικών πόλεων, ως απόρροια της σύγκρουσης, δημιουργήθηκαν ομάδες παρανόμων που προσπαθούσαν να

¹¹⁵ Παπαγεωργιάδου (1988), σ. 14.

¹¹⁶ Παπαγεωργιάδου (1988), σ. 14-16.

¹¹⁷ Ormerod (1924α), σ. 110.

¹¹⁸ Ormerod (1924α), σ. 110.

καταβάλουν τους αντιπάλους τους λεηλατώντας τις περιουσίες τους. Οι Αθηναίοι, στην προσπάθειά τους να προστατέψουν τους δρόμους του εμπορίου με τη Σικελική εκστρατεία και να ελέγξουν στρατηγικής σημασίας περιοχή, η πειρατεία στο Αιγαίο ενισχύθηκε, αφού σημαντική δύναμη της Αθήνας δεν επιτηρούσε πλέον το Αιγαίο¹²⁰.

Μετά την ήττα των Αθηναίων από τους Σπαρτιάτες στον Πελοποννησιακό πόλεμο (403 π.Χ.), η Σπάρτη εγκατέστησε φρουρές και αρμοστές στις Κυκλάδες¹²¹.

Μετά την ήττα των Λακεδαιμονίων στην Κνίδα (394/3 π.Χ.) και την επακόλουθη απώλεια του ελέγχου των θαλασσών, οι πόλεις της Κέας συγκρότησαν συμπολιτεία που διατηρήθηκε ως την είσοδό τους στη Β΄ Αθηναϊκή Συμμαχία (377 - 375/4 π.Χ.)¹²².

Με την Ανταλκίδειο Ειρήνη το 386 π.Χ., τα νησιά του Αιγαίου και η Κέα απέκτησαν την αυτονομία τους. Λόγω πολλών κινδύνων στο Αιγαίο και πειρατικών επιδρομών το 378/7 π.Χ., δημιουργήθηκε συμμαχία στην οποία συμμετείχαν η Εύβοια και η Κέα. Επειδή η Αθηναϊκή Συμμαχία λειτουργούσε περιοριστικά για την ανάπτυξη της θηβαϊκής δύναμης, η τελευταία προσέγγισε την Εύβοια (Ερέτρια ή Ιστιαία), και μέσω αυτής η Κέα φαίνεται ότι αποστάτησε. Το 363/2 π.Χ. η συμπολιτεία των Κείων ανασυστάθηκε και κάτοικοι της Ιουλίδας σκότωσαν τον Αθηναίο πρόξενο και εξόρισαν τους εκπροσώπους της φιλοαθηναϊκής παράταξης¹²³.

Οι Αθηναίοι, με επικεφαλής τον Χαβρία (362 π.Χ.), εξεστράτευσαν εναντίον του νησιού και, αφού διέλυσαν τη συμπολιτεία των Κείων, επανέφεραν τις πόλεις στη Β΄ Αθηναϊκή Συμμαχία. Στη διάρκεια της Β΄ Συμμαχίας θα πρέπει να τοποθετηθεί και η μονοπωλιακή εκμετάλλευση της μίλτου της Κέας από τους Αθηναίους, γεγονός που οδήγησε τους Κείους σε οικονομική συρρίκνωση¹²⁴.

¹¹⁹ Ormerod (1924α), σ. 110-112.

¹²⁰ Ormerod (1924α), σ. 110-113.

¹²¹ Παπαγεωργιάδου (1988), σ. 18.

¹²² Cherry et al. (1991), σ. 239.

¹²³ Παπαγεωργιάδου (1988), σ. 18 και Cherry et al. (1991), σ. 239.

¹²⁴ Παπαγεωργιάδου (1988), σ. 19.

Οι Κείοι παρέμειναν στην αθηναϊκή παράταξη μέχρι τη μάχη της Χαιρώνειας (338 π.Χ.). Η διάλυση της Β΄ Αθηναϊκής Συμμαχίας και η άνοδος της μακεδονικής δύναμης δεν φαίνεται να άλλαξαν σημαντικά την ισορροπία στο Αιγαίο. Η Κέα, όπως και άλλα νησιά, διατήρησε την αυτονομία της υπό την επικυριαρχία των Μακεδόνων, ουσιαστικά όμως εξακολούθησε να συνδέεται περισσότερο με την Αθήνα. Στην περίοδο αυτή σημαντικό χαρακτηριστικό στο χώρο του Αιγαίου αποτελούν οι συνεχείς πειρατικές επιδρομές στα νησιά και τα παράλια¹²⁵.

Ο Ισοκράτης το 380 π.Χ. αναφέρει ότι οι θάλασσες μαστίζονταν από πειρατές. Φαίνεται ότι οι πειρατικές δυνάμεις σταματούν να δρουν στα πρώιμα χρόνια της Β΄ Αθηναϊκής Συμμαχίας. Τον 4ο αι. π.Χ φαίνεται ότι η Αθήνα διεκδικεί με αξιώσεις το ρόλο του τοποτηρητή στο Αιγαίο. Όμως η δράση των πειρατών συνεχιζόταν. Οι Μήλιοι έναντι δέκα ταλάντων πρόσφεραν βάση ελλιμενισμού σε πειρατές¹²⁶.

Ο ναυτικός πόλεμος του Αλεξάνδρου στις ακτές της Μικράς Ασίας έδωσε την ευκαιρία σε ήσωνος σημασίας τυράννους ελληνικών πόλεων, που υποστηρίζονταν από τους Πέρσες, να λεηλατήσουν και να κακομεταχειριστούν τους υποτελείς τους και, συνεργαζόμενοι με πειρατικές δυνάμεις, να λεηλατούν ελληνικές πόλεις. Παράλληλα με την εκδίωξη των τυράννων, έγινε μια προσπάθεια από τον Αλέξανδρο να μειώσει την πειρατεία, δίνοντας εντολή στο ναύαρχό του Αμφότερο το 331 π.Χ. να απαλλάξει τις θάλασσες από αυτούς¹²⁷.

Σε μια εποχή που οι στρατιές αποτελούνταν από μισθοφόρους, δεν είχε σημασία για τους εκτός νόμου ή τυχοδιώκτες αν θα ήταν μισθοφόροι ή πειρατές. Δεν είναι δύσκολο να αντιληφθεί κανείς τους κινδύνους που συνεπάγεται μια τέτοια κατάσταση για τους ειρηνικούς κατοίκους των ακτών του Αιγαίου, εξαιτίας του μεγάλου αριθμού μισθοφόρων ή πειρατών¹²⁸.

Την εποχή των Διαδόχων, η Κέα ανήκε στο Κοινό των Νησιωτών που ιδρύθηκε από τον Αντίγονο τον Μονόφθαλμο το 314 π.Χ. Η επέκταση της

¹²⁵ Παπαγεωργιάδου (1988), σ. 18-21.

¹²⁶ Ormerod (1924α), σ. 114-115.

¹²⁷ Ormerod (1924α), σ. 120-122.

¹²⁸ Ormerod (1924α), σ. 120 -122, 124.

σφαίρας επιρροής του στο Αιγαίο απαιτούσε τη μόνιμη παρουσία στόλου στην περιοχή, για τη συντήρηση του οποίου τα χρήματα συνεισέφεραν οι ίδιοι οι νησιώτες. Υπό τον έλεγχο των Αντιγονιδών παρέμεινε μέχρι το 288 π.Χ.¹²⁹.

Κατά τη διάρκεια του ύστερου 4ου αι. π.Χ. έως τις αρχές του 3ου αι. π.Χ. έδρασαν στο Αιγαίο οι Τυρρηνοί πειρατές, όπως και σε όλη την ανατολική Μεσόγειο. Την ίδια εποχή περίπου δρούσαν στην ίδια περιοχή και οι Κρήτες και οι Κιλικιείς. Περί το 300 π.Χ. υπήρξε σαφώς μια περίοδος πειρατικής δραστηριότητας στο Αιγαίο, προερχόμενη από την ιταλική χερσόνησο, ενώ ταυτόχρονα δρούσαν και οι άλλες δύο ομάδες. Η κατάσταση στο Αιγαίο ομαλοποιήθηκε την περίοδο κυριαρχίας των Πτολεμαίων¹³⁰.

Η Κέα απέκτησε ιδιαίτερη σημασία κατά την περίοδο της κυριαρχίας των Πτολεμαίων. Τότε το πιθανότερο είναι ότι η Ποιήσα (ή κατ' άλλους η Κορησία) εξελίχθηκε σε μια από τις σημαντικότερες ναυτικές βάσεις τους στο Αιγαίο, μετονομάστηκε σε Αρσινόη και εγκαταστάθηκε επιστάτης που είχε εξουσία σε όλο το νησί¹³¹.

Σύμφωνα με επιγραφικές μαρτυρίες από την Καρθαία, υπάλληλοι του αιγυπτιακού κράτους έφταναν για να εισπράξουν φόρους. Στα τέλη του 3ου αι. π.Χ. διακόπηκε η λειτουργία της ναυτικής βάσης στο νησί¹³².

Μετά το Χρεμωνίδειο πόλεμο (267/6 - 262/1 π.Χ.) οι Πτολεμαίοι έχασαν τον έλεγχο των θαλασσών, με συνέπεια οι πειρατές να δράσουν και πάλι στο Αιγαίο. Αναφέρονται δύο πειρατικές επιδρομές στην Κέα.

Μετά την αποχώρηση της Αιγύπτου από τις Κυκλάδες, τα πρώτα χρόνια του β' μισού του 3ου αι. π.Χ. είναι αμφίβολο αν υπήρξε αστυνόμευση στο Αιγαίο, εκτός αυτής που πρόσφεραν οι Ρόδιοι, στο Κοινό των Νησιωτών. Η Ρόδος εναντιώθηκε στο φαινόμενο της πειρατείας και προστάτεψε το εμπόριο. Παρά την

¹²⁹ Παπαγεωργιάδου (1988), σ. 21 και Cherry et al. (1991), σ. 240.

¹³⁰ Ormerod (1924α), σ. 127 - 130.

¹³¹ Daux, G., "Notes de lecture", *BCH*, 81, 1957, σ. 393-395. Contra Παπαγεωργιάδου (1988), σ. 21-22. Graindor, P., "Kykkladika", *Musée Belge*, 25, (1921), σ. 78-125. Ο P. Graindor, διαπραγματευόμενος την ταύτιση της Αρσινόης με την Ποιήσα ή την Κορησία, υποστηρίζει την δεύτερη εκδοχή. Cherry - Davies (1991), σ. 11 κ.εξ.

¹³² Παπαγεωργιάδου (1988), σ. 21.

προσπάθειά της, ήδη από το 250 π.Χ. κ.εξ. η πειρατική δράση των Αιτωλών έγινε αισθητή¹³³.

Η Αιτωλική Συμπολιτεία κατόρθωσε να επεκτείνει την επιρροή της στο Αιγαίο με τις δραστηριότητες του πειρατικού της στόλου. Οι πόλεις της Κέας, για να αποφύγουν τις πειρατικές επιδρομές και των Αιτωλών και άλλων, προχώρησαν σε συνθήκες με τη Ναύπακτο το 240 - 220 π.Χ. Την περίοδο αυτή οι πόλεις της Κέας εμφανίζονται ως συμπολιτεία¹³⁴.

Περί το 204 - 200 π.Χ. υπάρχουν στοιχεία που δείχνουν μακεδονική παρουσία στο νησί, αλλά δεν είναι βέβαιη η εγκατάσταση φρουράς¹³⁵.

Η Κέα βρέθηκε υπό τον έλεγχο των Ροδίων στο Κοινό των Νησιωτών, από το 200 π.Χ. μέχρι το 168/7 π.Χ. Αυτή την περίοδο δύο από τις τέσσερις πόλεις παύουν να είναι αυτόνομες. Η Κορησία προσαρτάται στην Ιουλίδα και η Ποιήσα στην Καρθαία. Από το τέλος αυτής της περιόδου και εξής η Κέα αναπτύσσει ξανά σχέσεις με την Αθήνα¹³⁶.

Το 196 π.Χ. άρχισε η υπαγωγή της διοίκησης των ελληνικών πόλεων στη Ρώμη. Την περίοδο 87 - 84 π.Χ. η Ρώμη και ο Μιθριδάτης (βασιλιάς του Πόντου) ενεπλάκησαν σε διαμάχη. Η Αθήνα τάχθηκε με το μέρος του Μιθριδάτη και πιθανόν η Κέα να πέρασε στην επιρροή της¹³⁷.

Στον 1ο αι. π.Χ. η αποδυνάμωση των ελληνιστικών ηγεμονιών και η έλλειψη ελέγχου από το ρωμαϊκό κράτος δημιούργησαν για μία ακόμα φορά στην ανατολική τουλάχιστον Μεσόγειο ελεύθερο πεδίο δράσης για τους πειρατές και τους δουλέμπορους. Η κατάσταση τίθεται υπό έλεγχο με τον Πομπήιο το 67 π.Χ., που έκανε εκτεταμένες επιχειρήσεις στο Αιγαίο. Στη διαμάχη του τελευταίου με τον Καίσαρα οι Κείοι τάχθηκαν με το μέρος του πρώτου. Το 42 π.Χ. η Κέα, μετά τη μάχη των Φιλίππων, παραχωρήθηκε από τον Αντώνιο στην Αθήνα και παρέμεινε σ' αυτήν μέχρι τον 3^ο αι. μ.Χ.¹³⁸.

¹³³ Ormerod (1924α), σ. 135-137.

¹³⁴ Παπαγεωργιάδου (1988), σ. 21-22.

¹³⁵ Cherry et al. (1991), σ. 240.

¹³⁶ Παπαγεωργιάδου (1988), σ. 23 και Cherry et al. (1991), σ. 240. Στράβων, *Γεωγραφικά*, 10, 5, 6.

¹³⁷ Παπαγεωργιάδου (1988), σ. 23.

ΜΕΜΟΝΩΜΕΝΑ ΟΧΥΡΑ ΚΤΗΡΙΑ ΤΗΣ ΥΠΑΙΘΡΟΥ ΣΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΧΩΡΟ

Η μέθοδος εξέτασης των αρχαιολογικών καταλοίπων σε σχέση με το γεωγραφικό ανάγλυφο –μέθοδος που ακολουθήθηκε εδώ– δεν επιτρέπει την άσκηση κριτικής σε παράλληλες περιπτώσεις μεμονωμένων οχυρών κατασκευών. Για να εξεταστούν τα κατάλοιπα μιας μεμονωμένης στην ύπαιθρο οχυρής κατασκευής ως προς το γεωγραφικό ανάγλυφο χρειάζεται αφενός αυτοψία για τη λήψη των γεωγραφικών συντεταγμένων με όργανο GPS, αφετέρου δε μια σχεδόν βιωματική εμπειρία του χώρου, που στη συγκεκριμένη περίπτωση ο γράφων απέκτησε σε διάστημα τριών ετών. Επιπλέον, η ύπαρξη προηγούμενων δημοσιευμένων επιφανειακών ερευνών στο νησί παρείχε πολύτιμα στοιχεία. Ως εκ τούτου, η άσκηση κριτικής βάσει αυτής της μεθόδου για περιπτώσεις αντίστοιχων κατασκευών στον ελληνικό χώρο είναι αδύνατο να πραγματοποιηθεί στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης. Σ' αυτό το τμήμα παρατίθενται απλώς αντίστοιχα κτήρια από διάφορες περιοχές της Ελλάδας.

ΝΗΣΙΑ ΤΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ ΠΕΛΑΓΟΥΣ

Στο νησιωτικό χώρο της Ελλάδας έχουν εντοπιστεί πολλοί πύργοι. Ενδεικτικά αναφέρονται στα νησιά Αστυπάλαια, Νάξο, Πάρο, Άνδρο, Κύθνο, Σέριφο, Σίφνο, Σκιάθο, Σκόπελο, Αμοργό, Τήνο κ.α. Η εξαντλητική παρουσίαση αυτών των παράλληλων περιπτώσεων θα ήταν ίσως άσκοπη. Εδώ αναφέρονται ορισμένα χαρακτηριστικά παραδείγματα.

ΚΥΘΝΟΣ¹³⁹

Στην περιοχή Φάρος εντοπίστηκε τμήμα κυκλικού πύργου που χρονολογείται στον 4^ο αι. π.Χ. και συσχετίζεται με τον έλεγχο του όρμου της Αγ. Ειρήνης. Λαξεύματα στο βράχο δίπλα στον πύργο δημιουργούν την εντύπωση ορθογώνιων χώρων.

¹³⁸ Παπαγεωργιάδου (1988), σ. 23-24.

Στη θέση Αγ. Γιάννης βρέθηκαν τμήματα ενός άλλου κυκλικού πύργου, που θεωρείται ότι έλεγχε την πρόσβαση στη ΝΑ Κύθνο. Λαξευμένος χώρος στο βράχο, που σχετίζεται με αγροτικές δραστηριότητες, καθώς και ίχνη περιβόλου, δεν είναι βέβαιο ότι ανήκουν στην αρχική περίοδο χρήσης της κατασκευής.

Στη θέση Αγ. Στέφανος εντοπίστηκαν ίχνη ορθογώνιου πύργου.

Στην περιοχή Σιμουσί, τετράγωνος πύργος που πιθανόν χρονολογείται στον 4^ο αι. π.Χ. συσχετίζεται με πιθανή παρακείμενη στέρνα.

ΝΑΞΟΣ

Γνωστός πύργος στο νησί είναι αυτός του Χειμάρρου¹⁴⁰. Είναι χτισμένος σε μικρό λόφο στο ΝΑ τμήμα του νησιού. Σώζεται σε ύψος 15 μ. και έχει κυκλική κάτοψη με εξωτερική διάμετρο 9,20 μ. Οι τοίχοι του έχουν πάχος 1,10 μ. και είναι κτισμένοι με ντόπιο μάρμαρο. Η θύρα εισόδου βρίσκεται στη νότια πλευρά. Μόνο ένα παράθυρο υπάρχει στο κτήριο. Σώζονται υδρορρόες και τοξοθυρίδες. Υπολογίζεται ότι διέθετε τρεις ορόφους και εσωτερική ελικοειδή κλίμακα. Διαθέτει τετράγωνο περιτείχισμα. Συνδέεται πιθανόν με εξορμητικές δραστηριότητες του νησιού. Η Λ. Μενδώνη θεωρεί τον πύργο δημόσιο έργο και το εντάσσει σε ευρύτερο αμυντικό σχεδιασμό.

ΑΝΔΡΟΣ

Στο βόρειο τμήμα του νησιού βρίσκεται το χωριό του Αγ. Πέτρου. Εκεί σώζεται κυκλικός πύργος, διαμέτρου στη βάση του 9,50 μ. Διατηρείται σε μεγάλο ύψος και είναι κτισμένος από σχιστόλιθο. Είχε τουλάχιστον τρία παράθυρα. Ο πύργος συσχετίζεται με τα μεταλλεία σιδήρου στα Ελληνικά.

Πύργοι έχουν εντοπιστεί και σε άλλα σημεία του νησιού, όπως στην Τσούκα του Άνω Γαυρίου, στην Αγ. Μαρίνα στις Μερμυγκιές, στα Ελληνικά - Χωρίζα, στον Κάλαμο και στο Τοκέλλι¹⁴¹.

Στη θέση Τσούκα σώζονται τα κατάλοιπα κυκλικού πύργου. Έχει εξωτερική διάμετρο 6,20 μ. και σώζεται σε ύψος 0,80 μ. Η τοιχοποιία είναι

¹³⁹ Χατζηαναστασίου (1998), σ. 260-261.

¹⁴⁰ Μενδώνη (1998β), σ. 471 κ.εξ.

¹⁴¹ Μενδώνη (1998β), σ. 473 κ.εξ.

ακανόνιστη, με τοπικούς λίθους, κυρίως σχιστόλιθο. Η απουσία θραυσμάτων κεραμιδιών οδηγεί στην υπόθεση ότι η στέγη του ήταν επίπεδη. Πιθανολογείται η ύπαρξη περιβόλου. Χρονολογείται στον 4^ο αι. π.Χ. Ερμηνευτικά κατατάχθηκε στους αγροτικούς πύργους, που ανήκαν σε γαιοκτήμονες κυρίως λόγω της εγγύτητας σε καλλιεργήσιμη γη¹⁴².

Στη θέση Αγ. Μαρίνα στις Μερμυγκιές εντοπίστηκε κυκλικός πύργος, με εξωτερική διάμετρο 4,80 μ. Σώζεται σε ύψος 1,80 μ. Το πάχος του τοίχου είναι 1,05 μ. Πιθανολογείται η ύπαρξη περιβόλου. Χρονολογικά εντοπίστηκαν δύο φάσεις στη διάσπαρτη κεραμική: η πρώτη ανήκει στον 5^ο και 4^ο αι. π.Χ. και η δεύτερη στον 2^ο - 1^ο αι. μ.Χ. Ίσως το κτήριο είχε δύο φάσεις χρήσης. Ο πύργος χαρακτηρίστηκε φυλάκιο επιτήρησης δρόμου. Αποκλείστηκε ο χαρακτηρισμός του παρατηρητηρίου και θεωρήθηκε δημόσιο έργο¹⁴³.

Στη θέση Ελληνικά - Χώριζα εντοπίστηκε τετράγωνος πύργος με μήκος πλευράς 6 μ. και σωζόμενο ύψος 1,77 μ. Η τοιχοποιία είναι ισοδομική τραπεζιόσχημη με εξοχές. Οι λιθόπλινθοι φέρουν αναθύρωση. Πιθανολογείται η ύπαρξη περιβόλου. Το αρχικό ύψος του κτηρίου εκτιμήθηκε ότι έφτανε τα 12 - 15 μ.

Το πάχος του τοίχου είναι 1,05 μ. Παρατηρήθηκε η απουσία κεραμίδων, που οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η στέγη ήταν επίπεδη. Χρονολογήθηκε στον 4^ο αι. π.Χ. Παρότι βρέθηκε «οικιακή» κεραμική, κατατάχθηκε στα δημόσια έργα, κυρίως λόγω αρχιτεκτονικής και οπτικού πεδίου¹⁴⁴.

Στη θέση Τοκέλλι στη Β Άνδρο εντοπίστηκε τετράγωνος πύργος κτισμένος από σχιστόλιθο. Πιθανολογείται η ύπαρξη περιβόλου. Χρονολογήθηκε στον 4^ο αι. π.Χ. και θεωρήθηκε δημόσιο έργο, αφού του αποδόθηκε ο χαρακτήρας του παρατηρητηρίου, λόγω της δυνατότητας της θέσης να έχει ευρύ οπτικό πεδίο για τον έλεγχο θαλάσσιου χώρου¹⁴⁵.

¹⁴² Koutsoukou - Kanellopoulos (1990), σ. 155-174.

¹⁴³ Koutsoukou - Kanellopoulos (1990), σ. 162.

¹⁴⁴ Koutsoukou - Kanellopoulos (1990), σ. 162-172.

¹⁴⁵ Koutsoukou - Kanellopoulos (1990), σ. 172-174.

ΑΜΟΡΓΟΣ

Ο αριθμός των γνωστών πύργων ξεπερνά τους τριάντα. Χαρακτηριστικό δείγμα είναι ο πύργος της Αγ. Τριάδας στην Αρκεσίνη, που αποτελούσε μια από τις αρχαίες πόλεις του νησιού. Είναι ορθογώνιος, σώζεται σε ύψος 5,50 μ. και περιβάλλεται από περιτείχισμα. Χρονολογείται στον ύστερο 4^ο αι. π.Χ.¹⁴⁶.

ΣΙΦΝΟΣ

Ένας από τους πρώτους σημαντικούς ερευνητές που ασχολήθηκαν με τους πύργους του νησιού ήταν ο Ιάκωβος Δραγάτσης¹⁴⁷. Από τους ερευνητές που ακολούθησαν σημαντικός ήταν ο J. Young¹⁴⁸, που άρχισε να διακρίνει ίχνη αγροτικής παραγωγής - διαμονής και άλλων συναφών εγκαταστάσεων στις θέσεις ή πέριξ αυτών. Στην κατακλείδα του άρθρου του εξέφρασε το θαυμασμό του για τις ενδείξεις πλούτου του νησιού, στη θέα ελαιοτριβείων, μυλόπετρων, πατητηριών και αλωνιών. Στις περισσότερες όμως θέσεις που εντόπισε –στο αρχικό εκείνο στάδιο– δεν αναφέρεται ιδιαίτερα μεγάλη ποσότητα τέτοιων ενδείξεων. Η προσφορά του ήταν σημαντική, αφού, ακολουθώντας τις σημειώσεις του Δραγάτση, εντόπισε περίπου 38 - 40 κτήρια.

Συνολική μελέτη για τους πύργους του νησιού πραγματοποιήθηκε από τον Ashton, N. G.¹⁴⁹. Στη Σίφνο ο αριθμός των κατασκευών αυτών φτάνει τους 55 και είναι όλοι κυκλικοί. Αρκετοί διέθεταν περίβολο ή περιτείχισμα και σε ορισμένες περιπτώσεις έχουν παρατηρηθεί προσκτίσματα. Οι πρωιμότεροι χρονολογούνται στον 6^ο αι. π.Χ., κάμποι άλλοι στον 5^ο αι. π.Χ., ενώ οι υστερότεροι στον 3^ο αι. π.Χ. Έχει εκφραστεί η άποψη ότι οι πύργοι της ύστερης περιόδου σχετίζονται συνήθως με μια αγροικία ή με συστάδα αγροικιών¹⁵⁰. Ως χαρακτηριστικό παράδειγμα μπορεί να αναφερθεί ο Άσπρος Πύργος, που είναι κτισμένος σε ύψωμα στον όρμο του Πλατύ Γυαλού. Σώζεται σε ύψος 5,5 0μ. και έχει διάμετρο

¹⁴⁶ Μενδώνη (1998β), σ. 473.

¹⁴⁷ Δραγάτσης (1915), σ. 96-107. Δραγάτσης (1920), σ. 147-172 κ.ά.

¹⁴⁸ Young (1956α), σ. 51-55.

¹⁴⁹ Ashton, N. G., *Siphnos. Ancient Towers B.C.*, Αθήνα, 1991.

¹⁵⁰ Μενδώνη (1998β), σ. 473-474.

13 μ. Κύριο υλικό κατασκευής του είναι το λευκό μάρμαρο. Διασώζει πληροφορίες για τον τρόπο ασφάλισης της θύρας.

Ο Ashton στα συμπεράσματά του διέκρινε την πρώτη κατηγορία των δημόσιων πύργων, που κάποιοι απ' αυτούς σχετίζονταν με μεταλλεία και ορυχεία. Θεώρησε πιθανό πολλοί πύργοι που κατέταξε στη δεύτερη χρονολογική περίοδο να κτίστηκαν βάσει κρατικού σχεδιασμού. Άλλη μια κατηγορία θεώρησε ότι οφείλει την ύπαρξή της στην ιδιωτική πρωτοβουλία. Τα κριτήρια για την κατάταξη σ' αυτήν ήταν οι ενδείξεις αγροτικής χρησιμότητας και η εγγύτητα μεταξύ τους, που καθιστούσε περιττή την έννοια ύπαρξης του δικτύου επικοινωνίας. Ένα μεγάλο μέρος των πύργων κατέταξε στην τελευταία κατηγορία και ερμήνευσε την παρουσία τους ως ένδειξη ευμάρειας των κατοίκων του νησιού. Η κύρια όμως χρήση που απέδωσε στα κτήρια είναι ότι σε κάθε περίπτωση λειτούργησαν ως φρουκτωρίες και ως τόποι καταφυγής και οργάνωσης άμυνας απέναντι σε εισβολείς. Επίσης τεκμηρίωσε την ύπαρξη οπτικής επικοινωνίας μεταξύ τους και το γεγονός ότι αποτελούσαν δίκτυο.

ΚΕΑ¹⁵¹

ΘΑΣΟΣ

Στο νησί έχουν εντοπιστεί τουλάχιστον 31 πύργοι. Μια συνοπτική παρουσίασή τους γίνεται από τον Osborne, R.¹⁵², που επιχείρησε να ταξινομήσει και να ερμηνεύσει τα αίτια κατασκευής αυτών των κτηρίων.

Ενδεικτικά μπορούν να αναφερθούν μερικές θέσεις:

- Θέση Άγ. Νικόλαος: τετράγωνος πύργος 10 μ. x 10 μ.
- Θέση Άγ. Βασίλειος: τετράγωνος πύργος 10 μ. x 10 μ.
- Θέση Αμυγδαλιά: ορθογώνιος πύργος 7,50 μ. x 8 μ., από μάρμαρο.
- Θέση Αστρής: ορθογώνιος πύργος 9,90 μ. x 11,60 μ.

¹⁵¹ Μενδώνη (1998β), σ. 476 κ.εξ. Σχολιάζονται αρκετές διαφορετικές από τις εδώ αναφερθείσες θέσεις πύργων της Κέας, από την περιοχή της Καρθαίας, που στην παρούσα μελέτη δεν συμπεριλήφθηκαν.

¹⁵² Osborne (1986), σ. 167-178.

- Θέση Ελληνικό: τετράγωνος πύργος 9,62 μ. x 9,62 μ. Τέλη 4^{ου}/αρχές 3^{ου} αι. π.Χ.
- Θέση Λιμενάρια: τετράγωνος πύργος 9 μ. x 9 μ.
- Θέση Λουτρό: τετράγωνος πύργος 7 μ. x 7 μ.
- Θέση Λουτρό: κυκλικός πύργος διαμέτρου 10μ.
- Θέση Πύργος: κυκλικός πύργος διαμέτρου 5,20 μ.
- Θέση Θημωνιά: κυκλικός πύργος διαμέτρου 20 μ.

Ο Osborne, αφού εξέτασε σύμφωνα με τα κριτήρια της πρόσφατης βιβλιογραφίας τους πύργους της Θάσου, παρατήρησε αντιφάσεις που συνίσταντο σε σύμπτωση διαφορετικών κριτηρίων στο ίδιο κτήριο. Συμπέρανε ότι η παρουσία αυτών των κτηρίων σε πολλά νησιά σχετίζεται με την ανάγκη ή τη μόδα της επίδειξης πλούτου των κατοίκων της υπαίθρου.

ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ

ΑΤΤΙΚΗ

Πολλοί είναι οι συγγραφείς που ασχολήθηκαν με τις μεμονωμένες οχυρές κατασκευές στην ύπαιθρο της Αττικής. Μερικοί απ' αυτούς είναι ο Winterberger¹⁵³, η Chandler¹⁵⁴, ο Kahrstedt¹⁵⁵, η Nowicka¹⁵⁶, ο Lawrence¹⁵⁷ κ.ά.

Σημαντική για την περαιτέρω έρευνα ήταν η μελέτη του Young. Ο Young¹⁵⁸ αμφισβήτησε ότι οι μεμονωμένοι πύργοι ήταν κατασκευές στρατιωτικές ή αμυντικές δημόσιου χαρακτήρα. Εξέτασε έξι πύργους της περιοχής του Σουνίου. Συμπέρανε ότι οι πέντε απ' αυτούς αποτελούσαν μέρη αγροτικών ιδιοκτησιών και ο ένας συνδεόταν με μεταλλευτικές δραστηριότητες. Ερμήνευσε τις κατασκευές ως αγροτικούς πύργους βασιζόμενος στο γεγονός ότι οι πύργοι

¹⁵³ Winterberger (1892), σ. 122-124.

¹⁵⁴ Chandler (1926), σσ. 1-21.

¹⁵⁵ Kahrstedt (1932), σσ. 8-28. Βλ. και Pečirka (1973), σ. 113-147, και ειδικά 115-118.

¹⁵⁶ Nowicka, M., *Les maisons à tour dans le monde grec*, Warsaw, 1975.

¹⁵⁷ Lawrence (1979), σσ. 187-197.

¹⁵⁸ Young (1956β), σσ. 122-146.

δεν αποτελούσαν ασυνήθιστα στοιχεία στις αγροτικού χαρακτήρα ιδιοκτησίες ή τις οικίες της υπαίθρου στην Κλασική και Ελληνιστική περίοδο στον ελληνικό κόσμο. Επίσης στηρίχθηκε στο κριτήριο των τοποθεσιών των πύργων σε σχέση με τις καλλιεργήσιμες εκτάσεις. Ο έκτος πύργος βρισκόταν εν μέσω μεταλλευτικών εγκαταστάσεων και γι' αυτό σχετίστηκε με αυτές.

Με βάση την τοποθεσία και τα αρχαιολογικά κατάλοιπα, ο Young επιχείρησε μια κατηγοριοποίηση ως προς τις πιθανές χρήσεις - ερμηνείες τους. Η πρώτη κατηγορία ήταν τα φρούρια (forts), που έλεγχαν είτε μεθόριες περιοχές είτε δρόμους. Η δεύτερη κατηγορία αντιστοιχούσε σε παρατηρητήρια (watchtowers), που τους απόδωσε στρατιωτικό χαρακτήρα και θεώρησε ως απαραίτητη προϋπόθεση να συνδέονται με οχυρώσεις. Ως τρίτη κατηγορία χαρακτήρισε τους φάρους (lighthouses). Στην τέταρτη κατηγορία τοποθέτησε τις φρυκτωρίες (beacon – towers). Η πέμπτη κατηγορία αντιστοιχεί σε πύργους καταφυγής από τους πειρατές, δηλαδή από επιδρομείς. Οι πύργοι όμως του Σουνίου που εξέτασε ο Young ήταν στην ενδοχώρα και μάλιστα κοντά σε περιοχές με μεταλλευτική δραστηριότητα. Έκρινε επίσης ότι το μέγεθός τους ήταν μικρό ώστε να εξυπηρετούν την καταφυγή πολλών ατόμων.

Η κατηγοριοποίηση του Young ως προς τα κτήρια και τις ερμηνείες τους υπήρξε πολύ συγκεντρωτική. Γιατί αυτές οι ερμηνευτικές προσεγγίσεις παρουσιάστηκαν αυστηρά ομαδοποιημένες ως προς την πρωταρχική χρήση, που πιθανόν να μην ήταν και η μόνη. Διακρίνεται λοιπόν μια σχετικότητα ως προς τη διάκριση της χρήσης των κτηρίων. Ο χαρακτηρισμός των πύργων του Σουνίου ως αγροτικών (farm towers) αποτελεί μια απόπειρα επεξήγησης μέσω της οργάνωσης της παραγωγής και της προσέγγισης των κοινωνικών δομών. Η άποψη ότι οι Έλληνες της υπαίθρου ζούσαν σε μεμονωμένες, αγροτικού χαρακτήρα μονάδες, με πύργους ανάμεσά τους, ως μέρη αγροτικών ιδιωτικών κτημάτων, προώθησε την έρευνα. Η άμεση αμφισβήτηση του στρατιωτικού χαρακτήρα των κτηρίων οδήγησε στη γένεση της αντίληψης ενός ιδιωτικού ιδιοκτησιακού καθεστώτος ως προς τους πύργους, που όντως πολλές φορές ενισχύεται και από τις ερμηνείες αρχαίων πηγών.

Σημαντική υπήρξε η μελέτη του Munn, M. H.¹⁵⁹, ο οποίος τεκμηρίωσε από τις αρχαίες πηγές την ύπαρξη ιδιωτικών πύργων και προχώρησε στον ορισμό των κριτηρίων για τη διάκριση ιδιωτικών και στρατιωτικών κτισμάτων. Ως βασικό κριτήριο για τους αγροτικούς πύργους θεώρησε την εγγύτητα σε καλλιεργήσιμη γη, την παρουσία αλωνιών, πιεστηρίων, ελαιοτριβείων, μυλόπετρων, υδατοστεγών δεξαμενών. Οι αποθηκευτικοί πίθοι προστέθηκαν συμπληρωματικά ως ένα από τα κριτήρια, αλλά δεν κρίθηκαν καθοριστικής σημασίας. Επίσης η ύπαρξη κοιλοτήτων στο έδαφος θεωρήθηκε κριτήριο. Για τους στρατιωτικούς πύργους ως βασικό κριτήριο προτάχθηκαν η γεωγραφική τους θέση και το ευρύ οπτικό πεδίο, ενώ εκτιμήθηκε ότι δεν βρίσκονται κοντά σε καλλιεργήσιμη γη. Κατασκευαστικά τους αποδόθηκε ακανόνιστη τοιχοποιία.

ΜΕΓΑΡΑ

Ο Tillyard¹⁶⁰ εντόπισε δύο πύργους στη βόρεια Μεγαρίδα, κατά μήκος του δρόμου που οδηγεί από τα Μέγαρα στη Θήβα, έναν τετράγωνο και έναν κυκλικό, τους οποίους χρονολόγησε στον 4^ο αι. π.Χ. και τους ερμήνευσε ως φρουκτωρίες.

Ο Hammond¹⁶¹ εξέτασε την ίδια περιοχή. Επικέντρωσε την προσοχή του κατά μήκος του αρχαίου δρόμου και αποκάλυψε τα κατάλοιπα τεσσάρων πύργων που προστέθηκαν στους άλλους δύο καλύτερα διατηρημένους.

Ο Hammond χρονολόγησε με διαφορά μιας ή δύο γενεών αυτούς που εντόπισε, έναντι των αντίστοιχων του Tillyard. Πέραν αυτών, η ερμηνεία που έδωσε συσχέτισε το οδικό δίκτυο με τα κτήρια. Απέρριψε την ταύτιση με φρουκτωρίες, επειδή το οπτικό τους πεδίο ήταν περιορισμένο. Συμπέρανε ότι οι πύργοι δεν προσφέρονταν ως τόποι καταφυγής, επειδή στη γύρω περιοχή υπήρχαν καλύτερα σημεία για να προφυλαχτεί κανείς. Έτσι κατέληξε στο ότι τα κτήρια σχετίζονται άμεσα και μόνο με το οδικό δίκτυο και τον έλεγχό του.

Θα μπορούσε να αναρωτηθεί κανείς πώς ένα κτήριο που προσφέρεται για τον έλεγχο του οδικού δικτύου δεν προσφέρεται ομοίως για τόπος καταφυγής

¹⁵⁹ Munn (1983), σ. 41-62.

¹⁶⁰ Tillyard (1905/6), σσ. 101-108.

¹⁶¹ Hammond (1954), σσ. 108-111.

έστω και λίγων ατόμων. Με ποιον τρόπο επαρκεί ένα κτήριο για τον εκ του ασφαλούς έλεγχο του οδικού δικτύου αν δεν μπορεί να εξασφαλίσει συγχρόνως και στοιχειώδη προστασία σ' αυτόν που ασκεί τον έλεγχο; Συνεπώς δεν θα μπορούσε να προσφέρει τόπο καταφυγής σε οποιονδήποτε; Γενικά ως προς την ερμηνεία της χρήσης εντοπίζεται εκ πρώτης όψεως μια αντίφαση.

ΒΟΙΩΤΙΑ

Στις αρχές της προηγούμενης δεκαετίας ένας πύργος στη Βοιωτία στάθηκε αφορμή για την επανεξέταση των ορίων επικρατειών μεταξύ της Θήβας και των Αθηνών, από τον Camp II, J. Mc. Kesson¹⁶².

Ο πύργος είναι κτισμένος από μεγάλους λιθόπλινθους και διατηρείται σε έξι δόμους. Βρίσκεται στην τοποθεσία Λαφύστι, λίγο έξω από τη Λιβαδειά. Το κτήριο έχει γωνιαίες ταινίες και σε αρκετές λιθόπλινθους παρατηρείται αναθύρωση. Χρονολογείται στο β' ή γ' μισό του 4^{ου} αι. π.Χ. Η ερμηνεία που δόθηκε στο κτήριο είναι ότι βρισκόταν στο όριο επικρατειών μεταξύ Κορώνης και Λιβαδειάς. Σ' αυτό το συμπέρασμα οδηγεί η εύρεση επιγραφής αρκετά κοντά στον πύργο. Θεωρείται έργο της Βοιωτικής Συμπολιτείας. Συγχρόνως θεωρείται ότι επόπτευε το οδικό δίκτυο της περιοχής. Εντάσσεται στο αμυντικό δίκτυο πύργων της περιοχής, που του αποδόθηκαν συγκεκριμένα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά, όπως: τετράγωνο σχήμα, ασβεστόλιθος ως υλικό δόμησης, τραπεζοειδής τοιχοποιία, διαχωρισμός σε θαλάμους κ.ά.

ΦΩΚΙΔΑ

Αναφορά για το αμυντικό δίκτυο των Δελφών έγινε από τον Βαλαβάνη, Π. Δ.¹⁶³, το 1980. Εντόπισε έναν πύργο κοντά στο δρόμο που οδηγεί από τους Δελφούς στην Αράχοβα, στη θέση Άγ. Αθανάσιος.

Το κτήριο βρίσκεται πάνω σε πέρασμα στρατηγικής σημασίας για τα οικιστικά κέντρα και το ιερό των Δελφών. Το σχήμα του κτηρίου είναι τετράγωνο με πλευρά 6,80 μ. Οι τοίχοι του έχουν πάχος 1 μ. και είναι κτισμένοι από λιθόπλινθους από ντόπιο κροκαλοπαγή ασβεστόλιθο. Το σύστημα τοιχοποιίας

¹⁶² Camp (1991), σ. 193-202.

είναι ισόδομο τραπεζιόσχημο, που τείνει να γίνει ακανόνιστο τραπεζιόσχημο. Η εσωτερική πλευρά του τοίχου είναι κτισμένη από μικρότερους λίθους και το εσωτερικό γεμισμένο με πέτρες και λατύπη. Η εξωτερική επιφάνεια των λιθόπλινθων είναι αδρά πελεκημένη, ελαφρά εξογκωμένη. Το αρχικό ύψος του πύργου υπολογίζεται σε 13 – 15 μ. Τα πατώματα και οι σκάλες πρέπει να ήταν ξύλινα. Η είσοδος στη νότια πλευρά έχει ύψος 2 μ. και πλάτος 0,80 - 1 μ. Δύο ορθογώνιοι τόρμοι χρησίμευσαν για τη θύρα του κτηρίου. Η στέγη θεωρείται ότι ήταν κεραμοσκεπής δικλινής ή τετρακλινής. Ερμηνεύτηκε ως φυλάκιο για ολιγάριθμη φρουρά, που σκοπό είχε τη φύλαξη του περάσματος και τον οπτικό έλεγχο της περιοχής, δηλαδή πολεμικό παρατηρητήριο. Εντάχθηκε στο αμυντικό δίκτυο της Φωκίδας, που το αποτελούν και άλλοι πύργοι στην ευρύτερη περιοχή. Χρονολογήθηκε είτε μεταξύ του 356-346 π.Χ. είτε στην πρώτη δεκαετία του 3^{ου} αι. π.Χ. Εντοπίστηκαν λείψανα ταφών σε τμήμα του δαπέδου, που αποδόθηκαν σε υστερότερη φάση χρήσης του κτηρίου.

ΒΟΡΕΙΟΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ

Ο Lord¹⁶⁴ επικέντρωσε το ενδιαφέρον του στην Αργολίδα. Ήταν ο εισηγητής του όρου *blockhouse*. Διερεύνησε ανασκαφικά δύο «πυραμιδοειδή» κτήρια και ένα τετράγωνου σχήματος. Η κατάσταση διατήρησης αυτών των κτηρίων δεν ήταν καλή και η ανασκαφή δεν απέδωσε την αναμενόμενη ερμηνεία για τον αιγιματικό τους ρόλο. Στην ερμηνεία του για αυτά τα κτήρια έλαβε υπόψη του διάφορους παράγοντες. Όλα τα κτήρια που έλεγξε βρίσκονταν σε τέτοια σημεία που δεν προσφέρονταν για εποπτεία χώρου. Επιπρόσθετα, βρέθηκαν στο εσωτερικό τους, ή κοντά, μυλόπετρες για άλεσμα σταριού ή για επεξεργασία λαδιού, αλλά η χρονολόγηση των ευρημάτων πιθανόν να αντιστοιχεί σε υστερότερη περίοδο χρήσης των κτηρίων (υστερορρωμαϊκή περίοδος). Από τη χρονολόγηση των ανασκαφικών ευρημάτων προέκυψε ότι ορισμένα από τα κτήρια είχαν και άλλες περιόδους υστερότερων χρήσεων. Πιο καθοριστικής σημασίας όμως για τον Lord στάθηκε η τοποθέτηση αυτών των κτηρίων κοντά σε

¹⁶³ Βαλαβάνης (1980), σ. 331-340.

¹⁶⁴ Lord (1941), σ. 93-109. Lord (1939), σ. 78-84. Lord (1938), σ. 481-527.

δρόμους. Συμπέρανε ότι φιλοξενούσαν φρουρές που έλεγχαν τις αρχαίες οδούς και τις άμεσα γειτνιάζουσες περιοχές.

Σημαντική μελέτη για το δίκτυο της περιοχής της ΒΑ Πελοποννήσου πραγματοποιήθηκε από τον Πίκουλα, Γ. Α.¹⁶⁵. Εντόπισε και σχολίασε 43 κτήρια σε σχέση με το οδικό δίκτυο. Συμπέρανε, μεταξύ άλλων, ότι σαφώς ο χαρακτήρας των αμαξήλατων οδών είναι «στρατιωτικός» και ότι τα φυλάκια στα οποία αναφέρεται ανήκαν σε δίκτυο, το οποίο αποτύπωσε βάσει της οπτικής τους επαφής. Επιπλέον, επιχείρησε την ταύτιση των αρχαίων κωμών και την ανασύσταση του οικιστικού πλέγματος της περιοχής.

¹⁶⁵ Πίκουλας (1995), σ. 351-356.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Από τα στοιχεία που εκτέθηκαν στο κεφάλαιο των αρχαίων και υστερότερων πηγών σχετικά με την περίοδο που εμπίπτει στην παρούσα εργασία, τεκμηριώθηκε ότι υπήρχε η αντίληψη και πρακτική στον αρχαίο κόσμο της άμυνας μιας επικράτειας μέσω οργανωμένου συστήματος οχυρών μεμονωμένων κατασκευών, που βασιζόταν στην οπτική επαφή. Παράλληλα, τεκμηριώθηκε ότι με το ίδιο σύστημα επιτηρούνταν μεγάλες περιοχές.

Στις περιπτώσεις που γίνονται αναφορές στις πηγές σχετικά με αυτά τα συστήματα, η μεμονωμένη οχυρή ελεύθερη κατασκευή στο χώρο που αναφέρεται είναι η φρουκτωρία ή πυρσουρίδα. Για να μπορούν τέτοιου είδους κτήρια να σχηματίσουν δίκτυο, πρέπει να ακολουθήσουν σχεδιασμό που υποτάσσεται στο γεωγραφικό ανάγλυφο. Συνήθως δηλαδή καταλαμβάνουν θέσεις σε υψώματα και κυρίως κορυφογραμμές ή υδροκριτικές γραμμές, που αποτελούν όρια περιοχών ή υποπεριοχών. Η μορφολογία των κτηρίων αυτών δεν έχει ταυτιστεί επακριβώς, πιθανόν όμως δεν πρόκειται για μεγάλων διαστάσεων κατασκευές, αν και αυτό δεν είναι επιβεβαιωμένο.

Ένα ακόμα πολύ ενδιαφέρον στοιχείο που τεκμηριώθηκε, ή τουλάχιστον παρουσιάστηκαν ισχυρές ενδείξεις γι' αυτό, είναι ο άμεσος συσχετισμός των φρουκτωριών με τις κώμες, ως κατεξοχήν αμυντικό τους σύστημα. Οι δύο πάπυροι δεν προέρχονται από τον ελληνικό χώρο και η μαρτυρία χρονολογείται στον 3^ο αι. π.Χ., αλλά αφενός ο όρος είναι γνωστός από πιο παλιά, αφετέρου υπάρχουν μαρτυρίες για τον ελληνικό χώρο. Πλέον υπάρχουν σημαντικά στοιχεία που συνδέουν σε σχέση αλληλεξάρτησης τις φρουκτωρίες με τις κώμες¹⁶⁶. Μπορεί πλέον να ισχυριστεί κανείς ότι τέτοιου είδους δίκτυα αποτελούν το αμυντικό σύστημα της υπαίθρου. Επιπλέον, εμφανίστηκε η ιδιότητα του *πυρσουρού*, ως εξειδίκευση κάποιου πολίτη που εντάσσεται στο δυναμικό μιας κώμης, ο οποίος φέρεται να είναι αγρότης ή κτηνοτρόφος και προφανώς λαμβάνει μέρος στον αμυντικό μηχανισμό της οικιστικής εγκατάστασης στην οποία ανήκει.

¹⁶⁶ Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, I, 1252b, 15 κ.εξ. Όπου δίνεται ο ορισμός της κώμης, με κύριο χαρακτηριστικό τη σποραδική κατοίκηση.

Συμπεραίνεται δηλαδή ότι τουλάχιστον ο κυρίως κορμός ενός αμυντικού δικτύου βασίζεται σε φρουκτωρίες, υπεύθυνες για τη λειτουργία των οποίων είναι οι κώμες, που αποτελούν το αμυντικό τους σύστημα. Σε ένα τέτοιο δίκτυο επιπρόσθετα λειτουργούν τα φυλάκια και οι αγροτικοί ιδιωτικοί πύργοι¹⁶⁷. Φαίνεται ότι το να θεωρήσει κανείς τα δίκτυα των φρουκτωριών ως το κατεξοχήν αμυντικό σύστημα της υπαίθρου των πόλεων - κρατών είναι μια υπόθεση πάρα πολύ πιθανή.

Στις περισσότερες από τις θέσεις που ενδεικτικά ελέγχθηκαν στο πλαίσιο αυτής της εργασίας, και κυρίως στο βόρειο, βορειοανατολικό και κεντρικό τμήμα του νησιού, όπου οι δημοσιευμένες επιφανειακές έρευνες παρείχαν επαρκή στοιχεία, φάνηκε ότι πέριξ των θέσεων ή σε κοντινή απόσταση εντοπίζονται θέσεις εγκαταστάσεων, χωρίς ακόμα να είναι δυνατή η τεκμηριωμένη αντιστοιχία τους. Βεβαιώνεται η σποραδική κατοίκηση του χώρου, που μπορεί να ειπωθεί ότι απαρτίζεται από συστάδες αγροτικών θέσεων ή μικροοικισμών αγροτικού χαρακτήρα.

Σχετικά με τη μέθοδο που υιοθετήθηκε, την ένταξη δηλαδή των καταλοίπων σε χάρτη με τη γεωγραφική διαίρεση των Γεωργίου - Φαράκλα, σε δείγμα 38 από τις έως τώρα εντοπισμένες οχυρές ελεύθερες κατασκευές στο νησί (ο αριθμός τους κυμαίνεται μεταξύ 77 και 80), τα συμπεράσματα είναι ποικίλα.

Σε σύνολο 38 θέσεων, οι 15 βρίσκονται ακριβώς στα όρια των γεωγραφικών ενότητων (8 φρουκτωρίες και 7 φυλάκια), 7 βρίσκονται πολύ κοντά σε όριο γεωγραφικής ενότητας (2 φρουκτωρίες, 4 φυλάκια και 1 πύργος (:)). Το ποσοστό φτάνει το 57% των θέσεων, που είναι ιδιαίτερα υψηλό και αφήνει ελάχιστα περιθώρια να θεωρηθεί ότι οφείλεται σε αστοχία του δείγματος.

Σε περίπτωση επέκτασης της ίδιας διαίρεσης σε υποπεριοχές βάσει των υδροκριτικών γραμμών, τότε το ποσοστό αυξάνεται. Σε όριο υποπεριοχών εμπίπτουν 11 θέσεις (6 φρουκτωρίες, 4 φυλάκια και 1 πύργος (:)), ενώ πολύ κοντά

¹⁶⁷ Μενδώνη (1998β), σ. 482. Εκφράζεται η άποψη ότι πολλοί ιδιωτικοί πύργοι μπορεί να οριοθετούσαν τα σύνορα των πόλεων και να σχημάτιζαν μια χαλαρή αμυντική γραμμή. Διατυπώνεται η υπόθεση ότι η κατασκευή των κτηρίων ακολουθούσε κρατικό σχεδιασμό, υλοποιημένη όμως από ευκατάστατους πολίτες, που είχαν αναλάβει πολιτειακά αξιώματα.

σε όρια υποπεριοχών βρίσκονται 2 θέσεις (1 φρυκτωρία, 1 φυλάκιο). Σύμφωνα μ' αυτά, το παραπάνω ποσοστό αυξάνεται κατά 4-5%.

Το γεγονός αυτό δεν μπορεί να χαρακτηριστεί τυχαίο. Φαίνεται ξεκάθαρα η προτίμηση τα κτήρια αυτά να καταλαμβάνουν θέσεις σε κορυφογραμμές (υδροκριτικές γραμμές). Η προτίμηση αυτή μπορεί να εξυπηρετεί την εξασφάλιση οπτικής επαφής, ώστε να σχηματιστεί αμυντικό δίκτυο, οπότε η επιλογή της θέσης δεν είναι τυχαία και υποδηλώνει έστω στοιχειώδη σχεδιασμό. Το γεγονός ότι τα περισσότερα απ' αυτά τα κτήρια είναι φρυκτωρίες επίσης δεν είναι τυχαίο (10 θέσεις).

Θα πρέπει να γίνει μνεία ενός πολύ χαρακτηριστικού στοιχείου. Συχνά πολύ κοντά στις θέσεις των κυκλικών φρυκτωριών εντοπίζονται τετράγωνα κολονάκια από ξερολιθιά νεότερων περιόδων, που πιθανόν αποτελούν επιβίωση αρχιτεκτονικών στοιχείων των αρχαίων κτηρίων. Τα στοιχεία αυτά, που απαντώνται αρκετά συχνά στην ύπαιθρο της Κέας, σημαίνουν έως σήμερα όρια οικοπέδων ή περιοχών (βλ. διαπραγμάτευση θέσης ΚΤ06).

Πέρα λοιπόν από τα στοιχεία που προκύπτουν από την έρευνα, υπάρχουν ενδείξεις που κατατείνουν στο να αποδεχτούμε ότι οι φρυκτωρίες συχνά ήταν τοποθετημένες σε όρια περιοχών μιας επικράτειας ή στις υποδιαιρέσεις της και ίσως ταυτίζονται με τα όρια των κωμών. Το ίδιο φαίνεται να συμβαίνει και στα φυλάκια, που επίσης βρίσκονται σε όρια περιοχών (11 θέσεις).

ΠΙΝΑΚΑΣ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗΣ ΚΑΤΑΝΟΜΗΣ				
ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΘΕΣΗ	ΦΡΥΚΤΩΡΙΕΣ	ΦΥΛΑΚΕΙΑ	ΠΥΡΓΟΙ (;)	ΣΥΝΟΛΟ
σε όρια περιοχών	8	7	-	15
πολύ κοντά σε όριο μεταξύ γεωγραφικών ενοτήτων	2	4	1	7
σε όριο υποπεριοχών	6	4	1	11
πολύ κοντά σε όριο υποπεριοχής	1	1	-	2
σε κεντρική περιοχή	-	1	-	1
σε εσωτερικό λαγκαδιού	-	-	1	1
σε πλαγιά	-	-	1	1
ΣΥΝΟΛΟ	17	17	4	38

Το γεγονός ότι οι φρυκτωρίες σχετίζονται με τις κώμες οδηγεί στην υπόθεση ότι ίσως δηλώνουν όρια κωμών ή αγροτικών μικροοικισμών.

Έστω και έμμεσα φαίνεται ότι η διαίρεση που προτάθηκε από τους Γεωργίου - Φαράκλα επιβεβαιώνεται σε μεγάλο βαθμό.

Όπως διαπιστώνεται από την ανάλυση της οπτικής επαφής μεταξύ των θέσεων (βλ. Χάρτες 5-42), στο βόρειο και βορειοανατολικό τμήμα του νησιού (γεωγραφικές ενότητες 1.4, 1.5, 2.1, 2.2, 2.3, 2.5, 2.7), όπου η πληρότητα του δείγματος είναι ικανοποιητική, τα κτήρια είχαν τη δυνατότητα επικοινωνίας μεταξύ τους και με τις ακροπόλεις της Κορησίας και της Ιουλίδας. Η ύπαιθρος χώρα εποπτεύεται σε πολύ μεγάλο βαθμό. Χαρακτηριστικό του αμυντικού δικτύου σ' αυτές τις περιοχές είναι το γεγονός ότι, παρά την τοποθέτηση των κτηρίων σε φυσικά όρια, η οπτική τους επαφή δηλώνει συνείδηση συγγένειας ή «κοινού» των επικρατειών. Στη γεωγραφική ενότητα 1.2 της Κορησίας παρουσιάζεται αστοχία του δείγματος, αφού οι θέσεις επικοινωνούν με τη θέση ΚΤ018 της ενότητας 2.1 της Ιουλίδας. Αυτό οφείλεται πιθανόν σε σφάλμα του δείγματος.

Στην περιοχή της Ποιήσας υπάρχουν ισχυρές ενδείξεις ότι το δίκτυο αποκαθίσταται, αφού υπάρχει οπτική επαφή στις γεωγραφικές ενότητες 4.1 (μέσω φρυκτωρίας (;) στην Κεφάλια Λιπαρού), 4.2, 4.3, 4.4. Οι περιοχές 4.6 και 4.7 εμφανίζονται σχετικά απομονωμένες, αν και υπάρχει μεταξύ τους οπτική επαφή.

Στην περιοχή της Καρθαίας το δίκτυο δεν αποκαθίσταται επαρκώς, υπάρχουν όμως ενδείξεις οπτικών επαφών. Οι θέσεις ΚΤ09 και ΚΤ033 επικοινωνούν με την ακρόπολη, ενώ οι θέσεις ΚΤ029, ΚΤ038 και ΚΤ028 έχουν μεταξύ τους οπτική επαφή.

Τέλος, η οπτική επαφή της θέσης ΚΤ032 με το φυλάκιο του Ματζουκάτου (που εδώ δεν έχει συμπεριληφθεί) και της θέσης ΚΤ028 με την ΚΤ025 και την ακρόπολη της Ποιήσας υποδηλώνει επίσης συνείδηση συγγένειας ή «κοινού» των αντίστοιχων πόλεων.

Τα περιθώρια σφάλματος του δείγματος παρουσιάζονται κυρίως στο ύψος του κεντρικού τμήματος και στα αντίστοιχα ανατολικά και δυτικά παράλια του.

Ιστορικά φαίνεται ότι αυτό επιβεβαιώνεται, αφού, όποτε οι Κείοι βρέθηκαν εκτός αθηναϊκής ή άλλης κηδεμονίας, συγκρότησαν συμπολιτεία. Συγκεκριμένα, φαίνεται ότι στις περιόδους 394/3 - 362 π.Χ., περί το β' μισό του 3^{ου} αι. π.Χ. και από το 200 ως το 168/7 π.Χ. κατά την τελευταία περίοδο οι τέσσερις πόλεις συνενώθηκαν σε δύο.

Από τα ιστορικά στοιχεία επίσης φαίνεται ότι διαρκή κίνδυνο για το νησί αποτελούσε η δράση πειρατών. Ήδη από τον 5^ο και τις αρχές του 4^{ου} αι. π.Χ. σημειώνεται δράση πειρατικών ομάδων στο Αιγαίο. Στα τέλη του 4^{ου} αι. π.Χ. το φαινόμενο της πειρατείας εντείνεται και ιδίως στο α' μισό του 3^{ου} αι. π.Χ., οπότε έδρασαν οι Τυρρηνοί, οι Κρήτες και οι Κιλικιείς. Σ' αυτή την περίοδο αναφέρονται δύο πειρατικές επιδρομές στο νησί. Φαίνεται ότι αυτός είναι ένας διαρκής κίνδυνος και ικανός λόγος για την ανάπτυξη ενός αμυντικού δικτύου.

Σχετικά με την ταύτιση οχυρών κατασκευών της υπαίθρου με αγροτικούς - ιδιωτικούς πύργους, φαίνεται ότι το κριτήριο της γειτνίασης με αγροτικές εκτάσεις και καλλιεργήσιμη γη δεν μπορεί να προταχθεί και δεν ευσταθεί απόλυτα, αφού οι περισσότερες θέσεις, ακόμα και οι φρουκτωρίες, πληρούν το κριτήριο. Σε περιοχές νησιών όπου γενικά δεν αναπτύσσονται πεδιάδες και τα εδάφη είναι σχετικά ορεινά, είναι δυσκολότερο να αναπτυχθεί μεγάλη γαιοκτησία, όπως μπορεί να συμβεί στα μεσόγεια άλλων περιοχών. Ακόμα, η εύρεση μυλόπετρων και ελαιοτριβείων αποτελούν κριτήριο μόνο αν συμπίπτουν χρονολογικά με την περίοδο κατασκευής του κτηρίου και δεν ταυτίζονται με ύστερες χρήσεις του. Το ίδιο ισχύει για την ύπαρξη περιβόλου. Φαίνεται επίσης ότι η αποκλειστική χρήση του όρου *πύργος* για να δηλωθεί το αγροτικό - ιδιωτικό κτίσμα δεν ευσταθεί απόλυτα. Κι αυτό γιατί ο όρος *πύργος* αναφέρεται στο κτίσμα και όχι στη χρήση ή στο χρήστη του.

Τα οικονομικά μεγέθη του νησιού, αν κρίνουμε από τις εισφορές στο συμμαχικό ταμείο της Α' Αθηναϊκής Συμμαχίας, κυμάνθηκαν από τρία έως δέκα τάλαντα¹⁶⁸. Αντίστοιχα, το κόστος για την κατασκευή ενός ιδιωτικού πύργου έχει υπολογιστεί σε ένα έως και δύο τάλαντα¹⁶⁹. Τα στοιχεία αυτά δημιουργούν

¹⁶⁸ Παπαγεωργιάδου (1988), σ. 14-16.

¹⁶⁹ Munn (1983), σ. 38, σημ. 99.

προβληματισμούς ως προς το κατά πόσο εύκολα μπορούν να χαρακτηρίζονται πολλές μεμονωμένες οχυρές κατασκευές ως ιδιωτικοί πύργοι. Δημιουργείται το ερώτημα πόσες, από το σύνολο των 77-80 εντοπισμένων κατασκευών στο νησί, μπορούν βάσει του κόστους τους να αποδοθούν σε ιδιώτες. Πιθανόν ένα δημόσιο έργο να έχει μικρότερο κόστος, ή έστω το κόστος αυτό να μπορεί να αντιμετωπιστεί με μεγαλύτερη ευκολία μέσω συλλογικής εργασίας. Το ζήτημα αυτό φαίνεται αρκετά περίπλοκο και συνεπώς ο παραπάνω προβληματισμός μένει αναπάντητος.

Τέλος, θα ήταν παρακινδυνευμένο από ένα δείγμα 38 κατασκευών να γίνει λόγος για πιθανό οικοδομικό πρόγραμμα αμυντικού σχεδιασμού. Κάτι τέτοιο θα μπορούσε ίσως να αποδειχθεί με την εξέταση του συνόλου αυτών των κατασκευών στο νησί, σε συνδυασμό με ανασκαφική έρευνα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΙΔΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Στη βιβλιογραφία χρησιμοποιούνται οι συντομογραφίες της Archäologische Bibliographie και της Année Philologique. Οι συντομογραφίες των παραπομπών παρατίθενται αναλυτικά στη βιβλιογραφία.

- Ashton (1991) Ashton, N. G., *Siphnos. Ancient Towers B.C.*, Αθήνα, 1991.
- Βαλαβάνης (1980) Βαλαβάνης, Π. Δ., «Αρχαίος Πύργος στους Δελφούς», *Αρχαιογνωσία*, 1, 1980, σ. 331-340.
- Βενιέρη (2003) Βενιέρη, Ι., «Αρχαιότητες της Κέας», *Ανθέμιο*, 10, 2003, σ.18.
- Camp (1991) Camp II, J. McKesson, "Notes on the Towers and Borders of Classical Boiotia", *AJA*, 95, 1991, σ. 193-202.
- Cherry et. al. (1991) Cherry, J. F., Davis, J.L., Mantzourani, E., *Landscape Archaeology As Long-Term history. Northern Keos in the Cycladic Islands, from earliest Settlement until Modern Times*, "Monumenta Archaeologica 16", Institute of Archaeology, University of California, Los Angeles, 1991.
- Γαλάνη (2003) Γαλάνη, Ι., «Πύργος Αγίας Μαρίας Κέας, Ανασκαφική Έρευνα στη Βόρεια πλευρά του Πύργου», *Ανθέμιο*, 10, 2003, σ.28-29.
- Γαλάνη-Μενδώνη-Παπαγεωργιάδου (1987) Γαλάνη, Ι., Μενδώνη, Λ., Παπαγεωργιάδου, Χ., «Επιφανειακή Έρευνα στην Κέα», *Αρχαιογνωσία*, 3, 1-2, 1987, σ. 242.
- Γεωργίου, Χ. – Φαράκλας, Ν. (1993) Γεωργίου, Χ. – Φαράκλας, Ν., «Αρχαία Κατοίκηση στην Κέα. Το Βόρειο τμήμα της Ανατολικής Πλευράς του Νησιού», *Αριάδνη* (Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Κρήτης), 6, 1993, σ. 7-57.
- Δραγάτσης (1915) Δραγάτσης, Ι., «Αρχαιολογικά Έρευναι εν Σίφνω», *ΠΑΕ*, 1915, σ. 96 – 107.
- Δραγάτσης (1920) Δραγάτσης, Ι., «Οι Πύργοι οι επί των νήσων και ιδία της Σίφνου», *ΠΑΕ*, 1920, 147 – 172. κ.ά.
- Georgiou, H.-Faraklas, N. (1985) Georgiou, H., και Faraklas, N., "Ancient Habitation Patterns of Keos: Locations and Nature of Sites on the Northwest Part of the Island", *Αριάδνη* (Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Κρήτης), 3, 1985, σ. 207-266.
- Graindor (1921) Graindor, P., "Kykkladika", *Musée Belge*, 25, 1921, σ. 78-125.
- Hammond (1954) Hammond, N. G. L., "The Main Road from Boeotia to the Peloponnese Through the Northern Megarid", *BSA*, 49, 1954, σ. 108-111.
- Θωμόπουλος (1992) Θωμόπουλος, Ι., *Μελέτη Τοπωνυμική της νήσου Κέω*, Κέα, 1992, β' έκδοση, Βουρκαριανή.
- Καζαμιάκης – Πίκουλας (1999) Καζαμιάκης, Κ. Ν. – Πίκουλας, Γ. Α., «Αμαξήλατος οδός στην Κέα», *ΗΟΡΟΣ*, 13, 1999, σ. 177-188.
- Καζαμιάκης (2003) Καζαμιάκης, Κ., «Πύργος Αγίας Μαρίας Κέας, Ενίσχυση Θεμελίωσης & Στερέωση της Ανωδομής», *Ανθέμιο*, 10, 2003, σ.24-27.

- Koutsoukou – Kanellopoulos (1990) Koutsoukou, A. – Kanellopoulos, Chr., “ Towers from Northwest Andros”, *BSA*, 85, 1990, σ. 155-174.
- Lawrence (1979) Lawrence, A.W., *Greek Aims in Fortification*, Oxford, 1979.
- Lord (1938) Lord, L., "The “Pyramids” of Argolis", *Hesperia*, 7, 1938, σ. 481-527.
- Lord (1939) Lord, L., "Watchtowers and Fortresses in Argolis", *AJA*, 43, 1939, σ. 78-84.
- Lord (1941) Lord, L., "Blockhouses in the Argolid", *Hesperia*, 10, 1941, σ. 93-109.
- Μάνθος (1991)25 Μάνθος, Κ., *Αρχαιολογία και Ιστορία της Νήσου Κέας*, Εισαγωγή – Μεταγραφή- Σχόλια Μενδώνη, Λ., Κέα, 1991, Βουρκαριανή.
- Merker (1968)17 Merker, I.L., “The Harbor of Iulis”, *AJA*, 72, 1968, σ. 383-384.
- Μενδώνη (1985-1990) Μενδώνη, Λ., «Συμβολή στην Τοπογραφία της Νοτιανατολικής Κέας», *Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών*, 13, 1985 – 1990, σ. 315.
- Μενδώνη (1998α) Μενδώνη, Λ. Γ., «Οι Πύργοι της Κέας: Προσθήκες και επισημάνσεις», στο *Κέα – Κύθνος: Ιστορία και Αρχαιολογία*, (eds. Μενδώνη, Λ. Γ. – Μαζαράκης, Αινιάν), *Μελετήματα*, 27, ΚΕΡΑ, ΕΙΕ, Αθήνα, 1998, Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου, σ. 275 κ.εξ.
- Μενδώνη (1998β) Μενδώνη, Λ., *ΚΥΚΛΑΔΕΣ. Ιστορία του Τοπίου και Τοπικές Ιστορίες. Από το φυσικό περιβάλλον στο ιστορικό τοπίο*, Μενδώνη, Λ. – Μάργαρης, Ν. (ed.), ΥΠΕΧΩΔΕ, ΚΕΡΑ, ΕΙΕ, Αθήνα, 1998, σ. 471 – 483.
- Μούλλου (2002) Μούλλου, Δ., *Τεχνητός Εσωτερικός Φωτισμός στην Ελλάδα από τον 12^ο ως τον 8^ο αι. π.Χ.*, στο *Ρίθυμνα*, 10, Ρέθυμνο 2002.
- Munn (1983) Munn, M. H., *Studies on the Territorial Defences of Fourth – century Athens*, Ph.D. 1983, University of Pennsylvania.
- Ormerod (1924α) Ormerod, H. A., *Piracy in the Ancient World, an Essay in Mediterranean History*, Liverpool, 1924, The University Press of Liverpool Ltd., London, Hodder and Stoughton Ltd.
- Ormerod (1924β) Ormerod, H. A., “Towers in the Greek Islands”, *Annals of Archaeology and Anthropology*, 11, 1924, University of Liverpool.
- Osborne (1986) Osborne, R., “Island Towers: The Case of Thasos”, *BSA*, 81, 1986, σ. 167 – 178.
- Pečirka (1973) Pečirka, J., "Homestead Farms in Classical and Hellenistic Hellas", στο *Problemes de la terre en Grece ancienne*, Finley, M. I., (ed.) Paris, 1973, σ. 113-147.
- Petersb (1864)14 Petersb, P., *Catalogue des manuscrits grecs de la Bibliothèque Imperiale Publique*, E. de Muralt (ed.), St. Petersburg, 1864.
- Παπαγεωργιάδου (1988) Παπαγεωργιάδου, Χ., *Η Νομισματοκοπία της Κέας*, ΚΕΑ II, Αθήνα 1988, Διδακτορική Διατριβή.
- Παπαγεωργιάδου (1990) Παπαγεωργιάδου, Χ., «Η Οργάνωση του Αγροτικού Χώρου στην Ποιήεσσα της Κέας κατά την Ελληνιστική Περίοδο», *Μελετήματα*, Ποικίλα, ΚΕΡΑ, ΕΙΕ, Αθήνα, 1990, σ. 309 κ.εξ.
- Πίκουλας (1990-91) Πίκουλας, Γ. Α., «Πύργοι: Δίκτυο, χρήση, απορίες και ερωτήματα, Προσέγγιση με τα δεδομένα της Αργολίδος, Αρκαδίας, Λακωνίας»,

- Πίκουλας (1995) *HOPOΣ*, 8-9, 1990-91.
 Πίκουλας, Γ. Α., *Οδικό Δίκτυο και Άμυνα, από την Κόρινθο στο Άργος και την Αρκαδία*, *HOPOΣ*, Η Μεγάλη Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1995.
- Πίκουλας (2000) Πίκουλας, Γ. Α., «Με Αφορμή τους Πύργους της Σίφνου», στο *Πρακτικά Α' Διεθνούς Σιφναϊκού Συμποσίου*, τ. Α', Αθήνα, 2000.
- Smyly (1921) Smyly, J. G. (ed), *Greek Papyri from Gurob*, Dublin: Hodges, Figgis, & Co., London, Williams & Norgate, 1921, σ. 36-38.
- Tillyard (1905/6) Tillyard, H. J. W., "Two Watch Towers in the Megarid", *BSA*, 12, 1905/6, σ. 101-108.
- Welter (1954)22 Welter, G., "Von Griechischen Inseln: Keos I", *AA*, 94, 1954, σ. 48-93.
- Young (1956α) Young, J. H., "Ancient Towers on the Island of Siphnos", *AJA*, 60, 1956, σ. 51 – 55.
- Young (1956β) Young, J., "Studies in South Attica: Country Estates at Sounion", *Hesperia*, 25, 1956, σσ. 122 - 146.
- Χατζηαναστασίου (1998) Χατζηαναστασίου, Ο., «Σημειώσεις από την Κύθνο», στο ΚΕΑ – ΚΥΘΝΟΣ: ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ, Μενδώνη, Λ. – Μαζαράκης, Αινιάν (ed.), *ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ*, 27, ΚΕΡΑ, ΕΙΕ, Αθήνα, 1998, σ. 260 κ.εξ.
- Ψύλλας (1992) Ψύλλας, Ι., *Ιστορία της Νήσου Κέας. Από των Αρχαιοτάτων Χρόνων μέχρι των καθ' ημάς*, Κέα, 1992, Βουρκαριανή, β' έκδοση.

ΓΕΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Η παρακάτω βιβλιογραφία αποτελεί επιλογή από μονογραφίες και άρθρα. Παρατίθεται γιατί θεωρείται ενδεικτική των επιστημονικών τάσεων ως προς το θέμα, αλλά και ως προς την αρχαιολογική έρευνα στη ν. Κέα. Συγκεκριμένα, επιλέχθηκε από τους Cherry et al. (1991), Μενδώνη (1998α, 1998β), Munn (1983), Πίκουλας (1995 και 2000).

- Adam (1982) Adam, J.-P., *L'architecture militaire grecque*, Paris, 1982.
- Adam (1992) Adam, J.-P., *Approche et défense des portes dans le monde hellénisé*, στο Van de Maele, S.- Fossey, J.M. (eds), *Fortificationes Antiquae*, Amsterdam 1992, 5-43.
- Alcock (1994) Alcock, S. et al., *Intensive survey, agricultural practice and the classical landscape of Greece*, στο Morris, I. (ed.), *Classical Greece...*, Cambridge, 1994, 137-170.
- Alcock (1989) Alcock, S. E., *Greek Society and the Transition to Roman Rule: Archaeological and Historical Approaches*, Ph.D., dissertation, Cambridge, 1989, University of Cambridge.
- Alcock (1989) Alcock, S.E., "Roman Imperialism in the Greek Landscape", *JRA*, 2, σελ. 5 – 34.
- Anderson (1961) Anderson, J. K., *Ancient Greek Horsemanship*, Berkley 1961.
- Austin (1977) Austin, M.M. και Vidal-Naquet, P., *Economic and Social History of Ancient Greece: An Introduction*, Berkeley, 1977, University of California Press.
- Bagnall (1976) Bagnall, R. S., "The Administration of the Ptolemaic Possessions Outside Egypt", *Columbia Studies in the Classical Tradition IV*, Leiden, 1976, Brill, E. J.
- Bent (1885) Bent, J. T., *The Cyclades, or Life Among the Insular Greeks*, London, 1885, Longmans, Green, επανέκδοση ως *Aegean Islands: The Cyclades or Life Among the Insular Greeks*, Chicago, 1965, Argonaut, Inc.
- Bjol (1971) Bjol, E., "The Small State in International Politics", Schou, A. και Brundtland, A. O., eds., στο *Small States in International Relations*, Nobel Symposium 17, Stockholm, Almqvist και Wiksell.
- Boussac, M. F. - Rougemont, G. (1983) Boussac, M. F. - Rougemont, G., *Observations sur le territoire des cites d' Amorgos, Les Cyclades. Matériaux pour une étude de géographie historique*, Dijon, 1983, σ. 113-119.
- Βουτσινάς (1986) Βουτσινάς, Ι. Μ., *Ψήγματα Κέας, Βουρκάρι*, Κέας, 1986, Βουρκαριανή.
- Braudel (1972) Braudel, F., *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, London, 1972 (2nd ed.), Collins, I..
- Bunbury (1959) Bunbury, E. H., *A History of Ancient Geography among the Greeks and Romans: From the Earliest Ages till the Fall of the Roman Empire*, New York, 1959 (2nd ed.).
- Burford (1960) Burford, A., "Heavy Transport in Classical Antiquity", *The Economic History Review*, 13, 1960, σ. 1-18.

- Burford-Cooper (1977) Burford-Cooper, A., "The Family Farm in Greece", *CIJ*, 73, 1977, σ. 162-175.
- Bürchner (1921) Bürchner, L., s.v. Keos, *RE*, XI, 1921, σ. 181 - 189.
- Butt (1977) Butt, K. L., "A Deposit of Archaic and Classical Greek Pottery at Ayia Irini, Keos", *Hesperia*, 46, 1977, σ. 299-314.
- Camp (1991) Camp, J. Mckesson II, "Notes on the Towers and Borders of Classical Boiotia", *AJA*, 95, 1991, σ. 193-202.
- Cargill (1981) Cargill, J., *The Second Athenian League: Empire or Free Alliance?*, Berkeley, 1981, University of California Press.
- Caskey (1982) Caskey, J. L., "Koroni and Keos, στο Studies in Attic Epigraphy, History, and Topography Presented to Eugene Vanderpool", *Hesperia Supplement XIX*, Princeton, 1982, ASCSA, 14-16.
- Casperi (1917) Casperi, M.O.B., "A Survey of Greek Federal Coinage", *JHS*, τ. 37, 1917, σ. 168-183.
- Catling (1973) Catling, H.W., "Archaeology in Greece 1972 -73", *JHS*, Archaeological Reports, τ. 19, 1973, σ. 3-32.
- Catling (1987) Catling, H.W., "Archaeology in Greece, 1986-87", *JHS*, Archaeological Reports, τ. 33, 1987, σ. 3-61.
- Catling (1989) Catling, H.W., "Archaeology in Greece, 1988-89", *JHS*, Archaeological Reports, τ. 35, 1989, σ. 3-116.
- Chandler (1926) Chandler, L., "The North - West Frontier of Attica", *JHS*, 46, 1926, σσ. 1-21.
- Cherry (1983) Cherry, J. F., "The Keos Project: A Proposal", Keller, D. R. και Rupp, D. W., eds., στο *Archaeological Survey in the Mediterranean Area*, Oxford, 1983, BAR International Series, 155, σ. 275-277.
- Cipolla (1980) Cipolla, C.M., *Before the Industrial Revolution. European Society and Economy, 1000-1700*, N.York/London, 1980. [Η Ευρώπη πριν τη Βιομηχανική Επανάσταση...], 1988, Θεμέλιο.
- Cooper (1977-78) Cooper, A. B., "The Family Farm in Greece", *CJ*, τ. 73, 1977-78, σ. 122-145.
- Crouch (1993) Crouch, D.P., *Water Management in Ancient Greek Cities*, Oxford, 1993.
- Davies (1935) Davies, O., *Roman Mines in Europe*, Oxford, 1935, Oxford University Press.
- Davies (1984) Davies, J. K., "Cultural, Social, and Economic Features of the Hellenistic World", Walbank, F. W., Astin, A. E., Frederiksen, M. W., και Ogilvie, R. M., eds., στο *The Cambridge Ancient History VII*, Cambridge, 1984, Cambridge University Press, 1, σ. 257-320.
- Davis (1991) Davis, J. L., "The Ptolemaic Base at Koressos on Keos", *BSA*, τ. 86, 1991, σ. 9-28.
- Daux (1957) Daux, G., "Notes de lecture", *BCH*, 81, 1957, σ. 393-395.
- Dommen (1985) Dommen, E., και Hein, P., eds., *States, Microstates and Islands*, London, 1985, Groom Helm.
- Dufková - Pečírka (1970) Dufková, M., - Pečírka, J., "Excavations of Farms and Farmhouses in the Chora of the Chersonesos in the Crimea",

- Eirene*, 8, 1970, σ. 123-174.
- Dunant (1954) Dunant, C., Thomopoulos, J., "Inscriptions de Ceos", *BCH*, 78, 1954, σ. 316-348.
- Etienne (1990) Etienne, R., *Tenos II. Tenos et les Cyclades du milieu du I^{ve} siecle ap. J.-C.*, Paris, 1990.
- Fredrich - Wace (1906) Fredrich, C. - Wace, A.J.B. "Skiathos und Peparethos", *AM*, 31, 1906, 125, σημ. 6.
- Forbes-Foxhall (1978) Forbes, H. - Foxhall, L., "The Queen of all Trees". Preliminary Notes on the Archaeology of the Olive", *Expedition*, τεύχος 21, 1, 1978, σ. 37-47.
- Foxhall (1993) Foxhall, L., *Oil Extraction and Processing in Classical Greece*, Suppl. *BCH* 26, 1993, σ. 183-200.
- Frazer (1898) Frazer, J.C., *Pausanias's Description of Greece*, London, 1898 ανάτυπο (1965), III.
- Fraser (1987) Fraser, P. M., και Matthews, E., eds., *A Lexicon of Greek Personal Names. I. The Aegean Islands, Cyprus, Cyrenaica*, Oxford, 1987, Oxford University Press.
- Ζαφειρόπουλος (1965) Ζαφειρόπουλος, Ν. Σ., "Αρχαιότητες και Μνημεία Κυκλάδων: Κέως", *ΑΔ*, 20, 1965, σ. 507-508.
- Ζαφειροπούλου (1965) Ζαφειροπούλου, Φ., "Κέως", *ΑΔ*, 20, 1965, σ. 507-508.
- Ζαφειροπούλου (1970) Ζαφειροπούλου, Φ., "Αρχαιότητες και Μνημεία Κυκλάδων", *ΑΔ*, 25, 1970, σ. 423-430.
- Gabbert (1982) Gabbert, J. J., *The Greek Hegemony of Antigonos II Gonatus (R. 283-239 B.C.)*, Ph.D. dissertation, University of Cincinnati.
- Gale et all (1981) Gale, N. H., και Stos-Gale, Z. A., "Cycladic Lead and Silver Metallurgy", *BSA*, 76, 1981, σ. 169-224.
- Gell (1810) Gell, W., *The Itinerary of Greece with a Commentary on Pausanias and Strabo...*, London, 1810.
- Graindor (1903) Graindor, P., 'Inscriptions de Ceos', *Le Musee Belge*, 7, 1903, 290-295, 471-473."
- Graindor (1904) Graindor, P., 'Inscriptions de Ceos', *Le Musee Belge*, 8, 1904, 432-434.
- Graindor (1905) Graindor, P., 'Fouilles de Karthaia (Ile de Keos)', *BCH*, 29, 1905, 329-361.
- Graindor (1906) Graindor, P., "Fouilles de Karthaia (Ile de Keos)", *BCH*, 30, 1906, 92-102, 433-452.
- Habicht (1985) Habicht, C., *Pausanias Guide to Ancient Greece*, 1985, University of California Press.
- Hägg (1983) Hägg, R., (ed.), *The Greek Renaissance of the Eighth Century B.C.*, Skriften utgivna av Svenska Institutet i Athen XXX, Stockholm, 1983, Swedish Institute at Athens.
- Hammond (1983) Hammond, N.G.L., "Army Transport in the Fifth and Fourth Centuries", *GRBS*, 24, 1983, σ.27-31.
- Hasebroek (1922) Hasebroek, J., "Nochmals Πύργος "Wirtschaftsgebäude" ", *Hermes*, 57, 1922, σ.621-623.

- Hasebroek (1965) Hasebroek, J., *Trade and Politics in the Ancient World*, New York, 1965, Biblo and Tannen.
- Haselberger (1972) Haselberger, L., "Der Pyrgos Chimarru auf Naxos", *AA*, 1972, 431-437.
- Haselberger (1978) Haselberger, L., "Der Paläopyrgos von Naussa auf Paros", *AA*, 1978, 345-375.
- Haselberger (1978) Haselberger, L., "Befestigte Turmgehöfte im Hellenismus. Wohnungsbau in Altertum", *Diskussionen zum Archaischen Bauforschung*, 3, Berlin, 1978, σ. 147-151.
- Haselberger (1996) Haselberger, L., *Befestigte Turmgehöfte im Hellenismus auf Kykladenischen Naxos, Andros und Kea* (διδ. διατριβή στο Technische Universität München), München, 1996.
- Hasluck (1912) Hasluck, F.W., "Archaeology in Greece", *JHS*, 32, 1912, σ.386.
- Hein (1985) Hein, P., "The Study of Microstates", Dommen, E., και Hein, P., (eds), *States, Microstates and Islands*, London, 1985, Groom Helm.
- Hope Simpson-Lazenby (1970) Hope Simpson, R.-Lazenby, J.F., *The Catalogue of the Ships in Homer's Iliad*, Oxford, 1970.
- Hope Simpson-Dickinson (1979) Hope Simpson, R.-Dickinson, O.T.P.K., *A Gazetteer of Aegean Civilisation...*, SIMA 52, Göteborg, 1979.
- Jameson-Runnels-Andel (1994) Jameson, M.-Runnels, C.N.-van Andel, T.H., *A Greek Countryside. The Southern Argolid from Prehistory to the Present Day*, Stanford, 1994.
- Kahrstedt (1932) Kahrstedt, U., "Die Landgrenzen Athens", *AthMitt*, 57, 1932, σσ. 8-28.
- Καστρωμένος (1884) Καστρωμένος, Π. Γ., «Αρχαιολογική Περιγραφή της νήσου Κέω», *Εβδομάς*, 1, 1884, σ. 251-253."
- Kirsten (1951) Kirsten, E., s.v. Poieessa, *RE*, XXI, 1951, σ. 1270-1276.
- Kreeb (1983) Kreeb, M., "Zur Typologischen Einordung eines Bauernhofs Klassischen Zeit auf Naxos", *Πρακτικά 12' Διεθνούς Συνεδρίου Κλασικής Αρχαιολογίας, Δ'*, 1983, σ. 108 - 111.
- Landels (1980) Landels, J.G., *Engineering in the Ancient World*, London, 1980, σ.170-185.
- Landerer (1843) Landerer, X., «Περί της νήσου Κέας», *AE*, 1843, σ. 626-637.
- Langdon (1991) Langdon, M.K., "On the Farm in Classical Attica", *CJ*, 86, 1991, σ.209-213.
- Lauter (1992) Lauter, H., *Some Remarks on fortified Settlements in the Attic Country-* side, στο Van de Maele, S.-Fossey, J.M. (eds), *Fortificationes Antiquae*, Amsterdam, 1992, σ.77-91.
- Leekley et Noyes (1975) Leekley, D., and Noyes, R., *Archaeological Investigations in the Greek Islands*, New Jersey, 1975, Noyes Press.
- Lewis (1962) Lewis, D. M., "The Federal Constitution of Keos", *BSA*, 57, 1962, σ. 1-4.
- Lock (1986) Lock, P., "The Frankish Towers of Central Greece", *BSA*, 81, 1986, σ. 101- 123.
- Maier (1958) Maier, F. G., "Stadtmauern auf Keos", *AA*, 73, 1958, σ. 6-16.

- McCredie (1966) McCredie, J. R., "Fortified Military Camps in Attica", *Hesperia, Supplement*, X, Princeton, ASCSA, 1966.
- Meiggs (1972) Meiggs, R., *The Athenian Empire*, Oxford, 1972, Clarendon Press.
- Μενδώνη (1987) Μενδώνη, Λ. Γ., "An Archaeological Survey of the Island of Keos", *Paper presented at the Symposium on The Islands of the Aegean*, Canadian Archaeological Institute, February, 1987.
- Μενδώνη (1988) Μενδώνη, Λ. Γ., *Κέα Ι : Οι επιγραφές και οι άλλες γραπτές μαρτυρίες για το νησί: προσωπογραφία - τοπογραφία - παραδόσεις - ιστορία*, Ph.D dissertation, The University of Athens, Αθήνα, 1988.
- Μενδώνη (1989) Μενδώνη, Λ. Γ., "More Inscriptions from Keos", *BSA*, 84, 1989, 289-296.
- Μενδώνη (1989) Μενδώνη, Λ. Γ., "Αρχαιολογικές έρευνες στην Κέα: Αρχαία Καρθαία", *Αρχαιογνωσία*, 4, 1989 (1985-86), 149-184.
- Μενδώνη (1990) Μενδώνη, Λ. Γ., "Addenda at Corregenda ad Inscriptiones Ceae", *Μελετήματα του Κ.Ε.Ρ.Α.*, 10, 1990, 287-307."
- Μενδώνη (1990) Μενδώνη, Λ. Γ., "An Archaeological Approach to Coastal Sites: The Example of the Ancient Harbor of Karthaia", *Παρναγγός*, 32, 1990, σ. 387-403."
- Μενδώνη - Παπαγεωργιάδου (1986) Μενδώνη, Λ. Γ., και Παπαγεωργιάδου, Ε., "Roman Keos: A Surface Survey", *Paper presented at the 10th British Museum Colloquium on "The Greek Renaissance in the Roman Empire"*, December 10-12, 1986.
- Μηλιαράκης (1874) Μηλιαράκης, Α., *Κυκλαδικά*, Αθήνα, 1874, Τύποις Ελληνικής Ανεξαρτησίας.
- Μηλιαράκης (1880) Μηλιαράκης, Α., *Υπομνήματα περιγραφικά των Κυκλάδων νήσων κατά μέρος: Άνδρος, Κέως*, Αθήνα, 1880, Τυπογραφείο της Ελληνικής Ανεξαρτησίας.
- Miller (1908) Miller, W., *The Latins in the Levant. A History of Frankish Greece (1204 - 1566)*, London, 1908, John Murray, (reprinted Cambridge: Speculum Historiale, 1964).
- Möbius (1925) Möbius, H., "Antike Bauten auf Mykonos", *AM*, 50, 1925, σ. 37 - 44.
- Munn (1982) Munn, M.H., "Watchtowers, Blockhouses, and Farmsteads: A Preliminary Typology of Isolated Structures in the Greek Countryside", *AJA*, 86, 1982, σ.278.
- Munn (1985) Munn, M. H., "A Late Classical Rural Settlement Phenomenon in the Southern Argolid", *AJA*, 89, 1985, σ. 343.
- Munn et Munn (1987) Munn, M. H., et Munn, M. L. Z., "Studies on the Attic – Boiotian Frontier: The Stanford Skourta Plain Project", *Boiotia Antiqua*, 1, 1987, σ. 73-127.
- Nixon et Price (1990) Nixon, L., et Price, S., "The Size and Resources of Greek Cities", Murray, O., και Price, S., (eds), *The Greek City: From Homer to Alexander*, Oxford, 1990, Clarendon Press.
- Nowicka (1975) Nowicka, M., *Les maisons à tour dans le monde grec*, Warsaw, 1975.

- Ober (1985) Ober, J., "Fortress Attica: Defense of the Athenian Land Frontier 404-322 BC.", *Mnemosyne Supplement 84*, Leiden, 1985, Brill.
- Ober (1987) Ober, J., "Artillery towers: Messenia, Boiotia, Attica, Megarid", *AJA*, 91, 1987, σ. 591-595.
- Osborne (1985) Osborne, R., "Buildings and Residence on the Land in Classical and Hellenistic Greece: The Contribution of Epigraphy", *BSA*, 80, 1985, σ. 119- 128.
- Osborne (1985) Osborne, R., *Demos: The Discovery of Classical Attika*, Cambridge, 1985, Cambridge University Press.
- Osborne (1987) Osborne, R., *Classical Landscape with Figures. The Ancient Greek City and its Countryside*, London, 1987.
- Ostby (1980) Ostby, E., "The Athenaion of Karthaia", *Opuscula Atheniensi*, 13, 1980, σ. 189-223.
- Plog (1974) Plog, F., "Settlement Patterns and Social History", Leaf, M., (ed.), *Frontiers of Anthropology*, New York, 1974, Van Nostrand, 68-92.
- Pritchett (1969) Pritchett, W.K., "Studies in Ancient Greek Topography II", *Classical Studies 4*, University of California, 1969.
- Pritchett (1971) Pritchett, W.K., *The Greeks State at War*, Berkeley, 1971, University of California, τόμ.Ι.
- Pritchett (1980) Pritchett, W.K., "Studies in Ancient Greek Topography III", *Classical Studies 22*, University of California, 1980.
- Pritchett (1982) Pritchett, W.K., "Studies in Ancient Greek Topography IV", *Classical Studies 28*, University of California, 1982.
- Pritchett (1989) Pritchett, W.K., "Studies in Ancient Greek Topography VI", *Classical Studies 33*, University of California, 1989.
- Pritchett (1991) Pritchett, W.K., *Studies in Ancient Greek Topography VII*, Gieben, J.C., Amsterdam, 1991.
- Pritchett (1994) Pritchett, W.K., *Essays in Greek History*, Gieben, J.C., Amsterdam, 1994.
- Randolph (1687) Randolph, B., *The Present State of the Islands in the Archipelago (or Arches)*, Oxford, 1687, The Theatre.
- Robertson (1992) Robertson, N., "Festivals and Legends: The Formation of Greek Cities in the Light of Public Ritual", *Phoenix Suppl.*, XXXI, 1992.
- Rostovtzeff (1941) Rostovtzeff, M., *The Social and Economic History of the Hellenistic World*, Oxford, 1941, University Press.
- Savignoni (1898) Savignoni, L., "Αρχαιότητες της Κέω", *AE*, 1898, 219-247.
- Scranton (1941) Scranton, R.L., *Greek Walls*, Cambridge, 1941.
- Σιμόπουλος (1970) Σιμόπουλος, Κ., *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα Ι. 333μ.Χ. - 1700*, Αθήνα, 1970, Εκδοτική Αθηνών Α. Ε.
- Σιμόπουλος (1973) Σιμόπουλος, Κ., *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα ΙΙ. 1700 μ.Χ.-1800*, Αθήνα, 1973, Επτάλοφος.
- Σιμόπουλος (1975) Σιμόπουλος, Κ., *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα ΙΙΙ.1. 1800-1810 μ.Χ.*, Αθήνα, 1975, Επτάλοφος.
- Σιμόπουλος (1975) Σιμόπουλος, Κ., *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα ΙΙΙ.2. 1810 – 1821 μ.Χ.*, Αθήνα, 1975, Επτάλοφος.
- Snodgrass (1987) Snodgrass, A.M., *An Archaeology of Greece*, 1987, University of

- California Press.
- Σπυριδάκης (1962) Σπυριδάκης, Γ. Κ., “Η αγροτική κατοικία (ο στάβλος) εις την Κέα”, *ΕΕΚΜ*, 2, 1962, σ. 755 - 760.
- Σταυρόπουλος (1937) Σταυρόπουλος, Φ., “Ο κούρος της Κέας”, *ΑΕ*, 1937, σ. 687 - 693.
- Σταυρόπουλος (1955) Σταυρόπουλος, Φ., “Ανασκαφή Κέας”, *ΠΑΕ*, 1955, σ. 264-266.
- Τζεδάκης (1975) Τζεδάκης, Ι., “Γιαλισκάρι”, *ΑΔ*, 30, Β2, 1975, σ. 324.
- Traill (1986) Traill, J.S., *Demos and Trittys*, Toronto, 1986.
- Vital (1971) Vital, D., *The Survival of Small States: Studies in Small Power / Great Conflict*, London, 1971, Oxford University Press.
- Visvizi (1949) Visvizi, Ι. Τ., “Αι βολαί της νήσου Κέας”, *ΕΕΒΣ*, 19, 1949, σ. 26-74.
- Young (1951) Young, R. S., “An Industrial District of Ancient Athens”, *Hesperia*, 20, 1951, σ. 135-288.
- Walbank (1981) Walbank, F. W., *The Hellenistic World*, Cambridge, Mass., 1981, Harvard University Press.
- Winter (1971) Winter, F. E., *Greek Fortifications*, Toronto, 1971, University of Toronto Press.
- Winterberger (1892) Winterberger, “Altattische Landes – und Grenzbefestigungen”, *ΑΑ*, 1892, σ. 122-124.
- Χαρτοφυλακίδης (1962) Χαρτοφυλακίδης, Κ. Γ., *Ιστορικά Ανάλεκτα Κέας*, Αθήνα, 1962, Κυπραίος, Γ. Α.